

A JÓ PALÓCOK ÉS TÓT ATYAFIAK ORVOSAI

KISS LÁSZLÓ

A jó palócok és tót atyafiak orvosai

**Magyar Tudománytörténeti Intézet
Budapest, 2015**

MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI SZEMLE KÖNYVTÁRA 106.

A kötet kiadását támogatta a
Magyar Tudományos Akadémia

Az előszót írta:

Dr. Dörnyei Sándor

bibliográfus, művelődéstörténész
Országos Széchényi Könyvtár

Sajtó alá rendezte:

Dr. Gazda István

tudománytörténész
Magyar Tudománytörténeti Intézet

Szakszerkesztő:

Bodorné Sipos Ágnes

Magyar Tudománytörténeti Intézet

© Dr. Kiss László, 2015

ISSN 1416–5368

ISBN 978-615-5365-09-6

*A borítón Ludwig Rohbock Krasznahorka váráról készített
és 1860-ban Darmstadtban kinyomtatott metszete látható*

Nyomdai előkészítés: Hungarus Bt.
Nyomta és kötötte: Bocz Nyomda, Pécs
Felelős vezető: Bocz Emil

Tartalom

Előszó	7
Rimaszombat rejtélyes doktora: „Viheli”, azaz Ujhelyi Ferenc (1784?–1840 előtt)	9
Madács Péter (1729–1805) – adatok a jobbágyfiúból lett főorvos rimaszombati működéséhez	15
Decsy Sámuel (1742–1816) rimaszombati évei	22
Gólya, csőrében kígyóval: Pillmann István Lőrinc (1751–1815)	28
Medikusa, professzora és rektora is volt alma materének: Stipsics Ferdinánd Károly (1754–1820)	33
Egy országszerte „esmeretes” szemorvos: Tóth Pápai János (1754?–1831?)	38
Marikovszky György (1771–1832), Gömör és Kishont vármegye főorvosa	44
A császármetszés felvidéki úttörője: Pongrácz Mihály (1805–1879)	50
Isten kedveltje, a soknevű orvosdoktor: Kelinyi Amadé (1752–1811 után)	56
Akit kétszer avattak doktorrá: Lipszky Pál (1740–1810 után)	62
Hazai orvosképzésről álmodott: Perliczi János Dániel (1705–1778)	68
A Császári Akadémia Nógrád megyei tagja: Neuhold János Jakab (1700–1738)	75
A másik Kovács Sebestény Endre (1861–1915)	82
A medicina hősi halottja: Kósa Károly (1796–1847) gömöri főorvos	88
Rozsnyó elfeledett természetbúvár doktora: Kiss Antal (1813–1883)	95
Fél évszázadon át gyógyította Rimaszombat és környéke népét: Patzek Mór (1811–1885)	101
A Magyar Tudós Társaság első vidéki orvos-tagja: Horvát József (1794–1849)	107
Bérczy (Stand) János (1776–1839) – a védőoltások és a fertőző betegségek elleni harc nógrádi úttörője	113
Kis Witzay József (1746–1810), Kazinczy kassai orvos-barátja	119

Fél évszázadon át gyógyította a nógrádiakat: Baintner Ferenc (1805–1883)	126
Hermann András (1693–1764), a híres balneológus	131
Szuhány Márton (1792–1841), a pesti Orvosegyesület első elnöke	137
Egy orvosdinasztia atyja: Gömöri Dávid (1708–1795)	143
Bácsmegyei István Pál (1690 körül – 1735), Gömör vármegye első ismert orvosa	149
A „minden jót és szükségeset” közreadó honti főorvos: Lübeck János Károly (1776–1814)	155
Névmutató	161

Előszó

Az orvostörténet – akár a legtöbb tudomány – igen nagy, szinte beláthatatlan terület, így a jelenleginél (a mindenkoriánál?) sokkal több kutatónak kínál feldolgozatlan „fehér foltokat”. De a már ismertnek vélt kérdéseket is érdemes újra megvizsgálni, ha új adatok, új összefüggések ezt indokolják. Az orvostörténet művelői, Andrád Sámuelnek e kötet szerzője által idézett szavaival „gusztus szerint” válogatnak maguknak kutatási területet. Hogy csak a legáltalánosabb megközelítési módokat említsem: korszak, földrajzi terület, tudományág szerint ki-ki érdeklődésének megfelelően választja ki valamely szeletét.

Kiss László – ha nem is kizárólagos – de elsőrendű kutatási területül tágabb értelemben vett szülőföldje, a Kárpát-medence északi részének (a mai Szlovákia, régebbi nevén Felvidék, Felső-Magyarország) orvostörténetét választotta. Ezen belül is különösen arra törekszik, hogy az itt működő vagy innen származó orvosok életét és működését mutassa be olvasóinak. És remélt olvasói közé sorolja nemcsak az orvostörténet, hanem a helytörténet – mai meghatározással a honismeret – iránt érdeklődőket is. Mindkét rétegnek érdekes és tanulságos olvasmányt talál, igyekszik ugyanis elkerülni a „lerágott csontokat”, a már sokszor feldolgozott, „kimagasló” személyeket. Törekvése, hogy olyan alakokat emeljen ki a múlt homályából, akiket az eddigi kutatás elkerült, legfeljebb megemlégett, de nevén kívül alig került be valami róluk az orvostörténet krónikáiba. Ilyen a jelen kötetben szereplők legtöbbször. Az egyes életrajzokat olvasva eszmélünk rá, hogy egy-egy megye, város, község életében milyen megörökítésre méltó munkát végeztek ezek a régi, nagyrészt elfeledett orvosok. Közülük többen nemcsak a lakosság egészségének megőrzése, visszanyerése érdekében végzett munkájukkal szereztek maradandó érdemeket, hanem egyéb területen is hasznos tevékenységet folytattak. Talán elég a lapszerkesztő Decsy Sámuel vagy az agrártörténetben is számon tartott Lübeck János Károlyt említeni.

Kiss László tudós történetkutatóhoz illően, célja elérése érdekében, nem elégedett meg az ismert összefoglalásokkal, hanem visszanyúlt az adott orvos olykor nehezen hozzáférhető eredeti írásaihoz, a feldolgozás elől eddig rejtve maradt levéltári és irodalmi forrásokhoz.

A jelen kötet méltán sorakozik Kiss László hasonló életrajzi megközelítésű, korábbi köteteihez: a Dercsényi Jánosról írt monográfiához (Budapest–Dercen, 2009), valamint az *Orvostörténeti helynevek a Felvidéken* (Dunaszerdahely, 2006), *Az orvostudomány felvidéki történetéből* (Piliscsaba, 2010) című könyve-

ihez, illetve a *Gondolatokból épült katedrális* (Pozsony, 2001) és a *Zsinórpaddás* (Pozsony, 2013) című kötetek orvostörténeti részéhez. És nem sorolhatjuk fel a különböző folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben megjelent életrajzi írásait.

Orvostörténeti szakirodalmunk így most egy újabb, értékes kézikönyvvel gyarapodik.

Kelt Budapesten, 2015 májusában

Dörnyei Sándor

Rimaszombat rejtélyes doktora: „Viheli”, azaz Ujhelyi Ferenc (1784?–1840 előtt)

1997-ben jelent meg Kollár Sámuel (1769–1830) cserencsényi¹ evangélikus lelkésznek 1822-ben, Rimaszombat mezőváros múltjáról és jelenkoráról írt munkája. A mű eredetileg latin nyelven íródott a Kishonti Tudós Társaság (Societas Erudatis Hont-minoriensis) „Sollenia...” című évkönyve számára. Magyarul először 1875-ben olvashatták a rimaszombati „Gömör” c. hetilap olvasói. E fordítás – melynek szerzője ismeretlen – szolgált alapul az 1997-es kiadáshoz.² Kollár tiszteletes úr alapos és tiszteletet érdemlő munkát végzett. Monográfiájában, amely az első ilyen jellegű vállalkozásnak tekinthető a legjelentősebb kishonti települést illetően, igyekezett fényt vetni a város életének valamennyi mozzanatára. Az orvostörténész természetesen leginkább az egészségügyre, Rimaszombat orvosi múltjára vonatkozó adatoknak örül e kis kötet olvasásakor. Az örömben azonban csakhamar üröm csöppen, olvasva az alábbi sorokat:³

„Az egészségügy jeles orvosok kezelése alatt áll. Többeknek volt itt a székhelye. A megyei tisztiorvosok közül először Madáts Péter, a művészeteket is kedvelő tudós férfiú látta el 1776-tól az 1805. november 20-án bekövetkezett gyászos haláláig. Ekkor Gömör és Kishont törvényesen egyesített vármegye tanácsa és rendjei által ez a tisztség Viheli D. Ferencre bízott, aki most⁴ is bírja.”

Viheli D. Ferenc? Első olvasatra ismeretlennek tűnik a név. Elsőként természetesen a Borovszky-féle „Gömör-Kishont Vármegye” c. monográfiát üttük fel: ilyen nevű orvostól, családról nem tesz említést. Másodikként a jó száz évvel később megjelent „Rimaszombat a »gyükekerek városa«” című, rendhagyó városkalauzba lapoztunk bele, melynek kislexikoni része – igaz a teljesség igénye nélkül – a városhoz köthető jeles orvosdoktorokról is ír.⁵ Ismét csalódnunk kell: Madáts/Madács Péter szerepel a jeles személyek közt, „Viheli” nem.⁶

¹ Cserencsény = ma: Čerenčany, Szlovákia

² Kollár Sámuel: Rimaszombat mezőváros múltja és jelenkora. Somorja, 1997. Méry Ratio. p. 74. (Gömör-kishonti téka 3.)

³ Kollár id. műve p. 58.

⁴ Értsd: 1822-ben

⁵ B. Kovács István: Rimaszombat – a „gyükekerek” városa. Rendhagyó városkalauz. Pozsony, 2005. Madách-Posonium, 117 p., [24 t.]

A dilemma megoldásában végül is Dörnyei Sándor sietett segítségünkre – baráti és önzetlen gesztusát ezúttal is köszönjük! Ő hívta fel figyelmünket arra, hogy a régi latin szövegekben az u és v betűk írása gyakran összemósodik, ami pontatlan olvasathoz vezethet. Ez történhetett a mi esetünkben is. A szöveget magyarra fordító V-nek olvasta az eredetileg U-nak szánt betűt, az utána következő j-ét pedig i-nek. Így lett az Ujhely-ből (esetleg Ujhelyi-ből) „Viheli”, a „D.” pedig a Doctor rövidítése lehet.

A rejtély első része tehát megoldódott: 1822-ben, Rimaszombatban Ujhelyi Ferenc doktor valóban működött megyei főorvosként. Ezen a nyomon már tovább lehetett lépni, mégha a Borovszky-féle monográfia Ujhely(i) nevű orvosról sem tud!

Az alábbiakban megpróbáljuk összerakni Ujhelyi doktor portréját azokból a mozaikokból, amelyekre a már említett könyvtárban, illetve a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban bukkantunk rá.

Az 1896-os Högyes-féle millenniumi kartörténet az orvosi kar végzettségeit sorolva, az 1808/09-es tanév végzettjei közt említi a kassai születésű Ujhelyi Ferencet.⁷ Az egyetemi doktori cím elnyerésének a XVI. századtól kezdve egyik feltétele az „avatási értekezés” (dissertatio inauguralis) megírása és kinyomtatása volt. Doktorunk után azonban hiába keresnénk ilyen disszertációt, II. József császár ugyanis 1785-ben megszüntette a disszertáció-írás követelményét, és e rendelet érvényben maradt 1790-ben bekövetkezett halála után is – csak 1813-tól válik majd újra kötelezővé az értekezés-írás.⁸

Az újdonsült doktor Gömör megyében telepedett le és Rozsnyón kezdte meg orvosi pályáját. Rozsnyói működését a város „életrajzi lexikona” is alátámasztja: „Ujhelyi Ferenc 1813-ig orvosként működött a városban, amikor vagy meghalt vagy végleg elhagyta Rozsnyót”.⁹ Ma már tudjuk, hogy az utóbbi változat a hiteles. Kollár adatát azonban pontosítanunk kell: Madáts halálát követően Ujhelyi nem lehetett azonnal az utódja, hiszen 1805-ben még csak orvostanhallgató Pesten. Valószínű, hogy 1806-ban a rozsnyói Marikovszky György (1770–1832) lépett Madáts helyére, ő lett a megyei főorvos, és mint ilyen, Rimaszombatban lakott.¹⁰ Később visszaköltözött Rozsnyóra – „helyet cserélt” Ujhelyivel, aki viszont Rimaszombatba költözött.

⁶ B. Kovács id. műve p. 98.

⁷ Högyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 230. – Csupán az érdekesség kedvéért: a kilenc (!) orvosi diplomát szerzett közt két Gömör megyei is volt: a rozsnyói Klein József és a csetneki Matolay János!

⁸ Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. pp. 17–18.

⁹ Tököly Gábor: Ki kicsoda Rozsnyón. Somorja, 1999. Méry Ratio. p. 382. (Gömör-Kishonti téka)

¹⁰ Kiss László: Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Dunaszerdahely, 2006. Lilium Aurum. p. 142.

Nem volt módunkban kutatni Gömör-Kishont megye levéltárában, ahol bizonyára található valamilyen nyoma Ujhelyi doktor működésének. Így pillanatnyilag nem tudjuk, meddig működött Rimaszombatban, mikor és hol halt meg. Az bizonyos, hogy 1840-ben már nem volt sem a megye, sem a város szolgáltatásban (a kora miatt még lehetett volna: élete hatodik évtizedében járhatott ekkor – feltételezve, hogy diplomája megszerzésekor 25–26 éves volt).

A reformkor két kiváló orvosa, Bugát Pál és Flór Ferenc által kiadott orvosi névtár szerint 1840-ben Rimaszombatban a következő doktorok működtek: Nagytoronyai Marikovszky Gusztáv orvosdoktor, Patzek Móricz orvos-sebész-doktor, Kesztnér Ferenc polgári seborvos, Lengyel Ferenc seborvos, szülész- és szemmester.¹¹

Levéltári adattal nem, könyvészetivel – s nem is akármilyennel – alá tudjuk támasztani Kollár 1822-es adatát. (Rejtély marad viszont: miért nem említette ezt meg a doktort személyesen is ismerő lelkész?) Ujhelyi doktor neve ugyanis már 1818-ban országszerte ismertté vált egy Lőcsén, „Werthmüller János betűivel” kiadott könyv révén.¹² Érdemes idéznünk a teljes címet: „A’ Veszetségről és annak származásáról, rettentő ragadóságáról, mind emberen, mind más állaton elkezdő, folytató, ’s végző rendszerént való Jeleiről; végtére az újjabb és régiebb rendes orvoslása módjáról szóló Könyvetske, mellyet hazája iránt vonzó szeretetéről ösztönöztetvén, a község javára s használására honni nyelven kiadott Ujhelyi Ferentz Orv. Doct. és Gömör Vármegye rendszerént való Physica. Lőtsén”. Terjedelme 82 oldal.

A veszetség vagy az egyik fő „jeléről” víziszonynak (hidrofóbiának) is nevezett betegség doktorunk korának egyik nagy közegészségügyi problémája volt. Ma már tudjuk, hogy kórokozója vírus, amely a már beteg/fertőzött kutya nyálával kerül be a harapás okozta sebbe és onnan terjed szét, súlyos – ma is gyógyíthatatlan – agyvelő-gyulladást okozva. Ujhelyi doktorék természetesen még nem ismerhették e súlyos betegség valódi okát, azonban tisztában voltak a nyavalya „rettentő ragadóságával”. Ismerték, ismerni vélték az állat, jelesül a kutya veszetségének jeleit is, bár a gyakorlatban szinte valamennyi kutyaharapás háttérben azonnal feltételezték a veszetség meglétét is (annak jelei nélkül is). Ez adott táptalajt a különféle csodaszerek megjelenésének és népszerűségének: amennyiben ugyanis az állat nem volt beteg, harapása után nem jelenhetett meg a veszetség a megharapott személyen sem, tehát az ilyen sérült valóban „meggyógyulhatott” a veszetség elleni csodaszertől.

¹¹ Bugát Pál – Flór Ferenc: Magyarországi Orvosrend Névsora. I. év. 1840-re. Pest, 1840. Trattner-Károlyi. pp. 36–37.

¹² A veszetségről az azt követő években is kevés magyar nyelvű munka jelent meg. Lásd ezek sorában: Kozarics György: Értekezés a veszetségről. Pesten, 1823. Trattner. 35 p.; [Jakab István]: Dühös állatok marását és veszetségét távoztató orvosi közbátorsági rendeletek. Buda, 1836. Egy. ny. 42 p.; Oktatás. Lalich iskola-mester által a’ víziszony és kígyómarás gyógyítására felfedezett orvosi szernek használatáról. Komáromban, 1840. Weinmüller. 16 p.

Nem ok nélkül időztünk el a veszettség elleni szerek „titkának” tárgyalásánál: az Ujhelyi-könyv kiadásának egyik apropója éppen a veszettség elleni „hivatalos” szer ismertetése volt. A készítmény „Electuarium antihydrophobicum” néven volt kapható a patikákban és eredetileg egy „sleziai” (sziléziai) népgyógyász találta fel. Tőle vette meg a „burkus” (porosz) király, Nagy Frigyes 1777-ben és tette hivatalos gyógyszeré „Preussisches Latwerge” néven. Már az 1770-es évek végén ismertté vált a Habsburg Monarchiában is, sőt 1781-től rendelet kötelezte a gyógyszertárakat „a veszett kutya harapása ellen való Likтариум” készen való tartására. E rendelet betartása akadozhatott, ezért hívta fel Ujhelyi doktor újra a figyelmet e sűrű, szirupszerű (liktárium) orvosságra. A hét fő alkotórészt tartalmazó szer elkészítéséhez egyebek közt májusi bogarakat (Meloe majalis), ébenfa-reszeléket, „virginiai vagy sárkánykígyó” porát, ónt, kőrösfagombát és az ókortól ismert „terjék” nevű – szintén több tucat anyagot tartalmazó – általános ellenmérget kellett készítenie a patikusnak. Doktorunk részletesen leírja a szer elkészítésének módját, megszabja az embernek, s állatnak adandó adagját. E leírás ma már csak az orvostörténet-írás számára értékes, mi most inkább a „könyvetse” azon részét idéznénk, amely doktorunk szűkebb pátriájának korabeli népgyógyászatára ad érdekes adalékot.

*

„Mit tsudálkozunk tehát, hogy ha olly szerentsétlen esetekben az emberi nemzet, felgyógyulás reménysége alatt, olyan eszközökhöz-is ragaszkodik, mellyek a legnagyobb számú emberek előtt nevetségesek és tartanak valami babonát magokban, példának okáért az asztal négy szögletéből egy keveset leráspolni, a szobának négy szögletéből-is egy kevés földet venni; és abbul a megmaratottnak beadni. Ezt a praktikát egy Kishonti Cserentsény helységben lakozó ember üzi, melly orvoslásnak módját meg is merné bizonyítani odahaza tett egynehány szerentsés kimenetelű próbák által.

Ez az orvosság igen jó és minden házban található, hogy ha tsak minden ok és fundamentom nélkül ne vólna!

Ez a prophylacticum is ide tartozhatna, a mi némelly szomszéd helységünkben gyakoroltatik, hogy a kutyák meg ne vesszenek, a homlokon megbélyegeztetnek, a bélyegnek pedig címere: egy kults, mellyet szent Ignácz kultsának neveznek... ha igaz volna... igen nagy és megbetsülhetetlen találmány lenne... próbálni kellene.

Az 1812-dik esztendőben martius 31-dik napján egy veszett farkas, a melly minekutánna már nemes Zólyom Vármegyében két férjfit és egy asszonyt megmardosott volna, a mi Megyénkbe vette úttját, a hol Klenótz nevű helység határában két embert megsértett, onnan nagy dühösséggel éjtzakának idején a Tiszóltzi határba a fent írt napon berohanván, legelőre is Dianiska András nevezetűt egynehány tagjain megsértette, utánna Csernák

Györgynek olly méreggel neki ment, hogy több sebeket rajta ejtvén, a jobb keze hüvelykét elharapván, azt el is nyelte. Harmadszor egy Polhorai embert, a kinek nevét nem tudjuk; negyedszer Pardupa Pétert igen nagyon megsértvén; ötödször Fábián György udvarába bemenvén reája rohant, a ki is a sokáig tartó küzködés után azon veszett, de mind emberek, mind pedig más kutyák által elgyengített farkast agyonütötte. Ennek a ritka szomorú példának a következése a következő: a Zólyom Vármegyei megsértett három ember és a Klenotzi 2, nem sokára veszettségbe irgalmatlanul meghaltak.

Tiszoltzon pedig a kik egy éjtzaka azon farkas által megsértetődtek, azok közül egy Polhorai juhász nemsokára a veszettség jeleit mutatván egy valami akkoron ottan fekvő katona Chirurgus által a mint a Tiszoltzi Prothocollum (*jegyzőkönyv – KL*) mutattya méreg által a másvilágra időnek előtte elküldetett. Azt követte Fábián György, a ki 3-dik májusban 1812 veszettségbe esvén, életét szomorúan végezte, Dianiska András 7-dik juniusig húzván nyavalyáját, ugyan veszettül szörnyen meghalálozott. Csimesik Pál pedig Tiszoltzi lakos a ki a Polhorai erdőben szeretőjével sétálgatván, éjtzaka ugyanazon farkas által megsértetődött, 23-dik juniusban rettenetes halállal múlt ki e világból. Cserna (!) György végtére 10-dik juniusban meghalálozott.

Ezek közül (a mi legméltóbb tudni) Pordupa (!) Péter a ki legnagyobban ezen veszett farkas által meg vala sértve, az egyetlen egy ember a többi sértettek közül életben maradott és ekkoráig is (a kit én magam jól ismerek) él és semmi baja sintsen. Ennek felesége, a ki a veszett farkassal való küzködés alkalmatosságával a helyben s közel lévő juhász kunyhóba magát elrekesztvén, a küzdődés után mindjárt a megsértett férjéhez szaladván, nékie azonnal a közel tsörgő patakából friss vizet hozott, a juhász vevén mindjárt bőven sőt azt vízben elolvasztván, azzal a sebjét annyira mosta, míg a vér egészen folyini megszűnt; de jobban meggondolván a farkas dühösségét s a veszettségre gyanítván, meg nem elégedett a sós viznek mososával azonnal maga és feleségének vizeletében a juhászoknál szokás szerint mindig készen lévő száraz nyirfa leveleket jól megfőzvé, azt oly melegen a mint tsak tűrhette, a sebjeire kötötte azokat szüntelen mosogatta.

Ezt egész álló hétig folytatván; igaz hogy mind ezek mellett mindjárt másnapra a járásbéli Chirurgus Úr is belsőképpen a most megírt electuarium antihydrophobicumot beadván, azután a maga külső gyógyítása módját egészen reája és másokra is fordította, elég az ahhoz! hogy a többi megsértett egyforma gyógyítás iparkodás mellett mind meghalt, tsak az az egy mostanáig is él és semmi baja sintsen”.

*

A szöveget a Kóssa Gyula (később: Magyary-Kossa) által 1904-ben kiadott munkából idéztük.¹³ Kóssa professzor „érdekes, korjellemező mű”-nek tartja Ujhelyi munkáját, és azt is hozzáteszi, hogy a Helytartótanács a könyv beszerzését ajánlotta a vármegyéknek, illetve Linzbauer Xav. Ferenc pesti orvosdoktor híres, egészségügyi rendeleteket, törvényeket közreadó gyűjteménye, a „Codex sanitario-medicinalis Hungariae” 1861-ben megjelent III. kötete „e munkát a maga egészében közli”. Ergo: a rimaszombati doktor könyve valóban ország-szerte ismert lehetett! Talán Kóssa ezen közlésének is köszönhető, hogy a 'Budapesti Hírlap' 1909-ben „A veszettség” címmel újra felhívta a figyelmet – igaz tévesen, 1819-et jelölve meg a kiadás évének – az Ujhelyi-könyvre, és idézte belőle a híres, Burkusország királya által felkarolt veszettség elleni szert.

Ennyit tudunk jelenleg Ujhelyi Ferenc, alias „Viheli D.” életéről, munkásságáról. Meggyőződésünk, hogy lelkes helytörténészek a most közlotekből is kiindulva és a levéltárakban tovább kutatva, újabb hiteles adatokat tárnak majd fel a kassai születésű, de tudását, orvosi munkásságát „Gömörország” hasznára fordító Ujhelyi Ferencről.

¹³ Kóssa Gyula: Magyar állatorvosi könyvészet 1472–1904. Bp., 1904. Kilián. pp. 262–264. (Állatorvosi kézi könyvtár 8.)

Madács Péter (1729–1805) – adatok a jobbágyfiúból lett főorvos rimaszombati működéséhez

Ha egy külhonban tanult orvosdoktor Magyarországon akart letelepedni, ahhoz nosztrifikáltatni (honosítottatni) kellett oklevelét vagy a külföldi mellé „szereznie” kellett egy magyarországi diplomát is. Ez utóbbi utat választotta Gömör és Kis-Hont egykori jeles orvosa, aki ily módon második diplomáját Nagyszombatban szerezte. Ez az orvos a mára kissé méltatlanul elfeledett Madács Péter volt.

A „gömörológusok” tiltakozhatnak: szó sincs feledésről, hiszen Madács Pétert számon tartja több lexikon is,¹⁴ s ha ehhez hozzáadjuk még Csillag István,¹⁵ Duka-Zólyomi Norbert,¹⁶ Kapronczay Károly¹⁷ Madácsról írt dolgozatait, nos, első nekifutásra ez valóban megkérdőjelezheti a „kissé méltatlanul elfeledett” állítást. Ám, ha alaposabban beleolvasunk az említett irodalmakba, hamarosan rájövünk, hogy – Duka-Zólyomi kivételével – azok csak doktorunk rimaszombati letelepedése előtti életútjával foglalkoznak. Pedig a Kis-Hontban eltöltött 29 év legalább annyira érdekes – sőt értékes – volt, mint a letelepedést megelőző 37 esztendő. Mi ezért most Madács életének erre a kevésbé ismert életszakaszára összpontosítunk, az ifjúkorát illetően csak az új kutatási eredményekre hivatkozunk.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy doktorunk származásáról, gyermekkoráról, a legilletékesebb: saját maga hagyott ránk hiteles adatokat. A XVIII. századi egyetemeken ugyanis szokás volt, hogy az orvosdoktori disszertációk függelékeként megjelentették az értekező orvosjelölt életrajzát is. Így jelent meg az 1770-ben Wittenbergben disszertáló Madács latin nyelvű ön-életrajza is. Ebből idézünk:¹⁸

¹⁴ Így például az 1969-es Magyar Életrajzi Lexikon, a 2002-es Új Magyar Életrajzi Lexikon, a 2004-ben kiadott Magyar Orvoséletrajzi Lexikon, sőt szerepel a hatkötetes szlovák életrajzi lexikon (Slovenský biografický slovník) 1990-ben megjelent 4. kötetében is.

¹⁵ Csillag István: Adatok Madács Péter jobbágy-orvos életrajzához. = Orvosi Hetilap 105 (1964) pp. 85–87.; uő: Life of the physician Peter Madács, a son of serfs. = Acta Chirurgica Hungarica, 1964. pp. 127–131.

¹⁶ Duka-Zólyomi Norbert: Madács Péter (1729–1805). = Orvosi Hetilap 115 (1974) pp. 1415–1416.

¹⁷ Kapronczay Károly: Madács Péter születésének 250. évfordulójára. = Orvosi Hetilap 120 (1979) p. 1588.

¹⁸ Magyar László András fordítása.

„1729. február 28-án születtem. Szüleim Georgius Madács és Anna Hattwanski, egy földműves leánya, akik – tiszta lelkűek lévén – vallásukhoz igen ragaszkodó, becsületükre kényes, és a munkában – mint az egész szláv nemzet – kitartó emberek voltak. Szüleim életüket földművelésből tartották fent... miután szüleim teológiai tanulmányokra szántak, a szomszédos települések iskoláiba, vagyis 1742-től a csetneki,¹⁹ 1744-től a késmárki, 1749-től pedig a lőcsei iskolába járhattam, mindenütt derék tanárookra lelven. Az ő fáradozásuk eredményeképpen valamennyi humán és filozófiai tárgyból, valamint a latin, görög, a héber és a német nyelvből is megfelelő képesítést kaptam. Innét 1750-ben Debrecenbe utaztam, hogy ott elsajátítsam a magyar nyelvet, valamint azért, hogy e hírneves református város gimnáziumában a tudós tanárokat és professzorokat hallgathassam. Közülük a tudós Hatvanit, ezt a tekintélyes férfiút, aki a matematikát, mindkét fizikát az emberi élettannal együtt adta elő nekem, csodáltam leginkább. E tanulmányok arra készítettek, hogy a gyógyító tudományt is kitanuljam, és hogy jelentősebb dolgokat is végbe vigyek, ezért nagy elszántsággal, ti. atyám tudta nélkül és akarata ellenére, óriási szűkölködések közepett, 1754-ben Breslauba²⁰ utaztam, ahol kiraboltak, és így egész életem legsúlyosabb megpróbáltatásaiban lett részem. E szerencsétlenség volt az oka, hogy az egyetem helyett az Erzsébet-gimnáziumban kezdtem meg tanulmányaimat, négy évet időzve ebben az intézményben.”

Nincs terünk az 1770-ig terjedő életrajz további idézésére – az érdeklődő teljes terjedelmében elolvashatja a „Peregrinálók” c. kötetben.²¹ Az idézés helyett azonban felhívjuk a figyelmet egy másik fontos korabeli forrásra. Az 1816-ban kiadott „Nemzeti Plutarkus” című életrajzi lexikonra²² gondolunk, amely részletesen tárgyalja Madács életét, különösen a peregrinálása alatti kalandos eseményeket. E kalandokból egy mai bulvár lap is profitálhatna, mi azonban inkább azzal foglalkozunk, ami a „Nemzeti Plutarkus” szerint 1770 után történt. Madács 1771-ben jött vissza hazájába. Atyja, az immár doktorrá lett fiát keblére ölelte és „Rosnyai polgárságot vett számára”. Madács tehát Rozsnyón kezdte orvosi pályafutását, és mint forrásunk írja: „Orvosi híre, messze földre elterjedett, kivált Csetnek és Rosnyó körül”.

¹⁹ Csetnek = ma: Štítnik, Szlovákia

²⁰ Breslau = Boroszló; ma: Wrocław, Lengyelország

²¹ Dörnyei Sándor (vál. és szerk.): Peregrinálók. Negyvenhárom magyarországi és erdélyi orvostanhallgató életrajza, 1683–1783. Ford. és előszó: Magyar László András. Zebegény, 2006. Bor-da Antikvárium. pp. 106–108.

²² Nemzeti Plutarkus vagy A Magyar Országban és az ahoz tartozó Tartományokban élt Nevezetes Férfiaknak Életleírásaik. Negyedik Darab. Hiteles kúfőkbből merítették és kronológiai rendben előadták Kölesy Vincze Károly és Melczer Jakab. Pest, 1816. Trattner János Tamás. pp. 147–165. A mű megjelent német változatban is „Ungrischer Plutarch...” címmel, amelynek IV. kötete hozza a Madács-életrajzot (pp. 205–231.).

1772-ben Liptó vármegye orvosa lett, majd 1773-ban „Csetnekről egy Krischár Mária nevű szegény leányt feleségül elvett”. 1774 februárjában Nagyszombatba ment és „tudósan védelmezte az e végre készített disszertációját”. A disszertálás tényét megerősíti Dörnyei Sándor is, aki a 29 oldalas latin nyelvű „Theoria affinitatus chemicarum” című értekezésről azt írja, hogy Madács a „kémiai rokonságot az összekapcsolódásra való törekvésnént értelmezi”.²³ Az affinitás (rokonság) tartja össze az anyag alkotórészeit, amelyeket különböző eljárásokkal (oldás, melegítés stb.) lehet elválasztani.

Az így most már két orvosi disszertációt megírt és két diplomával – wittenbergivel és nagyszombattal – rendelkező Madács 1776-ig maradt Liptó megyében, „és ekkor hívta meg őtet a Kis-Honthi Districtus Orvosának”. Bár csalogatták vissza Liptóba és a Szepességbe is, maradt a „districtus” (kerület) fővárosában, Rimaszombatban, ahol „az ő szép kertje a Rima mellett nagy öröme, sőt 1788-tól fogva lakásul is szolgálván neki, ő attól soha meg nem válhatott”. Mi viszont kénytelen vagyunk megválni a „Nemzeti Plutarkus” életrajzától is, hiszen több szót nem veszteget sem Madács rimaszombati orvosi működésére, sem magánéletére. Pedig lett volna mit megörökíteni, mert amint Madács egy 1784-es jelentésében írja:

„...mikor első orvosa lettem a körzetnek, az egészségügy helyzetét a legzavarosabb állapotban találtam s 1775 óta minden erőmmel azon voltam, hogy a népből azokat az előítéleteket kiirtsam, melyek miatt az orvosi tudomány ésszerű szabályainak nem akarják magukat alávetni...”²⁴

Az egyik legjobb Madács-életrajz szerzője, a jeles pozsonyi orvostörténész, Duka-Zólyomi Norbert sem foglalkozott sokat Madács kis-honti tevékenységével. Mint írja: „hivatalos működéséről érdemleges adatok nem maradtak fenn”.²⁵ Maradtak! Hont vármegye – e megye kerülete volt Kis-Hont – foghíjasan megmaradt, ma Besztercbányán őrzött levéltárában kutatva, megtaláltuk Madácsnak 1786. szeptember 13-i előterjesztését a kis-honti kerület egészségügyi személyzetéről. A Helytartótanács ugyanis elrendelte, hogy mindazon gyógyszerészek, seb-orvosok és bábák, akik 1770 előtt a megyei főorvos előtt nem igazolták szakmai jártasságukat, kötelesek vizsgát tenni. Madács a rendeletnek eleget téve összeírta a kerület egészségügyi személyzetét, hogy „meg lehessen ítélni, kinek kell újból vizsgát tenni, kit kell engedetlensége miatt megbüntetni vagy vizsgára kötelezni”.

²³ Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772-1849. Második köt. Bp., 2001. Borda Antikvárium. p. 28.

²⁴ Daday András: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Gyógyvizekről, patikákról, járványokról, orvosdoktorokról, kirurgusokról, bábákról az 1740 és 1790 közötti feljegyzésekben. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2005. Akadémiai. p. 457. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 53.)

²⁵ Duka-Zólyomi id. műve p. 1416.

E helytörténeti szempontból értékes jelentést – hiszen megnevezi az 1786-ban Rimaszombatban és környékén működő „munkatársait” – érdemes lenne teljes egészében közölni, helyszüke miatt most csak a bábákra vonatkozó részt idézzük:²⁶

„A bábák közül – jóllehet majd minden város és falu tele van velük – csak egyetlen akad, ti. Münczerin Katalin, aki a budai fakultástól szerzett, 1781-ben keltezett bizonyítvánnyal rendelkezik, mivel a többi vénasszony, (noha megpróbálom oktatni őket, ám hiába), egyetlen megveszekedett bizonyítványt sem tud fölmutatni”.²⁷

Nem véletlenül emeltük ki a bábákra vonatkozó részt. Madács ugyanis nemcsak összeírt és hivatalos jelentéseket fogalmazott a bábaügy javítása érdekében, hanem „átgondolt, okos javaslatokat tesz a problémák orvoslására... hosszú oldalakon próbálja a központi vezetést rávezetni arra, hogyan lehet a képzetlen, tapasztalati úton működő falusi bábákat tanulásra bírni, milyen eszközökkel lehet e fontos foglalkozást vonzóvá tenni”. Krász Lillát, a XVIII. századi bábaügy kutatóját idéztük, aki nemcsak Madács 1788. június 6-án, Rimaszombatban keltezett jelentését elemzi, hanem közli annak teljes, német nyelvű szövegét is,²⁸ sőt Madács Péternek egy ismeretlen mester által alkotott portróját is.²⁹ Madács javaslatának teljes szövege 2005-től magyarul is olvasható Daday könyvében. Ebből idézzük Madács sorait, melyek mélyen emberi hozzáállásáról tanúskodnak:

„Eddig is már több vármegyében felfedtem a közjónak e hiányosságát,³⁰ de még eddig sosem kaptam segítséget, mert ez az ügy nagyobb segítséget és nagyobb nyomatékot követel, mint amennyivel egy megye rendelkezik. Most úgy látom, hogy eljött az ideje annak, hogy ezt az elhanyagolt, pusztaság és megműveletlen orvosi területet megműveljük, hadd hozza meg a kívánt gyümölcsöt. Mert a mi jószágos uralkodónk a leggyorsabban felkarol minden dolgot, ami hozzásegít az egészség fenntartásához... Ezért könyörgök most hozzá, ez alatt a csaknem elszáradt orvostudományi gally alatt állva, hogy nyújtsa ki segítő kezét.”³¹

²⁶ Magyar László András fordítása.

²⁷ Relatio D. Petri Madács de Personis..., 12. Sept 786. Állami Területi Levéltár (Besztercebánya), Kishont, fons VIII, Fasc 2, Nro 136.

²⁸ Krász Lilla: A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Bp., 2003. Osiris. pp. 329–333. (Doktori mester munkák)

²⁹ Krász Lilla id. műve p. 229.

³⁰ Értsd: a bábaügy elhanyagolt voltát

³¹ Daday: Újabb kuriózumok, pp. 258–262.

Daday könyvéből tudjuk, hogy Madács javaslata eljutott a protomedicusig – mai fogalmakkal: az egészségügyi miniszterig –, aki „keresztülvihetőnek” tartotta azt. A Helytartótanács már kevésbé jóindulatú, a megyéhez intézett leirata leszögezi: arról szó sem lehet, hogy minden vidéki bábát az egyetemi tanfolyamra küldjenek, csak oktassa őket továbbra is a főorvos vagy a chirurgus...

*

Doktorunk azonban nemcsak hivatali feladatait látta el példásan, hanem fontos szerepet játszott egy, az orvostudománytól kissé távol álló területen is (bár ha meggondoljuk, hogy Nagyszombatban vegyészeti témáról értekezett, e ténykedése nem is meglepő). Madács Péter a magyarországi cukorgyártás egyik korai kezdeményezője. Amikor a napóleoni háborúk következtében gondok jelentkeztek a nádcukor behozatalában, többen próbálkoztak egyéb alapanyagból (juharfa, cukorrépa) előállítani a cukrot. E próbálkozásokat a kor egyetlen magyar nyelvű lapja, a Bécsben megjelenő „Magyar Kurir” 1799. március 8-i, 20. száma ismertette. Nem hallgathatjuk el, hogy a lap szerkesztője, Madács földije és kollégája, a rimaszombati születésű Decsy Sámuel (1742–1816) orvosdoktor volt. A „Magyar Kurir” egyebek közt azt írta, hogy „Marcbelli Ferencz, páviai tudós Chemicus” 1793-ban kiadott értekezésében jelzi „Magyar és Erdély Országokban bőven vagyon egy olly termés, mellyből hasonlóképpen czukkort lehetne készíteni. Ez a termés a kukuricza”. Ehhez fűzi Decsy a számunkra értékes kommentárt:

„A Kis-Hont Vármegyei Physicus és Orvos Doctor Titt. Madács Péter Ur, ennekelőtte 18 eszt. próbát tett a kukuricza szárával, s abból alkalmas szirupot készített, hanem nem adhatott annak olly consistentiát, mit a minémű vagyon a Kanáriai czukkornak³² ... talán abban hibázott, hogy a kukuricza szárából kifacsart nedvességet mindjárt a sajtolás után tojásos fejeérével elegyítették, amelyt csak a rafinirung³³ alkalmatosságával kellett volna mivelní, s az ebben levő acidumnak³⁴ el választására, melly a czukkornak cristallisatioját hátrállattya, nem töltöttek akkor meszes vizet.”

Madács elsőségét Decsy megerősíti egy 1810-ben, ugyancsak a „Magyar Kurir” hasábjain közzétett rövid híradásában is:³⁵

³² Értsd: nádcukornak

³³ Értsd: finomítás

³⁴ Értsd: savnak

³⁵ Magyar Kurir 24 (1810) p. 339.

„Steyer Országnak Fő városában Grátzban a kukuritza szárból is jó tzuokort készítettek néhány Chemikusok... Ez a találmány nem mostani. Tek. Kis Hont Vármegyének igen érdemes Orvos Doctora a néhai Madács Péter Ur 25 s több esztendőkkel ennek előtte Rimaszombatban, az én jelenlétemben, a kukuritza szárból szirupot már készített, de azt tzuokorrá változtatni nem tudta, fel nem tudván a cristallisationak módját találni. Elég ahhoz, hogy ő volt a leg első, aki azt feltalálta, hogy a kukuritza szárból is lehet szirupot és nádmézhez hasonló tzuokrot készíteni.”

Sajnos, e kétszeri hivatkozás ellenére *Madács jelentős korai kísérlete elkerülte a cukorgyártás történetével foglalkozók figyelmét*. Vadkerty Katalin, a cukorrépa szlovákiai termesztésének 1800 és 1849 közti hőskorával foglalkozva ugyan megjegyzi, hogy a kukoricacukor előállítását a mai Szlovákia területén már a XIX. század első évtizedében propagálták,³⁶ de nem tesz említést a jóval korábbi, Madács által 1781-ben tett kísérletről. A „propagálás” alatt minden bizonnyal a Czinke Ferenc magyarításában, 1812-ben Budán kiadott „Hogy lehessen a kukoritzaszár levéből gyümöltse megszedése után szirupot és czukrot tsinálni” című könyv értendő.³⁷

A fentiek alapján úgy érezzük, megismételhetjük a Madács halálának 200. évfordulója ürügyén a 'Honti Lapok' hasábjain tett következtetésünket:

„...az 1805. november 20-án elhunyt kishonti orvosdoktorra nemcsak kalandos ifjúsága, de tetteiben gazdag férfikora miatt is illik emlékezni”.³⁸

*

És nemcsak emlékezni, hanem életét, életművét tudományosan feldolgozni, közismertté tenni és elhelyezni azt a magyar–szlovák, illetve szlovák–magyar kultúr- és orvostörténet gömöri-kishonti palettáján. Mert – félrerakva minden érzelmet – el kell ismernünk, hogy Madács Péter szlovák származású volt. Erre utal az a tény, hogy Debrecenbe – egyebek közt – a magyar nyelv elsajátítása végett ment és hogy születési helyét a fentebb idézett önéletrajzában a szlovák nevén tüntette fel (Polomka). A szlovák származásra utal az 1816-os „Nemzeti Plutarkus”-ból, Madácsnak a breszlai Erzsébet-gimnázium inspektorához fűződő kapcsolatáról szóló idézet is:

³⁶ Vadkertyová, Katarína: Dejiny cukrovarníckeho priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku (1800–1918). Bratislava, 1972. Vydavateľstvo SAV. p. 24.

³⁷ Csupán az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, a német eredetit Johann Nep. Neuhold adta ki 1811-ben, Grácban.

³⁸ Kiss László: Kétszáz éve hunyt el Kishont főorvosa: Madács Péter. = Honti Lapok [Ipolyság] 14 (2005) No. 11. p. 13.

„Minden dolgait, bajait, és szívének titkait híven felfedezte néki, és látván, hogy annak a derék férjfiúnak pártfogásához lehet bízni, az ő Madács igazi nevét is kimondotta néki, mivel egykor Késmárkon, hogy az üldözőknek visla szemeik előtt annál bátorságosabban elbujhasson Pisztricsányi nevezettel cserélte volt fel.”³⁹

Ha e barokkosan terjengős szöveget jól értelmezzük, akkor Madács eredeti neve a Pisztricsányi volt,⁴⁰ aki a jobbágyi sorsból a főorvosi hivatalig eljutva, munkásságával orvosi hivatásának, második alma materének, a nagyszombati orvosi karnak és nem utolsósorban, Rimaszombatnak is dicsőséget szerzett.

³⁹ Kölesy–Melczer id. műve p. 152.

⁴⁰ Ez a név, illetve a szülők nem nemesi volta hiteltelenné teszi Krász Lilla azon állítását, hogy Madács „a drámaíró Madách Imre felmenője” (Krász Lilla id. műve p. 228., 66. jegyz.). Mindent összevetve, úgy érezzük a mi Madács Péterünknek nincs szüksége arra, hogy „Az ember tragédiája” szerzője holdudvarának fényét keresse.

Decsy Sámuel (1742–1816) rimaszombati évei

A „Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-tamadott Magyar Nyelv” c. röpirat⁴¹ szerzőjeként, ill. a bécsi „Magyar Kurir” szerkesztőjeként számon tartott Decsy Sámuel méltán szerepel Rimaszombat híres szülöttei közt.

„Orvosi oklevelet szerzett, majd Bécsben telepedett le, s élt haláláig” – olvashatjuk róla a legfrissebb rimaszombati városkalauz kislexikonában.⁴² Bizonyára nem csak a lexikoni tömörség követelménye miatt „maradt ki” az a fontos rimaszombati vonatkozású életrajzi tény, hogy Decsy rövid ideig szülővárosában orvosként is működött. E tényről ugyanis a lexikonok – kezdve a híres „Szinyeinek”⁴³ – rendre megfeledkeztek, illetve magyarázat nélkül átsuhantak Decsy életrajzában a „hézagán”. Ezt a „hiatus biographicus”-t⁴⁴ egy korábbi tanulmányunkban megpróbáltuk kitölteni,⁴⁵ ám az orvosi szaklapban közöltek bizonyára nem jutottak el a gömői/rimaszombati (hely)történészekhez. E dolgozat az 1992-től felkutatott adatokkal újra megkísérli a Decsy-életrajz „foghijainak” csökkentését.

A többes szám használata indokolt, hiszen gyermek-, s ifjúkoráról is csak keveset tudunk. Feltűnő pl., hogy középiskolai tanulmányait igen későn kezdte meg. A pozsonyi evangélikus líceum matrikulája szerint 1767 és 1769, azaz a 25. és 27. életéve között tanult a híres történétíró, tanár Bél Mátyás szellemiségét még őrző iskolában.⁴⁶ Valószínűleg itt, az akkor még háromnyelvű koronázó városban

⁴¹ Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-tamadott Magyar Nyelv melyet írt D. Decsy Sámuel. Bétsben. Nyomtattott Nemes Trattner János Tamás Könyvnyomtató Műhelyében, MDCCXC (1790)

⁴² B. Kovács István: Rimaszombat – a „gyükek” városa. Rendhagyó városkalauz. Pozsony, 2005. Madách-Posonium. p. 101.

⁴³ Visszatérve tanulmányaiból „Bécset választotta állandó lakhelyül...” Lásd: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. 2. köt. Bp., 1893. Hornyánszky. 731. has.

⁴⁴ hiatus biographicus = hiány, rés az életrajzban

⁴⁵ Kiss László: Kísérlet Decsy Sámuel „hiatus biographicus”-ának csökkentésére. = Orvosi Hetilap 133 (1992) No. 6. pp. 367–369. – Lásd még: Kiss László: „...mindeneket tulajdon szemeimmel tapasztaltam...” Decsy Sámuel helyszíni tudósítása az 1790-es pozsonyi koronázásról. = Hét [Pozsony], 1990. No. 48.; Kiss, László: Lekári a ránhojiči v rokok 1793–1795 na Slovensku. = Lekársky obzor 39 (1990) No. 6. pp. 349–355.; Kiss László: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. = Communicationes de Historia Artis Medicinae. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 133–140. (1991–1992) pp. 137–147.

⁴⁶ Idézi: Kókay György: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795). Bp., 1970. Akadémiai. p. 403. (Irodalomtörténeti könyvtár 25.)

tanult meg németül, mely nyelv gyakorlását Sárospatakon is folytatta. Kazinczy Ferenc, aki ez idő tájt szintén sárospataki diák, így emlékezik Decsyre:

„Decsy hozzánk sokat eljárt, hogy Késmárkról jött préceptorunkkal⁴⁷ németül szólhasson, mert az első deák, aki Patakon németül tudta, Decsy volt.”⁴⁸

Kétévi sárospataki „deákoskodás” után 29 éves fejjel, 1771-ben kezdte meg tanulmányait Berlin közelében, az Odera partján fekvő Frankfurt 1506-ban alapított egyetemén. (Nem tudjuk, mi készítette őt erre a választásra, hiszen ekkor már – 1770-től – létezett az itthoni, nagyszombati orvosi kar is. Lehet, hogy más vallásúként nem kívánt tanulni a nagyszombati katolikus egyetemen?) A beiratkozáskor neve mellé odaírták: „gratis inscriptus” (tandíj nélkül) – ami talán utal szűkös anyagi lehetőségeire is.⁴⁹

Már medikusként tagja lett az „Óderai Frankofurtum királyi tudós társaság”-nak, hiszen a peregrinációja következő állomásán, a németalföldi „Trajectum”-ban⁵⁰ kiadott disszertációja címlapján a „Rimaszombathino-Hungarus” mellett ott szerepel a „Reg. Societat. Scient. Et Art. Francofurt. Socius” minősítés is. Ezzel „A lakható Föld örökös növekedéséről” c. történeti-fizikai értekezésével 1776. március 16-án filozófiai,⁵¹ 1777. augusztus 2-án pedig „Az orvos-filozófus istennel egyenlő” c. disszertációjával orvosdoktori címet szerzett.⁵² Decsy tehát 35 éves korában, 1777 augusztusában lett orvosdoktorrá. Ez a dátum nemcsak orvosi pályafutásának, hanem az „életrajzi hézag”-jának is kezdete. Még a legilletékesebb sem, bécsi szerkesztőtársa, s nekrológjának írója, Pánczél/Pántzél Dániel sem közölt semmit az egyetemi évek és a bécsi letelepedés közti életszakasról.⁵³ Így érthető, hogy közel kétszáz év múltán az orvostörténész is csak a homályos utalások szintjén maradt: „...arról, hogy gyógyító gyakorlatot folytatott volna, nincs adatunk, bár bécsi letelepedése ezt valószínűsíti”.⁵⁴

Belekapaszkodva az egyetlen biztos támpontba – Decsy első Bécsben ki-

⁴⁷ préceptor = nevelő, házitanító

⁴⁸ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjt., szerk., előszó, jegyz.: Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. Magvető. p. 87. (Nemzet és emlékezet)

⁴⁹ Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 4. köt. Bp., 1940. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. pp. 1–2. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 168.)

⁵⁰ Trajectum ma: Utrecht, Hollandia

⁵¹ [Decsy] Detsy, Samuel: Dissertatio inauguralis historico-physica de successivo telluris habitabilis incremento. Trajecti cis Viadrum 1776 typ. Joannis Christiani Winteri. [8], 64 p.

⁵² [Decsy] Detsy, Samuel: Ἰατρός φιλόσοφος ἰσοθεός hoc est: medicus philosophus Deo aequalis. Effatum Hippocraticum commentatione academica illustratum. Trajecti ad Viadrum 1777 e typographeo Winteriano. [4], 57, [2] p.

⁵³ Pánczél Dániel: Jelentés a Magyar Kurir egyik érdemes Írójának, Néhai dr. Décsy (!) Sámuel Urnak haláláról. = Magyar Kurir [Bécs], 1816. jan. 26. p. 44.

⁵⁴ Szállási Árpád: Hirlaptörténetünk első orvos szerkesztője: Decsy Sámuel. = Orvosi Hetilap 126 (1985) No. 18. p. 1106.

adott könyvének, az „Osmanográfia...” megjelenésének évébe (1788) – próbáljuk meg felderíteni az 1777 (Utrecht) és 1788 (Bécs) közti életszakasz állomásait, eseményeit.

Az orvosdoktori értekezést követő évekről nincs adatunk. Nem tudjuk tehát, mikor tért vissza Decsy Magyarországra. Azt viszont szinte biztosan állíthatjuk, hogy 1781-ben már Rimaszombatban élt. Mert bár Decsy – az utókor nagy kárára – nem írta meg önéletrajzát, emlékiratait, az általa szerkesztett folyóírásba időről időre saját életútjának alakulásáról is becsempészett egy-egy értékes és hiteles életrajzi adalékot. Így pl. a „Magyar Kurir” 1799. márc. 8-i számában, miután arról tudósítja olvasóit, hogy „Achard Berlini Tudós Chemicus Úr” répből cukrot készített és Marcbelli Ferenc disszertációja szerint ez kukoricából is lehetséges, a következő kiegészítést fűzi a hírhez:

„A Kis-Hont Vármegyei Physicus és Orvos Doctor Titt. Madács Péter Ur, már ennekelőtte 18. Eszt. próbát tett a kukuricza szárával, s abból alkalmas szirupot készített.”

A „Magyar Kurir” 1810. évi 43–44. számában megismétli ezt az állítását, kiegészítve a témánk szempontjából fontos félmondatral: „Rimaszombatban, az én jelenlétemben”.⁵⁵

Ugyancsak a „Magyar Kurir” figyelmes átböngészése segített egy másik fontos dátum pontosításában. Az 1812. január 29-i számban az 1811/12-es rendkívül kemény télről írva, ezt jegyzi meg Decsy:

„26 esztendeje, hogy ezen népes rezidentiának lakosává lettem, de keményebb telet, egyen kívül, a jelenvalónál nem értem...”

Elvégezve az egyszerű számtani műveletet megállapíthatjuk, hogy doktorunk 1785/86 fordulóján költözhetett Bécsbe.

Maradjunk azonban még Rimaszombatban – mivel telhettek az itteni évek? A Besztercebánya melletti zólyomradványi állami levéltárban négy olyan iratra bukkantam, melyek segítenek e kérdés megválaszolásában. Decsy neve először egy, Hont megyéhez 1784. január 24-én Madács Péter „ordinarius physicus” (megyei főorvos) és Pereth Ferenc „ordinarius et primarius chyrurgus” (megyei seb orvos) által benyújtott patikavizsgálati jegyzőkönyvben szerepel. A latin nyelven írt jelentésből kiderül, hogy a két „főorvos” 1783. nov. 26. és 29. között azért volt kénytelen rendkívüli ellenőrzést tartani Grósz Sámuel patikájában, mert „Déczy” (!) Doktor Úr följelentése szerint az általa, a rimaszombati refor-

⁵⁵ A témáról bővebben: Kiss László: Madács Péter (1729–1805) – adatok a jobbágyfiúból lett főorvos rimaszombati működéséhez. (Palócföld orvosai 2.) = Gömörország [Rimaszombat] 9 (2008) No. 2. pp. 29–31. – Lásd róla a jelen kötetben is!

mátusok lelkészének, Bereth úrnak krónikus székrekedésére írt szerek az említett patikában „nem jól készítettetek el”. Íme, az írásbeli bizonyíték arra, hogy Decsy Rimaszombatban orvosi gyakorlatot folytatott! A patikavizsgálat egyébként nem igazolta Decsy gyanúját, sőt a vizitáló főorvosok kijelentették, hogy a gyógyszerész „hittelét helyre kell állítani”.

Lehetséges, hogy doktorunk ezzel a feljelentéssel maga ellen hangolta a város, illetve a Kis-honti kerület egészségügyi személyzetét, s ellenakcióra ingerelte azokat. Rövidesen ugyanis helytartótanácsi leirat érkezett Hont megyéhez – e megye „disctrictusa”, kerülete volt Kis-Hont –, mely leirat egyebek közt felszólítja Détsy (!) orvost és Prókai seborvost, hogy „az egyetem színe előtt nyilvános vizsgálaton vegyen részt”. Decsy esetében feltételezzük, hogy utrechti, tehát külföldi diplomájának bemutatására, nosztrifikálására utasítja őt a Helytartótanács. E feltevésünket támogatja az említett levéltárban található két, Decsy által írt kérelemlevél tartalma is, ill. Madácsnak 1784. okt. 30-án kelt jelentése. Ennek magyar fordítását Daday András könyvéből idézzük:⁵⁶

„Détsy Sámuel, az orvostudományok és a filozófia doktora a porosz hadseregéből, 1779-ből származó s 8. [szám] alatt csatolt bizonyítványában legalábbis így nevezik, azt mondja, hogy Frankurt am Oderben, az ottani egyetemen doktorált, de összes okmányait a háborús események kapcsán Poroszországban elhagyta valahol. Most végre – sürgetésemre – elhatározta, hogy vizsgát fog tenni a pesti egyetemen.”

Egyelőre rejtély, miért frankfurti, s nem utrechti diplomára hivatkozott Decsy, hiszen egyértelmű, hogy az orvosdoktori cím csak a második utrechti disszertáció címlapján tűnik fel. Madács tanúsága szerint tehát Decsy ígéretet tett a „vizsga” letételére – ám nem sietett szava betartásával. A jelzett két levél egyikében, melyet 1785. március 18-án keltezett, szegénységi bizonyítvány kiállítását kéri a Rimaszombatban éppen ülésező kishonti karok és rendek közgyűlésétől. Ennek birtokában ugyanis reméli, hogy a pesti egyetem, ahova „törvényesítem végett hamarosan menni fogok”, elengedi, vagy legalább mérsékli a vizsgadíjat. „Nem szégyellek hát a Nemes Karok előtt nyilvános vallomást tenni szűkös és atyai örökséggel soha nem javult anyagi helyzetemről” – alázkodik meg doktorunk kérelemlevelében. A „törvényesítés” (nosztrifikáció) – ha egyáltalán sor került rá – 1785 nyarán történhetett meg, hiszen a másik, 1785. július 19-én kelt újabb kérelemlevelében „néhány napon belül várható utazására” hivatkozva, Decsy további 30 forint „vizsgatámogatást” kér a korábban már megígért 50 forint mellé. Decsy mindkét kérelemlevelét „Samuel Decsy – Philo-

⁵⁶ Daday András: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Gyógyvizekről, patikákról, járványokról, orvosdoktorokról, kirurgusokról, bábákról az 1740 és 1790 közötti feljegyzésekben. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2005. Akadémiai. p. 458. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 53.)

sophiae et Medicinae Doctor”-ként írta alá, azaz nem volt sem a megye, sem a város alkalmazottja (nosztrifikáció hiányában nem is lehetett).⁵⁷

A további hónapok eseményeit homály fedi. Nem sikerült kiderítenünk, miért nem maradt Decsy Rimaszombatban. Sikertelen – vagy egyáltalán meg sem próbált – vizsga Pesten, összetűzése városi kollégáival (lásd a gyógyszerész elleni sikertelen akcióját) vagy irodalmi ambíciók vitték őt Bécsbe?

Mint már jeleztük, 1785 végén, 1786 elején telepedhetett le a császárvárosban, ahol már 1788-ban megjelent az „Osmanografia”⁵⁸ c. könyve. E munka második részében a török sereg egészségügyi-járványügyi helyzetével foglalkozva ezt írja:⁵⁹

„A mint ... nevezetes hadi orvosok megjegyezték, és magam-is 15. Hónapnyi tapasztalásimból jól tudom...”⁶⁰

Egyelőre nem sikerült pontosítanunk, hol szerezte e hadi tapasztalatait: a Madács-jelentés által említett Poroszországban vagy az 1787/88-i, a török elleni utolsó osztrák hadjárat során, avagy (valószínűleg) mindkét fronton? Decsy bécsi letelepedése után sem feledkezett meg szülőföldjéről. 1797 őszén Borsod és Gömör megyében járt – lehet, hogy Rimaszombatba is ellátogatott? S amikor a XIX. század elején Magyarországon is alkalmazni kezdték a himlő elleni védőoltást (a Jenner-féle vakcinációt), Decsy nemcsak az oltás egyik fő támogatója és népszerűsítője a „Magyar Kurir” hasábjain, hanem a kezdetben csak Bécsben beszerezhető „matéria” (oltóanyag) közvetítője is szülővárosa felé.⁶¹ Erről így tanúskodik egy Rimaszombatból 1802. március 12-én keltezett, s a Kurir 25. számában közzétett olvasói levél:

„[városunkban] ezen tehén himlőnek bé oltására a Magyar Kurir egyik érdemes szerzője, kinek kebelünkben lett születésével nemes városunk díszeskedik, szolgáltatott alkalmatosságot, aki egy érdemes előljárónknak Angliából hozott tehén himlő anyagjával kedveskedett.”

⁵⁷ A disszertációk címei és a latin nyelvű levelek lefordításáért ez úton is köszönetet mondok dr. Magyar László Andrásnak.

⁵⁸ Decsy Sámuel: Osmanografia, az az: A' török birodalom' természeti, erköltsi, egy-házi, polgári' s hadi állapotjának, és a' magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásinak summás leírása. 1–3. rész. Bétsben, 1788–1789. Kurzböck. 16], 378, [21] p., 1 t.; 442, [24] p.; [8], 772, [16] p., 1 t.

⁵⁹ Decsy: Osmanografia, 2. rész. 314.

⁶⁰ Kiss László: Decsy Sámuel 1788-as Osmanografiájának orvostörténeti vonatkozásai. In: Dobrovits Mihály (szerk.): A küzdelemnek vége, s még sincs vége. IV. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Dunaszerdahely, 2007. Lilium Aurum. p. 66.

⁶¹ Kiss László: Decsy Sámuel és a Magyar Kurir egészségnevelő szerepe a vakcináció meghonosításában. = Egészségnevelés 32 (1991) pp. 117–122. (A hivatkozott rész: p. 120.)

Decsy (bécsi) magánéletéről is csak keveset tudunk. Valószínű, hogy idős fejjel, 56 éves korában, 1798-ban nősült meg – erre utal a már említett szerkesztőtárs, Pántzél nekrológja:

„Tizenhét esztendőket töltött el özvegységre jutott kedves Hites-társával, akit öt jól nevelt, de fel nem nevelhetett árváival egygyütt életben hátra hagyott.” – Gyermekai, özvegye további sorsáról nincs adatunk.

„Mindnyájan igen kis poggyással érkezünk az utókorba” – állította a nagy francia gondolkodó, Voltaire. Ez bizonyos mértékig érthető, hiszen az utókor mércéje általában szigorúbb, mint a nekrológot író kortársé. Decsy Sámuel poggyásza azonban – úgy érezzük – a megérdemelnél kisebb. Sokan csak egy-könyves szerzőnek, a „Pannónia Féniksz” írójának tartják őt. Mások csak a lapszerkesztőt, a bécsi „Magyar Kurir”-t 1793-tól haláláig szerkesztő redaktort látják Decsyben.

Pedig a pályafutását orvosdoktorként kezdő és e tényt jelző D. betűt a Kurir címloldalán is önérzetesen feltüntető Decsy a publicisztika mellett a leíró statisztikában, egészségvédelemben, nyelvújításban, ill. a távoli tájak szakírójaként is maradandót alkotott. S az utókorra hagyott „poggyászában” – a felsoroltakon túl – ott van a helye orvosdoktori tevékenységének is, amely szülővárosához, a „gyökereihez” köthető.

Gólya, csőrében kígyóval: Pillmann István Lőrinc (1751–1815)

Az 1635-ben Pázmány Péter esztergomi érsek és bíboros által Nagyszombatban alapított egyetem csak 1770-ben bővült ki orvosi karral. Az 1770/71-es tanévben még senki, a következő kettőben hárman, ill. négyen, míg az 1773/74-es iskolai évben már öten szereztek orvosi oklevelet. Az első magyar(országi) orvosi kar történetét feldolgozó Millenniumi Emlékkönyv így örökítette meg őket: „Madács Péter, Poláma, Gömör m. – Horvátovszky Zsigmond, Bártfa, Sáros m. – Pillmann István, Bécs – Stipsics Károly Mária, Fehérvár, Fehér m. – Riegler Miklós, Rohonc, Gömör m.”⁶² Első olvasatra feltűnik kettőjük (Madács, Riegler) gömöri vonatkozása, ám a valóságban azonban még Stipsicsnek és Pillmann-nak is „köze” volt Gömörországhoz – még pedig nem is akármilyen. Stipsicsről most csak annyit árulunk el, hogy 1775 és 1780 között Hont vármegye „physicusa” (megyei főorvosa) volt és így fennhatósága alá tartozott a Nógrád és Gömör megyék közé beékelődő Kis-honti kerület (districtus) is.

Az igazi meglepetés azonban a bécsi születésű Pillmann, aki a megszerzett diplomával nem sietett vissza a doktorokkal telített császárvárosba, hanem – hűen az orvosi kart létrehozó Mária Terézia elképzeléséhez – az orvosokban nem bővelkedő Magyarországon maradt. Mielőtt elkísérnénk őt letelepedési helyére, ejtsünk néhány szót nagyszombati éveiről is. Pillmann István Lőrinc 1751. augusztus 10-én született Bécsben.⁶³ Ifjúkoráról nem maradt fenn adat. Az valószínűsíthető, hogy az orvosi tanulmányokat már Bécsben elkezdte és Nagyszombatba már a „sebészet magisztereként” érkezett. Nem tudjuk, miért lépett át a patinás bécsi egyetem már ekkor híres orvosi karáról az alig ismert, még gyermekcipőben járó nagyszombati fakultásra. Azt viszont tudjuk, hogy 1774 augusztusában itt fejezte be tanulmányait a „...de Aquarum martialium efficacia”, azaz a „vastartalmú vizekről” írott latin nyelvű értekezésével.⁶⁴ A Nagyszombatban kinyomtatott 22 oldalas értekezést egyik tanárának, a kórtant előadó Schoretics Mihálynak ajánlotta.

⁶² Hógyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 224.

⁶³ Az anyakönyvi kivonatra hivatkozó „szlovák életrajzi szótár” szerint, lásd: Slovenský biografický slovník. 4. köt. M-Q. Martin, 1990. Matica Slovenská. p. 467.

⁶⁴ Pillmann, Steph. Laur.: Dissertatio inauguralis medica de Aquarum martialium efficacia. Tyrnaviae, 1774. Typ. Tyrnaviens. 11 lev.

A magyar orvoskar végzettjei által írt disszertációk tudós kutatója, Dörnyei Sándor összefoglalja az értekezés fontosabb gondolatait: Mivel az izomrostok vastartalmától függ azok teljesítőképessége, vagyis a test ereje, a vashiány nemcsak gyengeséget, de számos betegséget is okoz. A görcsös, az izomtónus csökkenésével járó kórok, az „elzáródásos” és a rossz vegyi folyamatokból keletkező betegségek háttérben lehet vashiány. Ezek kezelésére tehát igen alkalmasak a vastartalmú vizek. Ivása hasznos lehet a bélférges ellen is. Persze, e víz sem csodaszer: léteznek olyan állapotok is, melyekben a vas bevitelle káros lehet a szervezetre.⁶⁵ Pillmann értekezése egyike volt az első fürdőtani (balneológiai) értekezéseknek Magyarországon. Az orvosi kar abszolvenseinek sorsával foglalkozó, pozsonyi Duka-Zólyomi Norbert Pillmann disszertációját a Nagyszombatban írt öt legjobb disszertáció közé sorolta: olyan értekezés, amely „önálló értékkel bír”.⁶⁶ A Helytartótanács levéltárában kutató orvostörténész szerint Pillmann disszertációja a bazini (ma: Pezinok) gyógyvízről készült, melyet korábban a híres pozsonyi orvos, Torkos Justus János (1699–1770) már megvizsgált. Mivel a Helytartótanács felszólította a várost, tegye egész esztendőben használhatóvá a fürdőt, a baziniak – nehogy felesleges költségbe verjék magukat – a nagyszombati orvosi kart kérték fel az újabb vizsgálatra. Pillmann igazolta Torkos véleményét.⁶⁷ (Az ügy pikantériája: a baziniak e kettős pozitív vélemény ellenére továbbra is ódzkodtak az építkezéstől, mondván, sok más jó fürdő van a közelben és a betegek inkább oda mennek majd...)

Az elkövetkező évek „hiatus biographicus”-át⁶⁸ nem tudtuk feloldani: rejtély, hogy Pillmann hol, merre működött 1774 és 1778 között.⁶⁹ A már említett pozsonyi orvostörténész, Duka-Zólyomi Norbert Rozsnyó város levéltárában kutatva igazoltnak látja, hogy Pillmann már 1778-ban Gömör megye főorvosa, s az is maradt 35 éven át.⁷⁰ S mivel 1802-ben Kis-Hontot Gömör megyéhez csatolták, ettől kezdve – mint Gömör- s Kis-Hont megyei physicus – ő volt három éven át a „főnöke” egykori medikustársának, a Kis-Hont székhelyén, Rimaszombatban működő Madács Péternek is.

⁶⁵ Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvostudományi értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második köt. Bp., 2001. Borda Antikvárium. p. 103.

⁶⁶ Duka Zólyomi Norbert: A magyarországi orvostudományi fejlődés gócpontjai a nagyszombati orvostudományi kar megalapítása előtt. = Communicationes de Historia Artis Medicinae. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 75–76. (1975) p. 110. 1. lábjegyzet.

⁶⁷ Daday András: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Gyógyvizekről, patikákról, járványokról, orvostudományokról, kirurgusokról, bábákról az 1740 és 1790 közötti feljegyzésekben. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2005. Akadémiai. p. 89. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 53.)

⁶⁸ hiatus biographicus = hiány, rés az életrajzban

⁶⁹ Tököly ugyan azt állítja, hogy már 1774-ben a megye főorvosa, ám állításának forrását nem nevezi meg. Lásd: Tököly Gábor: Ki kicsoda Rozsnyón. Somorja, 1999. Méry Ratio. p. 278. (Gömör-Kishonti Téka 5.)

⁷⁰ Duka Zólyomi, Norbert: Absolventi trnavskej lekárskej fakulty vo vede a praxi. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku. Vol. VI. Bratislava, 1972. Vydavateľstvo SAV. p. 175.

Doktorunk a megyeszékhelyen, Rozsnyón telepedett le. 1780-ban a katolikus vallású Pillmann – mint a megye legtekintélyesebb doktora – a rozsnyói püspök háziorvosa lett. A püspökségét Mária Terézia alapította 1776-ban, kiszakítva a nagy kiterjedésű esztergomi egyházmegyéből egész Gömör és Torna vármegyét, valamint Szepes, Abauj és Nógrád megyék egy részét. Kinevezett első püspöke, Galgóczi János (1713?–1776) meghalt még mielőtt elfoglalhatta volna a püspöki széket.⁷¹ Pillmann az őt követő, a tudományokat művelő és támogató Andrássy Antal bárónak (1742–1799) lett a háziorvosa⁷² 1780-ban. Ugyanebben az évben – szülei elhalálózásával – Pillmann tekintélyes örökséghez is jutott,⁷³ majd családot alapított. 1793-ban a királytól mind maga, mind gyermekei részére magyar nemességet kapott,⁷⁴ nemesi címerében „piros lábú fehér gólya áll, piros csőrében kígyót tartva”.⁷⁵ Pillmann főorvosi tevékenysége még kutatóira vár. Duka-Zólyominak köszönhetően aránylag jól ismerjük a városban kifejtett munkásságát. Pillmann javaslatot tett városi sebész alkalmazására – a városi tanács elismerte a javaslat megalapozottságát, de a sebész fizetéséhez már nem járult hozzá. Hasonló helyzet alakult ki a városi bába esetében is. A tanács megint csak elismerte a szülésznő állandó jelenlétének fontosságát, sőt, belátta azt is, hogy az addig használt szülőszek igen rossz állapotban van – de a gond megoldásának anyagi terheit nem vállalta. Pillmann „harcolta ki” a városi orvos státuszt is: e funkciót a város szülötte, Marikovszky György (1770–1832) kapta meg. Megint csak az anyagiakkal volt gond: Marikovszky két és fél évig bírta cérnával. Amikor a város már 450 arannyal tartozott neki, s ráadásul illetlen szavakkal bántották őt, „bútsúzó levelet” írt, s elköltözött a Madács halálával orvos nélkül maradt Rimaszombatba.⁷⁶

Talán több sikerrel járt azon javaslataival, melyek nem jártak újabb rendszer kiadással, mint az egészségügyi alkalmazottak díjazása. A városi jegyzőkönyveket átlapozva, Duka-Zólyomi Pillmann-nak az alábbi tevékenységeit tudta dokumentálni: 1786-ban víztározót építtet, 1789-ben állandó „karbantartót” nevezet ki e tározóhoz, 1791-ben rendeztet a patak partján álló, s a vizet szennyező árnyékszékek helyzetét, 1795-ben betiltatja az ún. „titkos szerek” árusítását, 1803-ban ő irányítja a gyermekek körében dúló vörheny- (skarlát)-járvány elleni küzdelmet és ugyancsak az ő vállain nyugodott – „hivatalos” állatorvos hiányában – a szarvasmarha-állományt tizedelő „marhadög”-járvány megfékezése is.⁷⁷

⁷¹ Tököly id. mű p. 112.

⁷² Tököly id. mű p. 14.

⁷³ Duka Zólyomi: Absolventi trnavskej lekárskej fakulty vo vede a praxi, p. 175.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Kilenczedik kötet. Pest, 1862. Ráth. p. 297.

⁷⁶ Duka Zólyomi, Norbert: Vývin verejného zdravotníctva mesta Rožňavy. = Vlastivedný časopis (Pamiatky a múzea) 27 (1978) No. 2. pp. 82–85.

⁷⁷ Uo. p. 85.

A Gömör- és Kishont vármegye „protokollumaiból” (jegyzőkönyveiből) bizonyára újabb fontos adatok kerülhetnek még elő. Jómagam a magyarországi himlő elleni védőoltás, az angol E. Jenner által 1798-ban publikált „vakcináció”, azaz a „tehénhimlő-oltás” (vacca latinul tehenet jelent) magyarországi kezdeteit kutatva jutottam el a zólyomradványi levéltárba, ahol alkalmam volt a XIX. század első éveinek jegyzőkönyveit fellapozni. Az 1803. év megyei jegyzőkönyveit tartalmazó kötet 484. oldalán a 166. sorszámú bejegyzés így szól:

„N.(emes) Vm. (vármegye) Rendszerint való Orvosa Pilman István fia Doktor Pilman Vintze által a Tehén-himlőnek bé-oltása iránt, a múlt Köz-Gyűlésre bé-adatot írására nézve, mivel maga az elő-adónak Attya lévén, a Dologról Itéletet hozni-nem akar, Doktor Marikovszki vélekedését elő-mutattya, a ki is azt jelenti, hogy a Tehén-himlő bé-oltásáról előadott írás tsak nem szórul szóra a Doktor Bene munkájából van ki-szedve, következésképpen, sokkal foganatossabb volna, ha az Auctor egy Orációt dolgozna ki, a Természeti himlőnek veszedelmes vólta, és a Tehén-himlő bé-oltásának meg betsülhetetlen hasznairúl, melly a prédikáló Székekben fel-olvasatódván, és a Bé-oltást ellenző köznépnek ajánlja”.

E barokkosan terjengős szövegből a következők derülnek ki. Gömör megyébe is eljutott a pesti Bene Ferenc orvosprofesszor könyve, amely Pesten jelent meg 1802-ben „Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról” címmel.⁷⁸ E könyvet alapul használva, Pillmann Vince – doktorunk fia – írt egy saját „oktatást”, melynek kinyomtatásához a megye (anyagi) segítségét kérte. A megyegyűlés a kéziratot a főorvosnak adta ki véleményezésre, ő azonban – nagyon korrektül és etikusan – nem kívánt véleményt mondani saját fia munkájáról. A véleményezésre felkért Marikovszky nem találta kiadásra méltónak a kéziratot. Nincs kizárva, hogy döntésében szerepet játszott az a tény, hogy jómaga is dolgozott egy ilyen jellegű munkán, amely Lőcsén 1804-ben meg is jelent.⁷⁹

Nem tudjuk, kidolgozta-e Pillmann Vince a Marikovszky által ajánlott „orációt” (beszédet). Az említett megyei jegyzőkönyvből⁸⁰ csak az derül ki, hogy Mariantsek Gottfried, a Kis-Honti járás seborvosa 168 gyermek „szerentsés” beoltásáról tett „hivatalos Tűdősítást”. Vagyis 1803-ban Gömör- és Kishont vármegyében is beindul a himlő elleni oltás. Ennek „védnöke” és irányítója minde-

⁷⁸ Bene Ferenc: Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról. Pesten, 1802. Trattner Mátyás. 55 p.

⁷⁹ Marikovszky György: A t. n. Gömör- és Kis-Hont törv. egyesült vmegyék rendjeinek ajánlott a tehen vagy mentő-himlőnek kiterjesztését tárgyazó, a szülőknek, nevelőknek, egyházi és világi előljáróknak szívekre kötött buzgó kérése. Lőtsén, 1804. Ny. Mayer József által. 15 p. – Lásd még: Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája (1472–1899). A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. Bp., 1900. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 140.

⁸⁰ p. 620.

nütt a megyei főorvos volt, így Gömörben is, amelyet a következő, 1804-es év megyei protokollumának 95. sorszámú bejegyzésével bizonyíthatunk:

„Pillman István e. f. Eszt. 5524. sz. kegyes rendeletre hivatkozva jelenti, hogy minden Megyebéli Orvosokat és Seborvosokat békívott az Rendelésben meghagyott Ns. Vm. Tagjai előtt teendő Tehénhimlő béoltásra...” (s javasolja, hogy mivel az oltási reakció szemmel követése) „...a Járásbéli Seborvosoktól, kiknek számos betegeikkel szüntelen tartó foglalatosságok vagyon, éppen lehetetlen, a Nemes Megye nevezne ki érdemlett jutalmazások mellett két arra alkalmas Seborvosokat, akik tsupán a tehén himlő oltogatással foglalatostkodnának.”

Pillmann okos ajánlata – hasonlóan a rozsnói egészségügy javítását célzó javaslatához – nem talált megértésre, erre utal a kurta kommentár: majd a Helytartótanácsból kérnek engedélyt...

Jelenleg az idézett jegyzőkönyv az egyetlen forrás, amelyben utalást történik Pillmann családjára, gyermekeire. Az említett Vince nevű fia Pesten szerzett orvosi oklevelet az 1801/2. isk. évben,⁸¹ s mivel 1785 és 1813 között nem kellett disszertációt írni, nem maradt fenn utána orvosi értekezés sem. Sajnos, további sorsáról nem találtunk használható adatot.

Mint ahogy azt sem tudjuk pontosan, hogy Pillmann István mikor és miért mondott le főorvosi hivataláról. Csupán a lemondás ténye dokumentálható:

„Marikovszky György 1806-ban Gömör- és Kishont megye rendes főorvosává választatván, lakását Rimaszombat városába, később dr. Pillmann Rozsnýon lakó megyei első rend. főorvos hivataláról leköszönte után, ismét Rozsnýóra tette által.”⁸²

Pillmann Rozsnýon hunyt el 1815. május 16-án. A Budán megjelenő német nyelvű újság rövid nekrológban búcsúztatta őt, kiemelve, hogy hivatalát 35 éven át látta el.⁸³ Három még kiskorú gyermeke sorsát – valószínű tehát, hogy Vince nevű fia ekkor már nem élt! – barátjára és kollégájára, Marikovszkyra bízta. Az utolsó két évben „mellkasi görcsök” kínozták, halálát „szívburok-vizenyő” (Herzbeutel Wassersucht) okozta.

A múlt század elején kiadott Borovszky-féle megyei monográfia meg sem említi Pillmann István nevét, holott nemcsak főorvos volt 35 éven át, de a megye nemesi rendjének is tagja, ennek ellenére „kifelejtődött” a vármegye nemes családjait tárgyaló, 1907-ben megjelent kötetből is.⁸⁴

⁸¹ Hőgyes id. mű p. 229.

⁸² Kiss Antal: Marikovszky György és Kósa Károly orvostudorok. In: Hunfalvy János (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867. Emich. p. 193.

⁸³ Gemeinnützige Blätter. Zugabe zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung 5 (1815) No. 43. p. 344.

⁸⁴ Mihályfalusi Forgon Mihály: Gömör-Kishont vármegye nemes családjai. 2. jav. kiad. Somorja, 2001. Méry Ratio. 723 p.

Medikusa, professzora és rektora is volt alma materének: Stipsics Ferdinánd Károly (1754–1820)

Ma bizonyára kétkedve fogadnánk a hírt, hogy az orvosi karon egy adott iskolaévben mindössze öt doktort avattak fel. A nagyszombati egyetemen 1770-től működő orvosi kar kezdeti éveit tekintve azonban, ez az állítás a valóságnak teljesen megfelelő. Bizony, Magyarország első orvosi fakultása nem ontotta a végzősöket, az első években a végzett orvosok száma alig haladta meg a tanárok számát.

Az 1773/74-i tanév öt végzettje közül négynek volt/lett köze Gömörországhoz: Madács Péter és Riegler Miklós gömői gyökerű, Pillmann István a megye főorvosa⁸⁵ lett és Stipsicsről is elárulhatunk annyit, hogy pályafutását Hont vármegye „physicusaként” kezdte – ergo: ilyen minőségében a ma „gömörországi”, de akkor még Honthoz tartozó Kis-honti kerület orvos „főnöke” is volt. Teljes joggal tartjuk tehát őt számon a Palócföld orvosai közt. Sőt, kötelességünk ezt ismételtelen közhírré tenni, mert életrajzírói – kezdve „a Szinnyeivel” – még ma is rendre „megfelelnek” Stipsics honti/kishonti éveiről. A 2005-ben kiadott, s a Nagyszombatból Budára, majd Pestre áttelepített egyetem (orvos) rektorait bemutató magyar–angol nyelvű kötet pl. ezt állítja Stipsicsről: „1775-től Pest megye főorvosa”⁸⁶ – ami kétszeresen is téves: 1775-től Hont megye főorvosa és sosem volt Pest megye „physicus”. Stipsics Ferdinánd Károly – Hőgyes kartörténetében: Stipsics Károly Mária,⁸⁷ ill. Stipsics Ferdinánd⁸⁸ – 1754. április 25-én⁸⁹ született Székesfehérvárott nemesi családból. A családnak I. Lipót király adományozott magyar nemességet 1662-ben.⁹⁰ Az egyetem előtti életútjáról csak annyit tudunk, hogy az nem volt oly kalandos mint kortársáé,

⁸⁵ Kiss László: Gólya, csőrében kígyóval: Pillmann István Lőrinc (1751–1815). = Gömörország [Rimaszombat] 9 (2008) No. 4. pp. 54–56. – Lásd róla a jelen kötetben is!

⁸⁶ *Rectores medici. Nagyszombat – Budapest.* Szerk.: Monos Emil. Előszó: Tulassay Tivadar. Ford.: Putz Mónika. Bp., 2005. Semmelweis. p. 40.

⁸⁷ Hőgyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 224.

⁸⁸ Uo. p. 142.

⁸⁹ Magyar Életrajzi Lexikon. 3. kieg. köt. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Bp., 1985. Akadémiai. p. 942.

⁹⁰ Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvosképzés a nagyszombati egyetemen. 1769–1777. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2005. Magyar Tudománytörténeti Intézet. p. 155. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 55.)

Madács Péteré,⁹¹ bár a „peregrináció” nála is felfedezhető: Pillmannhoz hasonlóan ő is a bécsi orvosi karról „vándorolt” a nagyszombatira. Stipsics szorgalmas diák lehetett: „a patológia és az orvosi gyakorlat” – mai fogalmakkal: a belgyógyászat – tanárának, Schoretics Mihálynak az előadásai Stipsics jegyzeteinek köszönhetően maradtak ránk.⁹²

Nagyszombati tanulmányai befejezéseként 1774-ben a pozsonyi Patzkó-nyomdában készítette el orvosdoktori értekezését,⁹³ s egyidejűleg a bölcsész-doktorátust is megszerezte.⁹⁴ A 14 oldalas latin nyelvű orvosi disszertációt „a húgykövek természetéről és gyógyszereiről” írta, és a kis kötetet szülővárosa tanácsának és polgárságának ajánlotta.⁹⁵ Értekezése – a már említett jegyzetein kívül – újabb értékes adalék nagyszombati orvoskar tanárai tevékenységéhez: Winterl József Jakab a vegyész és a növénytan tanára kísérleteiben „spiritus vitrioli”-val (kénsavas szesszel) oldotta a húgyköveket. Betegnél természetesen e maró anyag nem volt használható, ezért Stipsics különböző természetes anyagokat (pl. hagyma-, retek-, kenderlé, ásványvizek stb.) ajánl a kövektől való megszabaduláshoz. Stipsics orvosi disszertációján az 1774. augusztus 30-i dátum szerepel. Valószínű, hogy az ősz folyamán ellátogatott Bécsbe és ott értesülhetett arról, hogy Maximilian Stoll – szépapánk Stoll Miksája – befejezte 1772-től tartó Hont megyei működését.⁹⁶ Hont vármegye 1775-ös „protocollumában” (megyei jegyzőkönyvében) ugyanis a január 10-én papírra vetett latin nyelvű szövegben a következő is olvasható:⁹⁷

„Az orvosi állás megüresedésének említésekor az alispán úr bemutatta a nagyságos főispán úr múlt év november 19-én Bécsben írott levelét, amelyben a búcsúzó Stoll úr helyére Stipsics urat ajánlja, akinek, hogy minél hamarébb méltóztassék a megyébe jönni, újra írni kell majd.”

Stipsics tehát 1775 elején lépett a megye szolgálatába mint megyei (fő)orvos – korabeli nevén „physicus”. A hivatalnokoskodása alatti évek jegyzőkönyvei sajnos nem találhatók a zólyomradványi levéltárban, így a megyében kifejtett tevékenységéről, beleértve az akkor még Honthoz tartozó Rimaszombatot és kör-

⁹¹ Kiss László: Madács Péter (1729–1805) – adatok a jobbágyfiúból lett főorvos rimaszombati működéséhez. (Palócföld orvosai 2.) = Gömörország [Rimaszombat] 9 (2008) No. 2. pp. 29–31. – Lásd róla a jelen kötetben is!

⁹² Schultheisz–Magyar id. mű p. 151.

⁹³ Stipsics, Ferd. Carol.: Dissertatio inauguralis medica de natura et remediis calculi. Posenii, 1774. Litteris Patzkóianis. 14 p.

⁹⁴ Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második köt. Bp., 2001. Borda Antikvárium. p. 190.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Kiss László: 200 éve halt meg Maximilian Stoll. = Orvosi Hetilap 128 (1987) No. 18. pp. 942–944.

⁹⁷ Magyar László András fordítása.

nyékét is, nem találtunk adatot. Annyi bizonyos, hogy sokszor nem kellett megfordulnia a kishonti „districtusban” (kerületben), hiszen ott egykori medikustársa, Madács Péter látta el – példásan – a kerületi orvos munkakörét.⁹⁸ Stipsics valószínűleg 1780-ban fordított hátat a Palócföldnek és lett Pest városának tisztiorvosa.⁹⁹ E funkciójában egyik legfontosabb ténykedése a Rókus Kórházhoz fűződik: 1781-ben a város vezetősége egy 80 ágyra tervezett szegényházat kívánt építtetni a Rókus-kápolna közelében. Stipsics javaslatára azonban 144 beteg és 26 szülőnő befogadására alkalmas kórház építésére dolgoztatták át az eredeti terveket.¹⁰⁰

1786-ban visszatért az egykori alma materbe és elméleti orvostant adott elő a seborvosoknak, majd 1792-től nyugdíjaztatásáig, 1819-ig a gyógyszerzetan tanára.¹⁰¹

Tankönyvet nem írt, mégis nagy tekintélynek örvendett mint pedagógus. E tekintélyt már 1790-ben megalapozta, amikor egy latin nyelvű „vázlatot” (adumbratio) dolgozott ki. A nyomtatásban is megjelent kis füzet magyar címe: „A pesti orvosi kar idealis beosztásának vázlata”.¹⁰² Előbb a kar ténylegesen működő intézményeit ismerteti. Az oktatás ez idő tájt nehezen áttekinthető, hiszen az orvosdoktorok képzésén túl itt folyt a szemészet, a szülészet, fogászat, a gyógyszerészet és állatgyógyászat mestereinek (magisztereinek) képzése is. Még bonyolultabb volt a sebészképzés, hiszen az egyetemi kurzus mellett – ennek előadója volt Stipsics – az egyetem feladata volt a borbély-sebészcehen belül mesteri fokot elértek vizsgáztatása is. A kétféle képzés tovább mélyítette az orvosok és seborvosok közti szakadékot – Stipsics ennek megszüntetését szeretne volna elérni az orvos- és seborvosképzés egységesítésével.¹⁰³ Stipsics „vázlata” jól illeszkedik a korszak szellemiségéhez, melyről a magyar orvosi kar fejlődésével foglalkozó neves szerzők közül az orvostörténész Antall József – a rendszerváltás utáni első magyar miniszterelnök – ezt írta e korszakról: „a tanulmányi reformok sürgetésével és különböző tervek, javaslatok, beadványok készítésével jellemezhető”.¹⁰⁴ Ugyanis az 1790-es országgyűlés a diéta folyamán le nem tárgyalt ügyek intézésére országos bizottságokat, köztük oktatásügyit is létrehozott – e bizottság elé került Stipsics beadványa is. Bugyi Balázs állítása

⁹⁸ Lásd Kiss László Madács Péterről szóló tanulmányát a jelen kötetben! (– a szerk. megj.)

⁹⁹ Schultheisz–Magyar id. mű p. 155.

¹⁰⁰ Kapronczay Károly: Régi pest-budai kórházak. = Orvosi Hetilap 119 (1978) No. 28. p. 1734.

¹⁰¹ A Budapesti Orvostudományi Egyetem jubileumi évkönyve az Orvosi Kar alapításának 200. évfordulója alkalmából. Szerk.: Rigó János. Bp., 1969. Budapesti Orvostudományi Egyetem. p. 28.

¹⁰² Stipsics, Ferd. Carol.: Idealis institutorum facultatis medicae Pestiensis adumbratio. Pestini, 1790. Typis Franc Aug. Patzko. 2 lev., 5–106 p., 1 t., 3 lev.

¹⁰³ Bugyi Balázs: Reformtörekvések az orvosképzésünk első évszázadában. Orvosi Hetilap 116 (1975) No. 38. p. 2262.

¹⁰⁴ Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten, 1777–1806. = Communicationes de Historia Artis Medicinae. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 57–59. (1971) p. 131.

szerint Stipsics javaslata az orvos- és seborvosképzés egyesítésére azért nem valósulhatott meg, mert francia, azaz forradalmi „szagú” volt,¹⁰⁵ ugyanis a Bastille-t ledöntő, majd királyt kivégző 1789-es nagy francia forradalom egyik vívmánya volt az addig külön vágányokon futó orvosi és seborvosi képzés egyesítése.

E kudarc ellenére Stipsics szava sokat jelentett az orvosi kar vezetésében. Bár 1799-ben sikertelenül pályázott a Veza Gábor halálával megürült országos főorvos, a „protomedicus” helyére,¹⁰⁶ nem csökkenő tekintélyét jelzi, hogy ismételten megválasztották az orvosi kar dékánjává. Ő volt az, aki a nagyszombati orvosi kar végzettjei – s egyben a Palócföld egykori orvosai – közül elérte a legmagasabb egyetemi méltóságot: a rektori funkciót. Először az 1796/97-i tanévben lett a pesti egyetem első embere – ez alkalomból tiszteletére Bécsben egy görög–latin nyelvű dicsőítő költemény jelent meg¹⁰⁷ –, később pedig az 1802/03-as, ill. az 1805/06-os iskolaévben viselte a rektori méltóságot (ez idő tájt készülhetett portréja is). Nem késett a „legfelsőbb” elismerés sem: 1808-ban „Ő Császári Királyi Felsége, mint a Tudományok hatalmas pártfogolója és előmozdítója Stipsics Ferdinánd Károlyt királyi tanácsossá” kinevezni méltóztatott – a hírt a rimaszombati gyökerű Decsy Sámuel orvosdoktor által szerkesztett bécsi „Magyar Kurir” 20. száma kürtölte világgá. Stipsics magánéletéről kevés adatot találtunk. Az biztos, hogy nem maradt agglegény: lánya annak a Windisch Lipótnak lett a felesége, aki előbb Nyitra vármegye főorvosa, majd 1825-től – a Stipsics által megálmodott – pesti Rókus Kórház igazgatója volt.¹⁰⁸ Stipsics halálhírét mind a német nyelvű Pest-budai újság, a „Vereignigte Ofner und Pesther Zeitung”, mind a pesti „Hazai és Külföldi Tudósítások” közölte 1820-ban. Ez utóbbi így írt:¹⁰⁹

„Pesten Martius 25-ik napján életének 66-dik esztendejében kimult a világból Királyi Tanácsos Nemes Stipsits (!) Ferdinand Károly Ur, az Orvosi Tudománynak Doctora, és a Pesti Királyi Universitásnál az Orvosi szereknek, és a Gyógyítás közönséges tanuságának néhai Királyi Tanítója, a ki Tanító

¹⁰⁵ Bugyi Balázs id. tanulmánya p. 2261.

¹⁰⁶ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története. 1770–1935. Bp., 1936. Pázmány Péter Tudományegyetem. p. 214.

¹⁰⁷ Carmen Heroicum compositum a Praesbytero Polizoi Kondus dum morti iam proximus pristinum valetudinem recuperasset cura sapientissimi et celeberrimi viri Caroli Ferdinandi Stipsics, artium liberalium, philosophiae, ac medicinae doctoris in regia regni Hungariae Universitatae pathologiae, therapiae, et pharmacologiae professoris publici ordinarii, facultatis medicae emeriti decani, ac regiae universitatis h.t. rectoris. Viennae, 1797. Typ. Markidum Pulio. 35 p.

¹⁰⁸ Jankovich Antal: Emlékbeszéd néhai Windisch Leopold kir. tanácsos, orvos-sebész tudor, szabad kir. Pest városa első főorvosa, Rókus-kórházi igazgató ... felett. = Orvosi Tár. Harmadik folymat (1842) Vol. I. No. 20. p. 319.

¹⁰⁹ Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1820. No. 26. Pesten, Szerdán, Bójt-Más Hava 29-dik napján. p. 209.

hivataljában folytatában „Idea Studii Medici” munkával szaporította a Hazai Literaturát. Elgyengült egészségére nézve, már ez előtt esztendővel nyugalomra lépett, s most mint jó Hazafinak, és jó Barátnak emlékezetét, kik őtet ismerték, tisztelettel emlegetik. Fehérvárott született, és a Pesti Pater Franciskánusoknál rangjához illő szomorú tisztelettel Martius 27-én eltemettetett.”

Amint látható a „honti/gömöri kapcsolatról” való elfeledkezés már ekkor elkezdődött... Stipsics valószínűleg gazdag könyvtára a nagy hungarica-gyűjtő és mecénás, Jankovich Miklós birtokába került. Stipsics emlékezetét 1995 óta „porolgom” lapok, s a „Katedrális-könyv” hasábjain¹¹⁰ – nem sok sikerrel. Bár annyit talán elértem, hogy már számon tartják „jeles „elődeink” közt.¹¹¹ Most, a „Palócföld orvosai” közé besorolva, talán végre sikerül a köztudatba is bevinni: Stipsics ugyan ünnepezt pesti doktor, egyetemi tanár volt, ám orvosi pályája első, még szürke köznapjai a „jó palócok s tót atyafiak” között teltek el.

¹¹⁰ Kiss László: Stipsics Ferdinánd Károly emlékezete. = A Hét 40 (1995) No. 11. p. 20.; uő.: Nagyszombattól Pest-Budáig: 250 éve született Stipsics Ferdinánd Károly orvosprofesszor. = Múltunk Emlékei [Révkomárom] 3 (2004) No. 4. pp. 14–15.; uő.: Hont megyéből a pesti katedrára – Stipsics Ferdinánd Károly. In: Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: Gondolatokból épült katedrális. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Pozsony, 2001. Madách-Posonium. pp. 34–35.

¹¹¹ Csáky Károly: Jeles elődeink. Dunaszerdahely, 2002. Lilium Aurum. p. 161.

Egy országszerte „esmeretes” szemorvos: Tóth Pápai János (1754?–1831?)

Palócföld rejtélyes doktoráról írva megjegyeztük, hogy Ujhelyi Ferenc neve „A Veszettségéről...”, 1818-ban kiadott könyve révén országszerte ismert lehetett.¹¹² Élt azonban az idő tájt Gömörországban egy másik „gyógyító” is, akivel kapcsolatban nem kell a feltételes módot használnunk – ő valóban ismert volt országszerte, a szó szoros értelmében két keze munkájának eredményeként. Tudatosan nem használtuk a doktor minősítést, hiszen gyógyítónk nem volt ilyen cím birtokában. Tóth Pápai János „Chirurgus és Szem Orvos” volt. Életútja nagyrészt feltáratlan, ill. a hozzá kapcsolódó adatok egy része pontatlan. Nevét hiába keressük az életrajzi lexikonokban vagy Gömör megye monográfiájában.

Születésének pontos ideje és helye ismeretlen: 1755 körül, valahol Gömör megyében született. Nem tudjuk, hol s mikor szerezte meg a seb-, ill. szemorvosi képesítést, annyi azonban bizonyos, hogy 1793-ban már Gömör megyében működött, mint a Serkei járás (seb)orvosa (chirurgusa). Ezt a földije, Decsy Sámuel orvosdoktor és szerkesztő által Bécsben kiadott „Magyar Almanak”-nak, az ország „hivatalos” orvosait felsorakoztató listája bizonyítja.¹¹³ Valószínű, hogy már ekkor foglalkozott a szembetegek gyógyításával (is) nemcsak szűkebb pátriájában, hanem a szomszédos megyékben is. Erre utal a szerkesztő-doktor, Decsy Sámuel által Bécsben kiadott „Magyar Kurir” c. lap 54. száma, 1801-ből. Ebben jelent meg az a levél, melyet a Borsod megyei Vadnán június 4-én írt Kováts Gábor, kinek szeme világát adta vissza Tóth Pápai „operatio”-ja:

„A háladatosság, és a szenvedő emberiségnek enyhítése, és nyavalygó ember társaimnak a segedelemre örömet utat mutatni szerető indulatom ösztönzött engemet arra, hogy Tek. és Nem. Gömör Vármegye egyik Érd.(emes) Seb orvossának, Tóth Pápai János Urnak, mind belső és külső nyavalyáknak gyógyításában, mind kivált a szem orvoslásának mesterségében mutatott szép próba tételeit, s érdemeit, az egész Magyar Hazának... tudtokra adjam.”

¹¹² Kiss László: Rimaszombat rejtélyes doktora: „Viheli”, azaz Ujhelyi Ferenc. (Palócföld orvosai 1.) = Gömörország [Rimaszombat] 9 (2008) No. 1. p. 41.

¹¹³ Lásd: Kiss László: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. = *Communicaciones de Historia Artis Medicinae. – Orvostörténeti Közlemények.* Vol. 133–140. (1991–1992) p. 140. – Pápai Tóth János néven.

Hogy Tóth Pápai mikor költözött Rimaszombatba, nem tudjuk, 1806-ban azonban már ott élt. E tényt ismét a kor egyetlen magyar nyelvű lapja, a „Magyar Kurir” bizonyítja. Az 1806-os évfolyam 18. száma¹¹⁴ egy Rimaszombatban, augusztus 2-án keltezett levelet közöl. A magát meg nem nevező „tudósító” előbb közli, hogy az elhunyt városi orvos, Madács Péter helyére „D. Mari Kovszky Ur tétetett”, aki Rozsnyóról ide költözött, majd így folytatja:

„Úgy szinte Orvosi széles Tudományával, igen elhíresedett Chirurgus, és Szem Orvos Pápai Tóth János Ur is, a ki felől több Tek. Vármegyében az a hír terjedett volna, hogy meg holt, maga lakhelyének városunkat megszeretvén, itt vagyon és él, s hasznos életének jeleit, messze földről is ide jövő betegekben, s terhes nyavalyákban, naponként mutogatni szokta. Nem régebben is egy aszszonynak bal mellyét, mellyen már jókora rák volt, lemetzette, és mintegy 16 napok múlva az aszszonynak állhatatossága, és maga megkeményítése, a ki az egész Orvosi munkálkodás alatt még tsak meg se sziszszent, sőt annak végével, tisztelt Chirurgus Ur, maga víg, s játzi természetével mosolygásra is indította. Ezen érdemes Hazánkfiának Háza Ispotályhoz hasonlít, olly számosan vagynak betegei. Néha olyanok körül is igen szerentés orvoslást szokott tenni, a kikkel már más híres Doktor Urak fel hagytanak. Az Isten éltesse számos esztendőig az emberiségnek hasznára, és Városunk díszére.”

Az akkor tájt heroikus műtétnek számító mell-eltávolítást (masztektómiát) is végző Tóth Pápai előtt az utókor is meghajtja a fejét, különösen annak ismeretében, hogy ez idő tájt saját maga is beteg volt. Ezt ő magától tudjuk, pontosabban egyetlen nyomtatásban megjelent munkájából. 1806 és 1807 nyarán ugyanis a Turóc megyei (Felső) Stubnya¹¹⁵ meleg vizével gyógyította beteg ízületeit. Az itt szerzett tapasztalatait elküldte Decsynek, aki a „Magyar Kurir” „Toldalékaként” meg is jelentette azt.¹¹⁶ A „Tudósítás” értékes adalék a balneológia (fürdőtan) története iránt érdeklődők számára, mi most csak „Chirurgusunk” személyére vonatkozó részeit idézzük. Az idézetből megértjük, miért költötték egyes megyékben halálhírét Tóth Pápainak:

„Én nagy nyavalyám után rheumatismussal olly nagyon kinlottam négy esztendeig, hogy leg kissebb levegő is lefektetett, 's nagy kínokat okozott, sőt egyszer az agyvelőmre akadván tsak el nem bútsúztatott”.

¹¹⁴ Ne tévesszen meg senkit az „alacsony” sorszám: a lap hetente kétszer jelent meg, de a sorszámozást minden félév elején újra kezdték, ezért lehet az augusztusban megjelent példány sorszáma a 18.

¹¹⁵ Stubnya = ma: Turčianské Teplice (Szlovákia)

¹¹⁶ Tóth Pápai János: A' Tek. Thurócz Vármegyében lévő F. Stubnyai meleg Fördövizről való Tudósítás. = Magyar Kurir, 1807. V. Toldalék. pp. 49–52.

Már az 1806 nyarán abszolvált két heti „förodés” tartós javulást hozott számára oly annyira, hogy panaszai „noha a múlt télen a legalkalmatlanabb nedves hideg időben is sokat útaztam” csak kis mértékben újultak ki.

A következő években is sokat utazhatott. Egy fennmaradt kézírata szerint ugyanis nemcsak Gömör, Kishont, Nógrád, Komárom, Pozsony, Pest, Heves, Borsod, Békés, Tolna, Bihar, Fejér, Esztergom, Veszprém, Somogy, Arad vármegyei, hanem ausztriai illetőségű egyének szemét is műtötte.¹¹⁷

Magánéletéről semmit sem tudunk, csupán feltételezzük, hogy agglégény maradt – ami megkönnyíthette vándorlását. Azt sem tudjuk, feladta-e rimaszombati lakását. Azt viszont tudjuk, mert ismét „megírta az újság”, hogy 1816-ban már Pesten gyógyított. A „Magyar Kurir”-ban 1816. szeptember 17-én az alábbi „hirdetés” jelent meg:

„Mínthogy számos megvilágosított vakok háládatos tisztelettel emlegetik, s több világtalanok óhajtva kívánlandják tudni Tekintetes Tudós Tóth Pápai János Urnak ... Hazánkban régóta ösmeretes Szem-Orvosnak hollétét... jelentjük, hogy lakása Pesten a Tavasz utczában, a Hat Fehér Lónál vagyon.”

S hogy Pesten nemcsak lakott, hanem folytatta szem-gyógyító tevékenységét is, arra bizonyíték Kazinczy Ferencnek Döbrentei Gáborhoz 1816. március 26-án írt levele:

„Ne neheztelj Helmezcire a IV. Füzet hibás nyomtatásáért. Nem ő corrigálta az íveket, az ő szemei Tóoth Pápay híres Oculista curája alatt vannak.”¹¹⁸

„Jókor és jó helyen volt” – 1817 elején ugyanis a nádor (palatinus) felesége „jótevő asszony-egyesületet” alapított, amely több – mai kifejezéssel – „szociális” intézménye közt létrehozta Pesten a „vakokat tárgyazó ispotályt” is.

A későbbiekben, a reformkor folyamán a szembetegek ellátásában fontos szerepet játszó „szemkórház” történetét alapításának 175. évfordulója apropóján már feldolgoztuk.¹¹⁹ E „kórház” élére került az országos főorvos (protomedikus) Pfisterer András „helybenhagyása sőt serkentése mellett” a 39 esztendei „practizálás s a Haza előtt is esmeretes jelesebb tettei” alapján Tóth Pápai János. Az

¹¹⁷ Daday András: A magyar szemészet történetéhez. In: Daday András: Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2002. Akadémiai. p. 374. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 32.)

¹¹⁸ Kazinczy Ferenc levelezése. 1816. március 1. – 1816. december 31. Közzéteszi: Váczy János. Bp., 1904. Akadémia. 3167. sz. levél. (Kazinczy Ferenc összes művei. 3. osztály. Levelezés 14.)

¹¹⁹ Kiss László: A szembetegekről való intézményes gondoskodás kezdete Magyarországon (175 éve nyílt meg a pesti „nőgyeleti szemkórház”). = *Leges Artis Medicinae* 3 (1993) No. 1. pp. 79–83.

idézett sorok annak a Cseresnyés Sándornak könyvéből valók,¹²⁰ aki Tóth Pápai segédjeként megírta a szemkórház első két évének történetét.¹²¹ Cseresnyéstől tudjuk, hogy az ispotály 1817. június 21-én kezdte meg működését és október elsején zárta be kapuit. Ez idő alatt 17 szembeteg került felvételre, hárman járóbetegként „ispotályon kívül” kezeltették magukat. 1818-ban május elején kezdtek és „ötödfél hónapok” alatt újabb 22 beteget láttak el. Cseresnyés könyvében mind a 42 betegről rövid esetleírást közöl. A kórházi felvétel leggyakoribb oka a ma „szürkehályognak” (katarakta) nevezett „kemény belső hályog” volt. Ennek gyógyításában volt mester Tóth Pápai: a fénynek útját álló „elszürkült” szemlencsét, az ókortól használatos technikával, a szaruhártya átszúrása után (keratonyxis) az üvegtestbe, a szem mélyébe nyomta, „reklinálta”. Csak ritkábban élt a XVIII. század közepe táján bevezetett „extractio”-val, azaz a szemlencse kiemelésével, eltávolításával. Tóth Pápai pesti „kórházi” működéséről hamarosan tudomást szerzett az egész ország. A „gondviselésére” bízott ispotályról a „Hazai és Külföldi Tudósítások” adott hírt.¹²² Az 1817-ben startoló „Tudományos Gyűjtemény” „A hazai orvos törekedések” c. rovatában pedig így méltatta Tóth Pápai tevékenységét:

„T.t. Tóth Pápai János szemorvos úr, ki már eddig is mély tudományának és gyakorlott mesterségének többízbeli bizonyosságát adta, némely fő méltóságú uraságok szemeit is szerentsésen operálta, hasznos munkálkodásai által, melyeket a Pesti Asszonyi Egyesület szolgálatjára tett, új érdemeket szerzett magának. Önnön gondviselése, s Cseresnyés Sándor, ügyes adjunktusának együttmunkálkodása alatt fölállított ispotályban, június 20-tól fogva szeptember 30-ig 16 vakoskodó közül kettőnek szerentsésen szempillákat¹²³ (pupillas artificiales) készített; holott egyik 7 esztendeig nem látott; ugyan kettőnek szemkinövésit (Staphyloma) levette; hétnek belső hályogját (Cataracta) lehúzta, úgyhogy látva hagyák el az intézetet; nyolcnak szemeiket operálta; a többieknek szemnyavalyáit megorvosolta... Illy derék magyar orvosainkhoz méltán szerentsét kívánunk hazánknak!”¹²⁴

¹²⁰ Cseresnyés Sándor: A pesti és budai méltóságos Asszony-Egyesület vakokat tárgyazó ispotályában tett két esztendei (1817–18) nevezetesebb szemorvoslásokról; a szemalkatnak rövid leírásával együtt. Bétsben, 1819. Nemes Haykul Antal betűivel. 36 p.

¹²¹ Cseresnyés Sándor (1786–1854) csak 1826-ban szerez majd orvosi oklevelet Pesten, később Veszprém vármegye másod-, majd 1848-tól első főorvosaként működik.

¹²² Hazai és Külföldi Tudósítások, 1817. No. 32. pp. 249–250.

¹²³ Természetesen a szem „pupilláról” (szembogárról) és nem a mai értelemben használt szempilláról van szó.

¹²⁴ A cikk szerzője „y”, a lap alapító-szerkesztője, Fejér György (1766–1851) kanonok, a pesti egyetem teológia tanára volt. Az írást a „Tudományos Gyűjtemény 1817–1841” (Bp., 1985. Magvető) c. kötetben található újraközlés alapján idéztük (p. 174.).

Sokáig rejtély volt számunkra, hogy ily sikeres kezdet után miért fordított hátat Tóth Pápai két év után a nőegyleti szemkórháznak, mint ahogy további életútjáról sem volt adatunk.¹²⁵

2002-ben azonban a kiváló tudománytörténész, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója, Gazda István sajtó alá rendezte Daday András (1889–1973) orvostörténész dolgozatait. E dolgozatok közt van a már idézett – s eredetileg a „Gyógyászat” c. lap 1933-i évfolyamában publikált – ’A magyar szemészet történetéhez’ c. írás, amely fényt derít Tóth Pápai visszavonulásának okaira. Daday ugyanis a Nemzeti Könyvtár Kézirattárában egy vaskos, évszám és aláírás nélküli iratcsomóra bukkant, amelyben a szerző, mint a nőegyleti ispótály orvosa, az ellene felhozott vádakra válaszol. Daday még nem tudta, hogy Tóth Pápairól van szó – ám a közreadott szöveg alapján a magyar szemészet történetének monográfusa, Bartók Imre¹²⁶ is egyértelműen „doktorunkat” tekinti a „védőbeszéd” szerzőjének.

Mivel vádolták Tóth Pápai „irigyei”? Szemére vetették szemészünknek, hogy „kemény természetű” a betegeivel szemben, hogy korszerűtlen, hiszen csak „deprimál” (lenyom), s nem „extrahál” (eltávolít), s hogy egyetlen nőegyleti betegnek sem adta vissza szeme világát. A szemészet hőskora iránt érdeklődőnek érdemes elolvasni az egész Daday-tanulmányt, mi most csak azon adataira utalunk, amelyek Tóth Pápai portréját segítenek árnyaltabbá tenni.

Már idéztük fentebb, hogy mely megyékből regrutálódtak páciensei, nem tudni azonban, hogy „vándorszemészként” ő járt-e ezeken a helyeken, vagy az ottani betegek utaztak fel Pestre (esetleg Rimaszombatba). Ez utóbbi sem alaptalan állítás, hiszen – maga írja –, hogy 1813-ban a rimaszombati Kriszta Györgyöt úgy operálta meg – pedig ekkora a kisujját a „chiragra” (köszvény) egészen összehúzta már –, hogy „brille” (szemüveg) nélkül olvas könyvet. Említ olyan betegeket is, kiket a híres bécsi „prof. Prohászka”¹²⁷ vagy a pesti „prof. Stáhly”¹²⁸ előző évben műtött – „rossz eredménnyel”. Lehet, hogy „irigyei” éppen a „hivatalos” szemorvosok köréből kerültek ki, hiszen nehéz lehetett elviselni egy doktori címmel sem bíró „vidéki okulista” sikerességét. Tóth Pápai méltósággal utasítja vissza a konzervatizmus vádját is:

„Csak a fiatal szemtelen, minden tapasztalás nélkül való csapodár szemorvosok beszélnek könnyen az extrakcióról [szemlencse-eltávolításról], de azonban kevés szerencsés operációt mutatnak.”¹²⁹

¹²⁵ Kiss László: Tóthpápay János, a híres okulista. In: Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: Gondolatokból épült katedrális. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Pozsony, 2001. Madách-Posonium. pp. 49–50.

¹²⁶ Bartók Imre: A magyar szemészet története. Bp., 1954. Akadémiai. p. 106.

¹²⁷ Georg (Jiří) Prohászka (1749–1820) előbb prágai, majd bécsi egyetemi tanár, szemorvos.

¹²⁸ Stáhly Ignác (1787–1849) pesti egyetemi tanár, atyja György (1755–1802) szintén professzor volt, ill. országos szemorvosként is működött 1802-ben.

¹²⁹ Daday id. műve p. 377.

Valószínű tehát, hogy Tóth Pápai nem önszántából hagyta ott a nőegyleti szemkórházat. Az ispotály nem szűnt meg, csupán az orvosi kar szemészprofesszorának felügyelete alá került. Az 1834-ben kiadott „Tudósítás”-ban olvashatjuk:¹³⁰

„A szegény belső hályogos vakok számára felállított intézetre nézve a gondviselést és felvigyázást magokra vállalták –, az első és második évben Tót-Pápay Szemorvos Úr, Segédjével Cseresnyés Sándor Úrral, a 15 következő évben pedig Fabini Gottlieb János Orvos Doctor Úr és a kir. Universitasban Szemorvosság Professora, Segédjeivel...”

Tóth Pápai a pesti „kudarc” után valószínűleg visszatért Rimaszombatba. A már említett nyelvújító írónk, Kazinczy Ferenc 1828. szeptember 10-én ezt jegyezte fel útinaplójába:

„Rimaszombatban. Dr. Tóth Pápaynál Sárközy Józsefet (sic!), ki keresztül lötte a térdét”.¹³¹

Busa Margit jegyzete szerint¹³² Kazinczy Tóth-Pápay Mihályt (1752–1831) említi. Szerintünk azonban Tóth Pápai Jánosról van szó, hiszen Mihályról, a sáros-pataki főiskolán működő iskolaorvosról és nevelési felügyelőről a híres kollégium történetének kutatója¹³³ azt írta, hogy „Tóthpápay 1829-ben még Patakon élt és praktizált”.

Tóth Pápai János halálának pontos ideje, helye ismeretlen. Az egykor országszerte „esmeretes” seb- és szemorvos emlékét a feledés pora fedi. Talán e kis írás segít abban, hogy legalább az arra legilletékesebb helyen, Gömörországban neve újra ismertté váljon, mert tevékenysége – Daday szavaival – „abban az időben, amikor főleg tanulatlan, s legtöbbször még írni, olvasni sem tudó kuruzslók tartották kézben a szembetegek gyógyítását, figyelmet érdemelő cselekedet volt”.

¹³⁰ Schedius Lajos: Tudósítás az asszonyi egyesület által sz. kir. Pest városában alapított jótévé intézetekről 1817diki mártius elejétől 1833diki szeptember végéig. Bécs, 1834. p. 67.

¹³¹ Busa Margit 1995: Kazinczy Ferenc utazásai 1773–1831. Vál., szerk., jegyz.: Busa Margit. Előszó: Kováts Dániel. Bp. – Miskolc, 1995. Széphalom Könyvműhely – Felsőmagyarországi Kiadó. p. 249. (Litteraria Hungarica)

¹³² Uo. p. 589.

¹³³ Elekes György: Iskolatörténeti adatok a 18. századból. = Iskola és Egészség 5 (1937) pp. 211–215. (A hivatkozott rész: p. 214.)

Marikovszky György (1771–1832), Gömör és Kishont vármegye főorvosa

Egy ködös őszi napon, nemes nagytornyai Marikovszky Jónás elővette a családi Szent Bibliát, s lúdtollával a következőket véste a sárgult lapra:

„Item anno 1771 die 24 octb. született ez világra fiunk, kinek neve Marikovszky György. Isten ő Felsege vezérelje maga szent lelke által, éltesse és tartsa ez világon maga neve ditséretére, sok emberséges emberek szolgálatjára, legkivált képpen édes szüleinek örömére és használatyára, hóltya után pedig örökké örvendezhessen velünk együtt.”

Kevés szülőnek adatott meg abban az időben, hogy a fentihez hasonló kívánsága ennyire pontosan teljesüljön. E magas csecsemőhalandóságú korban a gyermek túlvészelt a kritikus éveket és orvossá kitanulva valóban „sok emberséges emberek szolgálatjára” tett eleget atyja óhajának.

Nem ő volt az első a családban, aki embertársai szolgálatát a gyógyításban vélte megtalálni. Nagybátyja, a szintén rozsnyói születésű Marikovszky Márton, a némethoni egyetemeken szerzett orvosi tudását több helyütt – a pozsonyi irgalmasok kórházában, Zemplén, ill. a délvidéki Szerém megyében, majd ismét északon, Szatmár megyében, s végül Pesten – próbálta kamatoztatni. Emlékét ma leginkább egy, a híres lőcsei Brewer-nyomda utóadaként működő nagykarolyi tipográfia által kiadott könyve őrzi: lefordította a híres svájci Simon André Tissot egészségnevelő könyvét („Avis au peuple sur sa santé” 1761) és „A’ néphez való tudósítás” c. alatt 1772-ben ki is adatta.¹³⁴ Marikovszky György első életrajzírója, Kiss Antal szerint¹³⁵ a nagybácsi „fényes életpályája” is az orvosi stúdiumok felé ösztönözte a Sajó-Gömörben, Lőcsén, ill. Pozsonyban az alap- és középfokú ismereteket megszerző jó képességű fiatalembert.

Ekkor már volt orvoscépzés Pesten is, ő azonban a híresebb bécsi egyetemet választotta, s 1797-ben – és nem 1791-ben, ahogy Kiss Antal állítja – szerzte meg orvosi oklevelét. Ez idő tájt nem volt kötelező az orvosi stúdiumot

¹³⁴ A’ néphez való tudósítás miképpen kellyen a’ maga egészségere vigyázni. Irattatott Tissot Ur M. D. ... által. Mostan Hazánk állapotjához alkalmaztatva Magyar nyelvre fordittatott Nagy Tornyai Marikowszki Márton M.D. által. Nagy-Károly, 1772. Ny. Szatmári Nagy Pap István typ. által. 50, 689, 30 p.

¹³⁵ Kiss Antal: Marikovszky György és Kósa Károly orvostudorok. In: Hunfalvy János (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867. Emich. pp. 192–194.

betetező disszertáció-írás, így doktorunktól nem maradt fenn „avatási értekezés”. Talán atyjának a Bibliába bejegyzett óhaját is követte, amikor a csábító külhoni állásajánlatokat feledve hazatért, hogy egy életen át élvezhesse a „pezsgőízű gömöri levegőt”.¹³⁶ Szülővárosában telepedett le gyakorló orvosként, neve hamarosan ismertté vált nemcsak Rozsnyón, hanem megyeszerte.

A századforduló nemcsak a napóleoni háborúk, hanem a járványok, konkrétan a fekete himlő elleni küzdelem első sikereinek, az angol Jenner által felfedezett mentő- vagy tehénhimlőoltásnak a kora is. Orvostörténet-írásunk Marikovszkyt a himlő elleni védőoltás úttörői közt tartja számon. Már 1802-ben híradást tett közzé a Schedius Lajos által kiadott „Zeitschrift von und für Ungern” c. lap hasábjain „Beiträge zu Geschichte der Schutzpocken in Ungarn. In Rosenau” címmel. Az oltás bevezetésének gömöri mozzanatairól, Pillman főorvosról írva¹³⁷ már jeleztük, hogy a rozsnói doktor, Marikovszky 1804-ben felhívást intézett a „tekintetes karokhoz és rendekhez”. A felhívás 1804-ben nyomdafestéket is látott Lőcsén.¹³⁸

„Hét esztendőök előtt Bétsből a Hazámba vissza térvén, borzadtam belé, látván annyi sok új sírhalmokat a Város temető helyén. E nagy halandóság-
nak okát tudakozván, sokan könnyező szemekkel, vérző szívvvel ilyen feleletet adtak: A himlő rettenetes pusztításokat tészen a mi gyermekeink között, és sok szüléknek három négy gyermekei közül alig hágy egygyet vagy kettőt” – így indítja a szülőknek, nevelőknek, előljáróknak címzett „buzgó kérését” Marikovszky.

Ám e szomorú bevezetés után felcsillantja a reményt: „ama halhatatlan híriú Brittanus Doctor” (Jenner) fegyvert talált a himlő ellen. Az általa bevezetett védőoltás hasznát és ártalmatlan voltát „több uralkodó Fejedelmek az ő saját magzatyaikon” igazolták, sőt „A Frantzia közönséges Társaságnak¹³⁹ kórmányozó széke” által felállított tudós társaság is közzétette hároméves vizsgálódásai eredményét: „...a tehén-himlő egy igen jó nyavalya... bé-óltása éppen nem veszedelmes; a bé-óltottat pedig egészen meg-menti a természeti gyermek himlőtől”. Ennek ellenére még sokan adnak hitelt a „szárnyaló hamis híreknek” és gyermekeiket félnek beoltatni. Ezért doktorunk arra kéri a tisztségviselőket és földesurakat – saját gyermekeik beoltásával nyújtsanak példát. Az „emberi

¹³⁶ Márai Sándor: Rozsnyó. = Képes Vasárnap, 1938. No. 46. pp. 18–19.

¹³⁷ Kiss László: Gólya, csőrében kígyóval: Pillmann István Lőrinc (1751–1815). = Gömörország [Rimaszombat] 9 (2008) No. 4. pp. 54–56. – Lásd róla a jelen kötetben is!

¹³⁸ Marikovszky György: A t. n. Gömör- és Kis-Hont törv. egyesült vmegyék rendeinek ajánlott a tehén vagy mentő-himlőnek kiterjesztését tárgyazó, a szüléknek, nevelőknek, egyházi és világi előljáróknak szívekre kötött buzgó kérése. Lőtsén, 1804. Ny. Mayer József által. 15 p.

¹³⁹ Értsd: köztársaságnak

szíveken uralkodó” papi rendektől pedig azt várja, hogy „hathatóssan ajánló Predikáció”-ban ismertessék az oltás fontosságát. Végül a szülőkhöz fordul:

„Tisztlem, Hivatalom és kötelességem szerént, kérlek, intlek, ne mulassátok-el az időt és az alkalmatosságot... hogy szerelmeseiteket a ragadó és veszedelmes természeti himlőtől mególtalmazhassátok”.

A szenvedélyes hangú felhívás ellenére a himlő elleni védőoltás – persze nemcsak Gömörben, de országszerte – csak araszolva haladt előre. Ennek bizonyítéka az a tény, hogy Marikovszky – már megyei másodfőorvosként – 1814-ben újabb népnevelő, a védőoltást propagáló iratot tesz közzé – ezúttal szlovák nyelven is.¹⁴⁰

Közben átmenetileg elköltözött Rozsnyóról, ugyanis amikor 1806-ban Rimaszombatban Madács Péter elhunytával a kishonti székhely orvos nélkül maradt, Marikovszky – kinek kapcsolata rozsnyói kenyéradóival már régebben megromlott – áttelepült a Rima-parti városba. Valószínűleg ekkor lépett a megye szolgálatába mint másodfőorvos, majd a „physicus” Pillmann István lemondása után őt választották meg a megye (első) főorvosává – ekkor visszaköltözött Rozsnyóra. Főorvosi hivatalát 1832. dec. 23-án bekövetkezett haláláig látta el.

Hivatali tevékenysége mellett jutott ideje kedvtelése művelésére is. Már medikus korától szívesen foglalkozott az ásványokkal, kőzetekkel – rozsnyói házának kertjében „külön épületben nagy könyvtára, fűvész és ásványtani gyűjteménye” volt.¹⁴¹ Kéziratban maradt a Gömör megye föld- és ásványtani leírásához készített „jegyzéke”. 1814-ben megyéje ásványvizeinek „fizikai és analitikai” leírását adta ki német nyelven a lőcsei nyomdában.¹⁴² A címlapról kiderül, hogy már ekkor nemcsak a megye táblabírája (Assessor), hanem a jénai Minerológiai Társaság levelező tagja is. A munka megjelenése után fedezik fel a nagyrócei¹⁴³ gyógyforrást. A víz elemzését, orvosi hasznának kimutatását a megye „physicusa” vállalta magára és vizsgálódásai eredménye egy újabb füzet, amely már a helyi, rozsnyói nyomdában jelent meg.¹⁴⁴

„Egy fél órányira a várostól napnyugot felé, egy kellemetes völgyetskében, tsendes zugással folyó pataknak jobb partján vagy onnan orvoslóvíznek for-

¹⁴⁰ Marikovszky György: A tehén- vagy mentő himlő oltásnak kiterjesztését tárgyazó szavai. Lőcse, 1814. – szlovák nyelven: „O Rozsjsrenj Stěpěnj krawských Drobnjc, aneb Osypek” (1814).

¹⁴¹ Lásd Kiss Antal id. műve

¹⁴² Marikovszky, Georg.: Physische und analytische Beschreibung aller Mineralquellen des löbl. Gömörer und Klein Honther Komitats. Leutschau, 1814. Gedr. in der Mayer’schen Buchdr. 78 p., 1 t.

¹⁴³ Nagyróce ma: Revúca (Szlovákia)

¹⁴⁴ Marikovszky György: A nagy-rötzei orvoslóvízeknek elbontásáról, orvosi erejéről és hasznairól. Rozsnyón, 1829. Nyomt. Kek József bet. 15 p.

rása, a közép tengernek¹⁴⁵ horizontjától 230 ölnyi¹⁴⁶ magasságon... A fürdő és vendég szobáknak építése folyamatban vagynak” – segít a tájékozódásban a főorvos.

Részletesen leírja az „ellen művelő – Reagens – vagy Kémeszközökkel való próbatételeit” – ezek részletezését mellőzzük, hiszen megértéséhez nemcsak jó vegyészeti alapok, de a reformkori nyelvújítás kreálta kifejezések ismerete is szükséges. Ízelítőül idézzük a vízhőmérséklet leírását:

„Mérséklete – temperatura – az orvosviznek + 10 vólt, midőn a szabad levegőben a Reaumür¹⁴⁷ hevelyűje¹⁴⁸ – Thermometer – a jég ponton felyül a 16dik léptsőn állapodott meg”.

Az újonnan felfedezett víz „orvosi hasznáról” még nincsen tapasztalata, de a vegyelemzés alapján megállapítja, „hogy mind azon nyavalyjában, a mellyek az idegeknek – nervusoknak – gyengeségéből származnak, nagy lehet a haszna”.

A négy nyelven – magyarul, szlovákul, latinul és németül – beszélő főorvos publikált is mind a négy nyelven. Legtöbbet németül a már említett Schedius-lapban, ill. kollégája, az akkor még pesti doktor, majd 1805-től Hont megye főorvosaként Ipolyságon működő Lübeck János Károly „Patriotisches Wochenblatt für Ungarn” c. hetilapjában. E lap egyetlen évfolyama 1804-ben jelent meg,¹⁴⁹ s Marikovszky a rozsnyói méhészetéről, ill. a Gömör megyei terménykereskedelemről tájékoztatta benne az olvasókat. Kiss Antal állítása szerint publikált a kor híres, Salzburgban kiadott orvos-sebészi lapjában, a német orvos, Ch. Wilhelm Hufeland által szerkesztett „Journalban” is.¹⁵⁰

Bibliográfiáink azonban nemigen tudnak róla, hogy doktorunknak jelent meg írása az első magyar orvosi lap, a Bugát Pál szerkesztette „Orvosi Tár” hasábjain is. A lap a nagy kolerajárvány évében, 1831-ben jelent meg először, és első évfolyamai számára bizony nehezen talált magyarul (is) jól író hazai szerzőket. Így nem meglepő, hogy doktorunk is csak „közvetve” lett szerzője a lapnak. A már említett Hufeland-féle német lapban megjelent írását egy fiatal orvos, Rupp János¹⁵¹ fordította le magyarra, s tette közzé „A nehéz nyavalya gyó-

¹⁴⁵ Értsd: Földközi-tenger

¹⁴⁶ Öl: a két kiterjesztett kar távolsága kb. 1,8–2 méter. 230 öl = kb. 460 méter

¹⁴⁷ Ferchault de Réaumur (1683–1757) 1731-ben az olvadó jég hőmérsékletét vette nulla foknak, a víz nála 80 fokon forr. A százas beosztású hőmérőt Anders Celsius 1742-ben vezette be.

¹⁴⁸ Értsd: Földközi-tenger

¹⁴⁹ 1807-ben reprintként újra kiadták!

¹⁵⁰ Journal der praktischen Arznei und Wundarzneikunde, 1799 és 1835 között 83 kötete jelent meg.

¹⁵¹ A pesti születésű Rupp János 1831-ben végzett Pesten, s még ugyanazon évben szerepet játszott a kolera leküzdésében Nógrád megyében. Később egyetemi tanár lett belőle a pesti orvosi karon.

gyítása kígyóepével” címen.¹⁵² A Red.(actor), Bugát, a következő lábjegyzetet fűzte az íráshoz:

„Sajnálva kell megvallanunk, hogy ezen becses közlést nem egyenesen magyar ajkú szerzőjétől vettük, hanem a külföldről érkezett hozzánk (Hufel. Journal, 1831, 10), s hogy annak még előbb le kellett fordíttatni.”

Olvassunk bele a mára elfeledett Marikovszky-írásba, melynek nem csak a címe érdekes. Doktorunk ugyanis a ma epilepsziának nevezett „nehéz nyavalya, nehézkór, nyavalyatörés” gyógyítására egy, a népgyógyászatban használt szert ajánl. Először az Oláhpatakon¹⁵³ élő téglavető, Letanovszky Mártontól hallott a gyógyomódról. A téglavető fiát hároméves korában „ijedségből a nehéz nyavalya kitörte”, s azóta e kórban szenvedett. Tizennégy éves korában azonban egy Szepes vármegyei koldus, aki éppen egy újabb „nehézkóros támadás”¹⁵⁴ idején kopogtatott be Letanovszkyékhoz, azt ajánlotta az apának, hogy Szent György napja (ápr. 24.) előtt fogjon az erdőben kígyót, verje agyon, s másnap reggel „éh gyomorra adja fiának egy kalán¹⁵⁵ gabonapálinkával keverve ezen kígyónak epéjét”. Letanovszky ugyan kételkedve, de mégis követte a koldus tanácsát, megittatta fiával a kígyóepét és „ez órától fogva fiamat a nehézkór soha meg nem támadta”.

Doktorunk is kételkedve fogadta a történetet, ám eszébe jutott, hogy „a régi orvosok is viperákkal gyógyították a nehézkórt”. Ezért „orvosi próbákat” tett a „*coronella austriaca*”¹⁵⁶ nevű kígyó epéjével. 1829 májusában egy hatvan év körüli oláhpataki özvegyasszonynak adott be kígyóepét – a mindennapos rohamok eltűntek „és most csak hónaponként állnak elő”. Sikeresen kezelte egy hat éve nehézkórban szenvedő rozsnyói mészároslegényt is – az „epékúra” óta eltelt 19 hónapban „minden tekintetben egészséges”. Harmadik betege a Torna vármegyei Jablonczáról¹⁵⁷ kereste meg a rozsnyói doktort és két esztendeje tartó betegsége múlt el nyomtalanul két kígyó epéjének bevétele után. Marikovszky meggyőződése, hogy „ezen új gyógyszer... által sok nehézkóros szerencsétlennek egészségét hihetőleg visszaadhatjuk”.

Mielőtt a XXI. századi tudásunk fölényével megmosolyognánk elődünk gyógyomódját, ne feledjük el, hogy egyrészt az ő korában nemcsak „fűben, fában”, de a nagy természet másik két országában, az állatok, ill. az ásványok birodalmában is kerestek és találtak (!) is „gyógyszereket”. Feichtinger Sándor, a későbbi

¹⁵² Marikovszky György: A nehéz nyavalya gyógyítása kígyóepével. = Orvosi Tár 2 (1832) Vol. V. No. 3. pp. 221–228.

¹⁵³ Oláhpatak ma: Vlachovo (Szlovákia)

¹⁵⁴ nehézkóros támadás = epilepsziás roham

¹⁵⁵ kalán = kanál

¹⁵⁶ Valószínűleg azonos a *Coronella laevis* Lae, 60–100 cm hosszúra megnövő „sima siklóval”.

¹⁵⁷ Jablonca ma: Silická Jablonca (Szlovákia)

híres esztergomi orvos 1840-ben, orvossá avatása alkalmából írt disszertációjában¹⁵⁸ azokkal a gerincesekkel foglalkozott, amelyek teste, váladéka, ürüléke stb. gyógyszer-alapanyagként szolgálhat. Íme a listája: hód, szarvas, juh, kecske, zerge, szarvasmarha, bivaly, ló, szamár, sertés, kakas, gyík, vipera (!), teknősbéka, varangyos béka, viza, harcsa, lepényhal, menyhal.¹⁵⁹ Másrészt, a kígyóépét sok helyütt még ma is gyógyszernek tekintik. Az ismert Monthy Python-csoport világotutazóvá átvedlett tagja, Michael Palin 1988-ban megismételte a Verne-hős, Phileas Fogg híres kalandját. Ennek során egy olyan kantoni (Kína) étteremben vacsorázik, melynek a kígyó a fő specialitása. Kiválaszt egy kobrát, s „a pincér apró bemetszést ejt a kiválasztotton, ügyesen kiveszi az epehólyagját... [tartalmából] nagybecsű likórt készítenek... azt mondják, jó a reumára és serkenti a vörösersejt-képzést”.¹⁶⁰

Természetesen Marikovszky emlékét nem (csak) a taglalt kuriózumok miatt érdemes megőrizni. Kiss Antal írta az 1867-i rimaszombati vándorgyűlés¹⁶¹ apropóján a jeles előd életpályáját méltatva: érdemeit nemcsak a megyei hivatalos jegyzőkönyvek, a Helytartótanács dicsérő okmányai, de kortársainak tisztelettel és bizalommal párosított szeretete, s a még élő kortársak vagy azok utódjainak hálás emlékezete is bizonyítja. Méltó képviselője volt a magyar medicina történetében szerepet játszó Marikovszkyak csapatának.¹⁶²

¹⁵⁸ Feichtinger, Alexander: *Animalia vertebrata Hungariae obtutu pharmacologico considerata. Dissertatio inauguralis medica.* Budae, 1840. Typis Joannis Gyurián et Martini Bagó. 32 p.

¹⁵⁹ Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések.* Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. p. 155. – Kutatásairól is lásd önéletrajzi feljegyzéseiben: Feichtinger Sándor doktor önéletrajza. Élményei és működése az orvosi, a tudományos fűvészet, a nevelészet, valamint társadalmi és politikai téren. Papírra vetette 1884-ben. Sajtó alá rend. és az előszó írta: Szállási Árpád. Szakszerk.: Gazda István. Piliscsaba, 2005. MATI. 175, [5] p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 47.)

¹⁶⁰ Palin, Michael: *Nyolcvan nap alatt a Föld körül.* Ford.: Kövesdi Miklós Gábor. Bp., 2005. GABO. p. 141.

¹⁶¹ E gyűlés titkára doktorunk fia, Marikovszky Gusztáv volt.

¹⁶² Kiss László: *A Marikovszkyak a magyar medicina történetében.* = *Orvosi Hetilap* 147 (2006) No. 14. pp. 659–661.

A császármetszés felvidéki úttörője: Pongrácz Mihály (1805–1879)

„Habent sua fata libelli” (a könyveknek megvan a maguk sorsa) – állította már a Kr. u. 2. században a római Terentianus Maurus. Ám az orvostörténészek jól tudják: ugyanez elmondható a műtétekről is. Ezek közül kiemelkedik, históriája érdekességét tekintve, a császármetszés, orvosi nevén a „sectio caesarea”. E műtét során a természetes úton (a hüvelyen át) történő szülés helyett egy operációval, a hasfal átmetszésével és az anyaméh megnyitásával, az orvos emeli ki a magzatot a méhből.

A császármetszés „világtörténetével” az orvostörténészek részletesen foglalkoznak, több ilyen munka magyar nyelven is hozzáférhető. Jürgen Thorwald 1956-ban „a sebészek évszázadáról”, a XIX. századról írt német nyelvű könyvét már 1959-ben lefordították,¹⁶³ ennek egyik fejezete foglalkozik a korábban csak seborvosok, sebészek által végzett életmentő műtéttel. Szabó András nemcsak a műtét históriáját, hanem annak ikonográfiáját, azaz a császármetszés képzőművészeti, képi ábrázolásának történetét is feldolgozta gazdagon illusztrált könyvében.¹⁶⁴ A téma egyik legfrissebb, korrekt, levéltári adatokon (is) alapuló feldolgozása a budapesti „Orvosi Hetilap” hasábjain jelent meg 2002-ben.¹⁶⁵

A császármetszés történetének e gazdag forrásából mi most csak egy sajkányit merítünk. Egy sajkányit, ám nem akármilyen históriát: a történelmi Magyarország területén második – Szlovákia területén valószínűleg az első – császármetszés történetét. A történet hiteléhez nem férhet kétség, hiszen azt maga a „műtevő”, Pongrácz Mihály tette közzé a kor egyetlen magyar nyelvű orvosi lapja, a Bugát Pál professzor és Flór Ferenc doktor által szerkesztett „Orvosi Tár” hasábjain, 1839-ben.¹⁶⁶ Pongráczot 1839 nyárutó (augusztus) havának 5. napján hívták el egy 40 éves, először szülő (primipara) nő ágyához, miután a vizsgáló bába „a magzat rendetlen fekvését” észlelte. Pongrácz megvizsgálta a nőt. A medencét szűknek, magzatot viszont túl nagyknak találta – ráadásul

¹⁶³ Thorwald, Jürgen: A sebészek évszázada. H. St. Hartmann feljegyzései alapján. Ford.: Siklósi Mihály. Bp., 1959. Gondolat. 437 p., [28] t.

¹⁶⁴ Szabó András: A császármetszés története és ikonográfiája. Historia et iconographia sectionis caesariae. Bp., [1997]. Folium. 185 p.

¹⁶⁵ Varjassy Péter: A császármetszés története Magyarországon a XIX. század végéig. = Orvosi Hetilap 143 (2002) No. 44. pp. 2493–2499.

¹⁶⁶ Császármetszés. Közli: Dr. Pongrácz Mihály, Nógrád megyei főorvos. = Orvosi Tár. Új folyam (1839) III. félév. pp. 209–212.

a magzat nem a „normális” (függőleges), hanem keresztben fekvő helyzetben, előrelógó karral ékelődött be a szülőutakba. A felsorolt, s a természetes úton történő szülést lehetetlenné tevő körülmények „ingerlő okot” (javallatot, indikációt) képeztek a terhesség művi befejezésére. A műtetre másnap, augusztus 6-kán került sor:

„A veszedelmes műtétre leginkább bátorított a szülő erős alkata, vidorsága, lelki ébersége s maga kívánsága; – midőn hanyatti vízirányos fekvésben a hasfalak felmetszése a köldökön alól a farcsontok felett a fehér vonal mentében csekély vérzéssel megtörtént, jó segéd, megyei sebész segítségével a méh is illető nagyságra megnyitattott, s belőle a fejével és derekával keresztben, farával felfelé fekvő gyermek kettőnk ereje által kihuzatott a szülőnek mindeddig erős maga tartásával és erejének csekély csökkenésével, mi után a szülep¹⁶⁷ is a nyitott seben keresztül kivétetett, de véghetetlen méh vérzéssel, mellynek a seb hirtelen és jó renddel tett véres összefoglalásával kívánt a műtevő ellentállani, de hasztalan, mert a görcsös kemény méh összeve nem huzódván, a kötözés elmultával a szenvedő asszony halaványulni, érverése csökkeni, ájulni, csuklani, görcsösen vonaglni kezdett, s a műtétel után mintegy fél óra mulva meg is halt.”

A „műtevő” megjegyzésre méltónak találja azt a tényt, hogy a már nem fiatal nő terhesen ment férjhez és másállapotát titkolandó „hasát szoros ruhával áltövezve varva tartotta mindég”.

Esete alapján Pongrácz felhívta a törvényhatóságok figyelmét, hogy jobban gondoskodjanak a megfelelő sebészi és szülészeti „eszközökről”, nehogy orvosaik úgy járjanak, mint jómaga:

„... midőn is az egy késből álló készületnél a megyei sebészt kérdeztem: mit csinálunk, ha ez az egy kés is el talál romlani? Azt felelte »van neki egy rossz, majd azt meg köszörüljük« mi meg is történt, de reá szükség nem volt!”

Sajnos, Pongrácz nem közölte a császármetszés helyszínét, így csupán feltételezzük, hogy az Losonc lehetett, ahol Pongrácz Nógrád vármegye másodfőorvosaként éppen 1839-ben letelepedett. Az addigi losonci orvos, Baintner Ferenc (1805–1883) ugyanis a megyeszékhelyre, Balassagyarmatra költözött, ahol a megyei főorvosi (physicus) funkció várt reá.¹⁶⁸

¹⁶⁷ szülep = placenta, méhlepény

¹⁶⁸ Leblancné Kelemen Mária: Adalékok a reformkori Nógrád megye egészségügyi helyzetéről Baintner Ferenc megyei főorvos jelentései alapján. = *Communicationes de Historia Artis Medicinae*. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 87–88. (1979) pp. 269–275. (A hivatkozott rész: p. 269.)

Megdöbbenő, s a „hálás utókor” jelzőjét megkérdőjelező tény: Pongrácz Mihály nem szerepel sem a „Magyar Életrajzi Lexikon”, sem a helyileg illetékes „Slovenský biografický slovník” megfelelő köteteiben. Kritika illeti az orvostörténet-írást is, hiszen a 2004-ben, Budapesten megjelent „Magyar Orvoséletrajzi Lexikon” sem említi Pongráczot. Ez azért is elgondolkodtató, mert Pongrácz 1839-es „császármetszés”-leírását 1926-ban Tóth István egyetemi tanár teljes egészében újraközölte, kihangsúlyozva, hogy helyesbíteni kell „a magyar irodalomban említeni szokott azon adatot, amely szerint az első császármetszést nagy Semmelweisünk végezte”.¹⁶⁹ A Borovszky-féle, 1911-ben megjelent megyei monográfia is mindössze az 1867. április 25-én megtartott tisztújítás kapcsán említi őt:

„Az orvosi karban az 1861. évi tisztválasztás figyelembe vételével főorvos: Baintner Ferencz dr., második főorvos – ez alkalommal fizetés nélkül – Pongrácz Mihály dr.”¹⁷⁰

Próbáljuk meg tehát a korabeli lapok, orvostörténeti publikációk mozaikdarabjaiból összerakni Pongrácz Mihály portréját.

Az eddig közreadott történeti leírások szerint 1805-ben – más forrás szerint¹⁷¹ 1804-ben –, valószínűleg a Veszprém megyei Felsőőrön született,¹⁷² református szülők gyermekeként. Bátyja, Pongrácz János Veszprém megye „rendes seborvosaként” lett hivatása áldozata: a megyei fogház betegeit ápolva, „petécszlázat”¹⁷³ kapott 1844. április 16-án. Mihály a pesti orvosi karon 1835-ben fejezte be tanulmányait. Orvosavató értekezésének (disszertációjának) csak a címdala volt latin, maga a szöveg veretes, reformkori magyar nyelvezet. Az „Értekezés a csonttörésekről általánosan és különösen” magyar címmel is közre-

¹⁶⁹ Tóth István: A császármetszés a múltban és ma. (Előadta Balatonfüreden 1926. május 14-én tartott „Továbbképző kurzus”-on). = Orvosképzés 16 (1926) pp. 452–462. (A hivatkozott rész: p. 460.)

¹⁷⁰ Borovszky Samu (szerk.): Nógrád vármegye. Bp., 1911. Országos Monográfia Társaság. p. 547. (Magyarország vármegyéi és városai)

¹⁷¹ Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp., 1953. Akadémiai. p. 186.

¹⁷² Kéziratomban lezárása után e-mailben reagált Szikszay Csaba aki – családi érintettség okán – a felsőöri Pongrácz-család történetét kutatja. Kutatásai alapján az alábbi módosító adatokat közölte: Pongrácz Mihály Veszprém-ben látta meg a napvilágot 1805. május 21-én (és nem Felsőőrön, ami a család nemesi előneve volt), mint Felső-őr-i Pongrácz János és nemes Csók Katalin fia. Pongrácz Mihály 1839-ben hirdeti ki nemességét Nógrád vármegyében. Felesége Gellénfalvai Gellén Mária volt, aki 1887-ben, élete 64. évében halt meg Losoncon – vagy legalábbis ott lett eltemetve.

¹⁷³ A petécszláz valószínűleg a ma kiütéses tifusznak nevezett kór lehetett.

adott,¹⁷⁴ 135 (!) oldalas disszertációt a szakértő Dörnyei Sándor „nagyon igényes” műnek tekinti.¹⁷⁵

„Először a törés és a kezelés általános kérdéseit (okok, diagnózis, a gyógyulási folyamat, a kezelési eljárások: a csontvégek helyzetétele, együtt tartása, a gyógyulás ellenőrzése, a szövődmények elhárítása) foglalja össze. Kitér a sérült fekvőhelyére, a pólyázásra, a nyújtó készülékekre. Azután sorra veszi a különböző csontok kezelését (koponya, törzs, végtagok). Az általános részben összefoglalt kérdéseket itt az egyes csontokra alkalmazva, speciális szempontokkal, technikákkal kiegészítve tárgyalja a sebészi töréskezelést.”

A „királyi egyetem betűivel”, Konkoly Thege László táblabírónak ajánlott, Budán kiadott kis kötet több figyelmet érdemelne az orvostudomány, és különösen a sebészet magyarországi története iránt érdeklődők részéről! Nemcsak terjedelme, hanem főleg tartalma, nyelvezete miatt a legjobb tíz magyar disszertáció közt lenne a helye – igazán megérdemelne egy reprint kiadást. Pongrácz téma-választása nem lehetett véletlen: röviddel az orvosdoktori cím megszerzése után, az 1836/37-i tanévben a „sebészdoktori” titlust is megszerzi a pesti orvosi karon.¹⁷⁶ Orvosi pályafutását Pesten kezdte, Stáhly Ignác sebészprofesszor asszisztenseként.¹⁷⁷ Lehet, hogy az ő ajánlására – Stáhly 1826-tól Nógrád vármegye táblabírója – került 1839-ben Losoncra, mint a megye másodfőorvosa. A fentebb taglalt császármetszésével hamarosan mint jól képzett, bátor, a sebész szikét is jól forgató orvosdoktor „mutatkozott be” – nemcsak Nógrád megyének, hanem az „Orvosi Tár” segítségével az egész országnak. A szegedi városi orvos, Knie Márton 1785-ben halott nőn végzett császármetszését követően valószínűleg ez volt a második, élő nőn azonban az első „sectio” magyar földön.¹⁷⁸

Egyébként Pongrácznak az (orvosi) közügyek iránti érdeklődése nem szalmaláng természetű volt: amikor 1841-ben megindult a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek mozgalma, Pongrácz szót emelt a közegészségügy törvény útján való rendezése és a megyei főorvosoknak „a szegődmenyesek” sorából való kiemelése érdekében.¹⁷⁹ 1842-ben részt vett a Besztercebányán megtartott harmadik – a Pesten kívüli első – vándorgyűlésen is.

¹⁷⁴ Pongrácz Mihály: *Dissertatio inauguralis medico-chirurgica de fracturis ossium in genere et specie.* – Értekezés a csonttörésekről általánosan és különösen. Budán, 1835. A k. egyetem bet. [8], 135, [1] p.

¹⁷⁵ Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések.* Nagyszombat, Buda, Pest, 1772-1849. Második köt. Bp., 2001. Borda Antikvárium. p. 110.

¹⁷⁶ Hőgyes Endre: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről.* Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 265.

¹⁷⁷ Dörnyei id műve p. 110.

¹⁷⁸ Lásd Varjassy id. tanulmányát!

¹⁷⁹ Gortvay id. mű p. 121.

Az „Orvosi Tár”-ral jó kapcsolata lehetett már a pesti évei alatt is. 1839. március 3-án „Pongrácz Mihály orvos-sebész tudor” aláírással jelentette meg „Száj rákfene tökéletes gyógyulása” c. esettanulmányát.¹⁸⁰ Az írásból kiderül, hogy Pongrácz „Stáhly kir. tanácsos és Pólya¹⁸¹ orvos tudor urak”-kal tartott konzílium alapján részesítette kórházi kezelésben a 34 éves, már öt éve „bujasenyvben”¹⁸² szenvedő férfit. A kezelés részletei csak az orvostörténést érdekelhetik, azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a pályakezdő Pongrácz cikkéhez maga a szerkesztő, Flór Ferenc fűzött „Toldalékot az ibolós¹⁸³ higany készítményekről” címmel.

Mint jeleztük, Pongrácz nemcsak „belorvos”, hanem a „külső bajok” – ide számították a sérüléseken, töréseken kívül a bőrbetegségeket is – orvoslásával foglalkozó seborvos, sebész is volt. Ám ő tekinthető Nógrád megye első szülés-nőgyógyász orvosának is – és nem csak 1839-i „császármetszése” miatt. 1841-ben ugyanis egy újabb esettanulmányt jelentetett meg az „Orvosi Tár”-ban, melynek már címe is egyértelműen jelzi a „nőgyógyászati” témát: „A méhhüvely tökéletes elválása s helyéből kifordulása”.¹⁸⁴

A részletek ismét csak a szakember számára értékesek. Két megjegyzés azonban segít árnyaltabbá tenni doktorunk orvosi és emberi portréját. Írásából kiderül, hogy az előreesett és elhalt hüvely helyébe képződött „új méhhüvely Rickord tükrével megvizsgáltatott”.¹⁸⁵ Philippe Ricord (1800–1889) párizsi kórházi főorvos, a vérhaj (szifilisz) kezelésének nemzetközi tekintélye volt. Hogy az általa feltalált eszközt Pongrácz már használta, arra utal, hogy Nógrád megye másodfőorvosa nemcsak tudását pallérozta állandóan, hanem orvosi eszköztárát a legmodernebb darabokkal bővítette. Második megjegyzésünk: Pongrácz a sikeres kezelést követően sem tekinti lezártnak az esetet! „Mi történendik bekövetkezhető szülés alkalmával, közlő arra nézve egész figyelmét igéri” – e sorok jelzik, hogy Pongráczot nemcsak az „orvosi eset” érdekli, hanem az emberi sors is.

Humanizmusának egyéb dokumentuma is fennmaradt a korabeli orvoslás hasábjain. Amikor Schuster János (1777–1839), a pesti egyetemen a gyógyszerészet professzora, a magyar orvosi és gyógyszerészeti műnyelv egyik megteremtője elhunyt, emlékét egyebek közt az ún. „Schuster-féle árva” intézményével kívánták megőrizni. Ez annyit jelentett, hogy egy alapítvány kamataiból évente egy-egy orvos, seborvos vagy gyógyszerész árván maradt gyermekét támogatták. 1844-ben Pongrácz Mihály „folyamodást” küldött be a „gyámküldöttség-

¹⁸⁰ Pongrácz Mihály: Száj rákfene tökéletes gyógyulása. = Orvosi Tár. Új folyam (1839) II. félév. pp. 129–132.

¹⁸¹ Pólya József (1802–1873) alsószecsei születésű pesti orvosdoktor.

¹⁸² bujasenyv = vérhaj, szifilisz

¹⁸³ iboló = jód

¹⁸⁴ Pongrácz Mihály: A méhhüvely tökéletes elválása s helyéből kifordulása. = Orvosi Tár. Új folyam (1841) VI. félév. pp. 41–44.

¹⁸⁵ Uo.

hez”, s abban „néhai Pongrácz János testvérbátyának, t. Veszprém-megye rendes seborvosának elmaradott árváját Pongrácz Eleket Schuster árvául kineveztetni kéri”.¹⁸⁶ A bevezetőnkben már említett seborvos kilenc gyermeket nevelt özvegyen, miután felesége 1843-ban „szülés utáni méhvérzés” következtében elhunyt. A most szóban forgó kötetnek egyébként van még egy fontos Pongrácz-vonatkozása. A szerkesztők azzal is megköszönték a lap támogatását, hogy egy-egy kötetet a „lelkesebb pártolóknak” ajánlottak. 1844-ben pl. Tormássy Lajosnak (1784–1867) és felső eőri Pongrácz Mihálynak.

S ha már szóba kerültek a rokoni, családi kapcsolatok: sajnos Pongrácz Mihály családi állapotáról kevés adattal rendelkezünk.¹⁸⁷ Lelkes helytörténészekre vár a feladat, hogy Pongrácz losonci éveit feltérképezzék, további orvosi sikereit/kudarcait dokumentálják.¹⁸⁸ Megyeszerte híres orvos lehetett, 1864 júniusában elhívták őt a kanyaróban megbetegedett Madách Imre betegágyához is.¹⁸⁹

Nem tudjuk, hogy Pongrácz mikor fejezte be orvosi tevékenységét. Az 1867-ben Rimaszombatban tartott Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Vándorgyűlésén még „losonci orvosként” szerepel a résztvevők névsorában, később valószínűleg Pestre költözött, s ott halt meg 1879-ben, 74 éves korában.¹⁹⁰ Pongrácz Mihály neve, tevékenysége szinte teljesen feledésbe merült. Ezt enyhítendő 2004-ben a császármetszés történetéről írva, a szlovák nőgyógyászok számára felidéztek alakját.¹⁹¹ Reméljük e mostani visszaemlékezés elősegíti emlékének megőrzését Losoncon is, ahol talán egy emléktáblát is megérdemelne, mint a magyar szüléset/nőgyógyászat jeles alakja, a császármetszés egyik magyar úttörője.

¹⁸⁶ Orvosi Tár. Harmadik folyamat (1844) Vol. VI. No. 24. p. 372.

¹⁸⁷ Lásd a 172. lábjegyzetet!

¹⁸⁸ A Gömörország 2010. évi 2. számában Böszörményi István írt értékes tanulmányt Pongrácznak 1848/49-es szabadságharc idején a „Losonci rendőrseregben”, azaz a nemzetőrségben betöltött szerepéről. Illyés Lajos losonci református lelkész naplójából idézi: 1879. március „24-én, hétfőn orvos dr. Pongrácz Mihály kir. tanácsost és tiszt. megyei főorvos urat temettük el óriási társaság kíséretével. Budapestről szállított haza, ott halván.” Böszörményi szerint sírhelye ma már ismeretlen. Lásd: Böszörményi István: Doktor Pongrácz Mihály helytállása Losoncon, 1849 augusztusában. = Gömörország [Rimaszombat] 11 (2010) No. 2. pp. 45–49.

¹⁸⁹ Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 2. köt. Bp., 1929. Eggenberger. p. 133. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 122.)

¹⁹⁰ Dörnyei id. műve p. 110.

¹⁹¹ Kiss, László: Storočie heroických výkonov – k histórii cisárskeho rezu na Slovensku v 19. storočí. = Praktická gynekológia, 2004. No. 1.

Isten kedveltje, a soknevű orvosdoktor: Kelinyi Amadé (1752–1811 után)

A médiát az elmúlt években elárasztó H₁N₁ influenza-járvány „megfertőzi” az orvostörténést is (aki egyébként gyakorló, körzeti orvosként „küzd” az igazi járvány ellen). A járványtanban használatos fogalmakat hívja ugyanis segítségül, hogy az eddig megtalált mozaikdarabkákból azonosíthassa és összerakhassa egy újabb palócföldi doktor portréját. Az epidemiológusok (a járványok szakértői) két genetikai jelenséggel magyarázzák a náthaláz (világ)járványos terjedését. Az egyik jelenség az ún. shift (csuszamlás), amely a betegséget okozó vírus örökítő anyagában olyan változást idéz elő, hogy egy új hibridvírus jelenik meg, amely ellen – éppen új volta miatt – az emberiség teljesen védtelen. Egy ilyen „csuszamlásnak” köszönhetjük a 2009 tavaszán Mexikóban startolt (sertés)influenza világjárványt (pandémiát). Szerencsénkre a shift ritka jelenség – ezért nincs minden évben világméretű járvány. Gyakoribb viszont a genetikai „drift” (sodródás). Ilyenkor nem keletkezik új hibridvírus, ám az eredeti vírus örökítő anyagának, DNS-ének egy pontján „változás” (mutáció) jön létre. E gyakori pontmutációk következtében alakulnak ki azok a vírusváltozatok, amelyek évente az ún. szezonális járvány (epidémia) okozói.¹⁹²Nos, az orvostörténést is szembe-sül hasonló jelenségekkel. A „csuszamláshoz” mérhető bonyodalmat válthat ki pl. egy névváltoztatás. A „Tudományos Gyűjtemény” 1. kötetében, 1825-ben jelent meg „A Magyar Országai Boroknak a Külföldiekkel való egybe hasonlítása” c. dolgozat. Szerzője „Derczeni Idősb Dercsényi János”. Nos, a gyanútlan olvasóban – sőt, a témában járatlan orvostörténéstben – fel sem merül a gondolat, hogy a szerző azonos a Szepességből származó Johann Weisz-szel, aki még e néven szerezte meg orvosi oklevelét Bécsben 1780-ban, és e néven volt éveken át Zemplén vármegye főorvosa.¹⁹³ Szerencsénkre az (orvos)történelemben sem gyakori az ilyen radikális változás. Jóval sűrűbben előfordul viszont a „sodródás”, azaz egy-egy betű megváltozása, elírása, téves olvasata – ez utóbbi példája Viheli/Újhelyi Ferenc is.¹⁹⁴

¹⁹² Michl Gábor: A gyilkos kór madárszárnyakon érkezett. Madárinfluenza. Bp., 2006. Medicina. pp. 122–124.

¹⁹³ Kiss László: A Tokaji Bornak termesztéséről, szűréséről és forrásáról. In: Kiss László: Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János. Bp. – Dercen – Hódmezővásárhely, 2009. Hódmezővásárhely-Tabáni Református Egyházközség. p. 330.

¹⁹⁴ Kiss László: Rimaszombat rejtélyes doktora: „Viheli”, azaz Újhelyi Ferenc. (Palócföld orvosai 1.) = Gömörország [Rimaszombat] 9 (2008) No. 1. pp. 39–41.

Ha egy-egy betű „elsodródik” a vezetéknevben, a tájékozódást a keresztnév segítheti. Persze csak akkor, ha a különböző nyelveken használt változatai legalább egy kicsit hasonlítanak (pl. Johann – János). Nehezebb a helyzet, ha a „Teofil – Amadeus – Gottlieb – Bohumil – Amadé” sorozatban kell felismer-nünk az azonosságot, holott a görög, latin, német, szlovák és magyar változat is ugyanazt jelenti: „isten kedveltje vagy istent kedvelő”.¹⁹⁵ A keresztnév összes, említett változatának szerepeltetése miatt is nehéz dió a vezetéknev több varián-sával (Keliny, Kelini, Kelin, Kelényi, Keléni, Kehlin, Kilényi) szereplő egykori nógrádi főorvos életútjának, életművének feltárása. E kis dolgozat az első kísérlet doktorunk életrajzának felvázolására.

„A Szinnyei” – két munkája említésén túl – mindössze ennyit tud „Kelin Gottlieb”-ről: orvosdoktor, Túróc megye tiszti főorvosa.¹⁹⁶ Bőbeszédűbb a „szlo-vák életrajzi szótár” – bár e „bőségben” nincs sok köszönet –, mely szerint Teofil Kelíni (Kelény, Kelin) 1762-ben Zólyomban született és 1810-ben hunyt el. 1782-ben Pesten szerzett oklevelet, majd Zólyomban praktizált, fürdőorvos volt Rajecban, 1801-ben Túróc megye hivatalos orvosa Mosócon, 1802-ben nemesi rangot kapott.¹⁹⁷ Ha 1762-ben született, 1782-ben – húszévesen – aligha szerezhetett orvosi oklevelet. A Pesten végzett orvosok névsorát közreadó kartörténet szerint az 1786/87-i tanévben tizenkét orvost avattak – köztük volt Kelin Theofil is, kinek származása helyéül a Zólyom megyei Bánkot tüntetik fel.¹⁹⁸ Mivel a mindent reformálni szerető császár, „kalapos királyunk”, II. Jó-zsef 1785-ben eltörölte az orvosi tanulmányok befejezésekor addig kötelező értekezés (disszertáció) kinyomtatásának követelményét¹⁹⁹ ilyen munka nem maradt fenn doktorunk után.

Zólyomi praktizálására nem találtunk adatot. Nem tudjuk megerősíteni az említett szlovák életrajzi lexikon által feltételezett „fürdőorvosi” működését sem – a XVIII. század végén még nem működtek (főállású) fürdőorvosok.

A Szinnyei által is számon tartott, latin és német nyelven, 1793-ban Rajec-fürdőről kiadott kis könyve címlapján már mint Túróc vármegye „rendszerinti fizikusa” (főorvosa) szerepel. Vagyis nem „fürdőorvosként”, hanem a funkciójából eredő kötelezettségként írta le megyéje „ujonnan felfedezett meleg fürdő-jét”.²⁰⁰ A 31 oldalas, rézmetszettel ellátott munkát a szlovák balneológia-törté-

¹⁹⁵ Kálmán Béla: A nevek világa. Bp., 1969. Gondolat. p. 21.

¹⁹⁶ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 5. köt. Bp., 1897. Hornyánszky. 1396. has.

¹⁹⁷ Slovenský biografický slovník. 3. köt. K–L. Martin, 1989. Matica Slovenská. p. 61.

¹⁹⁸ Hőgyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 226.

¹⁹⁹ Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. p. 18.

²⁰⁰ Kelin, Amadeus: Analysis aquae thermarum novarum Raieczensium cum praemissa brevi earundem descriptione topographica. Viennae, 1793. Typis Ignatii Goldhann. 30, [1] p., 1 t. Német nyelvű kiadása: Ueber die neu entdeckten warmen Bäder zu Rajetz. Nebst einer kurzen topographischen Beschreibung derselben. Wien, 1793.

net is számon tartja, igaz „Amadé Kélin”-t nem Túróc, hanem – tévesen – Trencsén megye főorvosaként tünteti fel.²⁰¹ A rimaszombati gyökerű bécsi orvos-szerkesztő, Decsy Sámuel évkönyvei is az 1794–96 években „Kehlin Amadé”-t jelzik Túróc megyei főorvosként.²⁰²

Az ugyancsak Decsy által szerkesztett, Bécsben megjelenő „Magyar Kurir” című lap hasábjain is található értékes adalékot doktorunk pályafutásához. Idézzük az 1802. október 29-én, a Kurir 35. számában megjelent Jelentést:

„Ő Császári s Királyi Felsége a mostani Ország Gyűlése alatt, Tekéntetes Túróc Vármegyének rendszerint való Orvosát, Keliny Amadéus Urat, mind az elmúlt török háborúban kinyilatkoztatott érdemeire, mind pediglen más alkalmatosságokban a Haza iránt megmutatott szolgálatjára, s egyéb különös talentomaira nézve, ezen magyarországi nemesi karba helyezetteti, kegyelmessen méltóztatott.”

E rövid, de fontos „Jelentés”-ből kiderül, hogy „Kelinyi Amadeus” részt vett a II. József uralkodása alatt lezajlott török háborúban. Az osztrákok az orosz cár szövetségeseiként sodródtak bele 1787 nyarán a még mindig erős Oszmán Birodalom elleni háborús konfliktusba. A háború 1789 őszén, Belgrád várának egy hónapos ostrom utáni bevételével ért véget. A hadjárat alatt a mocsaras, egészségtelen terepen kitört járványok (vérhas, malária) által okozott halálozások messze felülmúlták a közvetlen harci veszteségeket. Maga II. József is itt „szedte össze” tuberkulózisa mellé a maláriát, s legyengült szervezete e kettős támadásnak nem tudott ellenállni: 1790. február 20-án, röviddel 49. születésnapja előtt elhunyt.²⁰³

A friss diplomás Kelinyinek lehetett tehát alkalma érdemeket szerezni a hadjárat során. Egyéb „talentomaira nézve” ismét csak a korabeli újságban találunk utalást. A „Magyar Kurir” 35. száma közölte az 1803. október 9-én működési helyén, Mosócon keltezett hirdetését, melyet teljes egészében közlünk:

„A nehéz nyavalyával küzdőknek vigasztalható hír adatik, hogy én alább írt egynehány esztendőktől fogva illetén iszonyú s veszedelmesen meggyökerezett betegségben lévő több személyeket végképpen és minden további ismét beléésés (recidiva) nélkül meggyógyítottam. Aki tehát az ilyen ostortól megmenekedni kíván, ezennel kérettetik, hogy lakásomhoz legközelebb Rudnói Posta Stációra Frankón utasítandó magam levelezései által, énhozám járuljon, hogy aszerint a következhetőn gyógyítás iránt további szükség-

²⁰¹ Mulík, Ján: Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku. Martin, 1981. Osveta. p. 55.

²⁰² Kiss László: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. = Communicationes de Historia Artis Medicinae. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 133–140. (1992) pp. 137–146. (A hivatkozott rész: p. 143.)

²⁰³ Molitor Ferenc: II. József, a császári Don Quijote. Mozaikkockák valóságghú arcképéhez. Bp., 1987. Gondolat. p. 346.

ges rendelések megtétethessenek. Egyszersmind arra is kéretnek, hogy a betegnek idejét vagy korát és azt is adják tudtomra röviden, honnan s mi módon származott s mennyi ideig.

Írtam Mosócon, Okt. 9 1803

Kelini Amadé Orvos Doktor és T(ekintetes)
N(emes) Túróc Vármegyének rendszerint való Fizikusa”

A hirdetés német nyelven is megjelent a pozsonyi német lap, a „Pressburger Zeitung” „Intelligentzblatt für Ungarn” című mellékletében, 1803. október 18-án, „Gottlieb Keliny” aláírással.

Ismerjük doktorunk leghíresebb betegének nevét is. Az 1793-ban Mosócon született Ján Kollár²⁰⁴ gyermekkorában volt Kelinyi betege, s emlékirataiban említi is doktora nevét.²⁰⁵ Csupán az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy említésre méltó személy volt első tanítója is: Hrúz György, Petőfi anyjának, Hrúz Máriának a nagybátyja tanította Kollárt a mosóci falusi iskolában.²⁰⁶

Az említett 1803-as évben egyéb érdemeket is szerzett doktorunk. Az ivancsicei tanító, Ján Mojžišovič lefordított egy német nyelvű, népnek szánt füzetet. A „Wsseoběcna Zprawa Běsnosti...”, azaz „általános jelentés a veszettségről” című, Besztercebányán, Túróc megye rendjeinek költségén, bibliai cseh nyelven kiadott népnevelő irathoz „Teofil Keliny” fűzött kiegészítést (Přidavek...). Mindkettő címdoldalának képét Rippa közli.²⁰⁷ A rimaszombati doktor, Ujhelyi Ferenc 1818-ban kiadott könyvében²⁰⁸ még mindig Nagy Frigyes porosz király által 1777-ben hivatalossá tett veszettség elleni gyógyszert, az „electuarium antihydrophobicum”-ot ajánlotta a veszett állat által megmart beteg kezelésére. Ezzel szemben Keliny, saját tapasztalataira hivatkozva – mint írja, 1797-ben 17 egyént mart meg veszett állat a megye területén – a porosz eredetű szert, mint hatástalant elutasítja, és helyette az ún. „španielské mušky (cantharides)”, azaz a hólyaghúzó anyagot, cantharidint tartalmazó kőrisbogarakból (Lytta vesicatoria) készült por alkalmazását javasolja. A füzet megjelenéséről hírt adott a pesti egyetem esztétika tanára, Schedius Lajos által szerkesztett „Zeitschrift von und für Ungern” című folyóirat is, kiemelve a Gottl. Keliny ál-

²⁰⁴ Ján Kollár (1793–1852) 1819-től Pest evangélikus lelkésze, akit a történetírás ma „Közép-Európa egyik, ha nem a legfontosabb szláv értelmiségijeként” tart számon. Lásd: Demmel József: A szlovák Kazinczytól a szlovák Bibóig. = Nagy Magyarország. Történelmi Magazin 1 (2009) No. 3. pp. 64–67.

²⁰⁵ Kollár, Ján: Pamäti z mladších rokov života. Bratislava, 1972. Tartran. p. 27, 45.

²⁰⁶ Demmel id. tanulmánya, p. 66.

²⁰⁷ Rippa, B. K.: K histórii medicíny na Slovensku. Bratislava, 1956. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. p. 108.

²⁰⁸ Ujhelyi Ferenc: A’ Veszettségről és annak származásáról, rettentő ragadóságáról, mind emberen, mind más állaton elkezdő, folytató, ’s végző rendszerént való Jeleiről; végtére az újabb és régiebb rendes orvoslása módjáról szóló Könyvetske, melyet hazája iránt vonzó szeretetéről ösztönöztetvén, a község javára s használlására honni nyelven kiadott Ujhelyi Ferentz Orv. Doct. és Gömör Vármegye rendszerént való Physicusa. Lötsén, 1818. Werthmüller János betüivel. 82 p., 1 lev.

tal hozzátartozott és a „legbeváltabb gyógyító szert” (bewährtesten Heilmittel) tartalmazó „kiegészítést”.²⁰⁹

A következő évben doktorunk ismét könyvet adott ki. Lefordította szlovák nyelvre a himlő elleni védőoltás (vakcináció) egyik magyar úttörőjének, a pesti egyetem professzorának, Bene Ferencnek „Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről” c. könyvecskéjét.²¹⁰ A Selmezbányán megjelent kis kötet érdekessége a Teofil Keliny által írt, és 1803. október 15-én, Mosócon keltezett „fordítói előszó”, ill. a Bene-szöveghez kapcsolódó, az oltással szerzett, saját tapasztalataira utaló lábjegyzetek. Az előszóból kiderül, hogy a megye bízta meg őt a fordítással és a kiadás költségeit is Turóc megye állta.

„Kedves szülők! – írja doktorunk – ne hagyjátok gyermekeiteket továbbra is a közönséges himlőtől szenvedni, hanem kedveljétek meg e feltalált oltást!”

A 20. oldalon található, Bene által felsorolt, már oltó orvosok listájához fűzött lábjegyzete pedig bizonyítja, hogy tanácsa megalapozott:

„Turóc vármegyében Keliny kezdte a mentőhimlőt oltani 1802-ben, amikor is egymaga 212, a seborvosok 171, azaz összesen 383 legkülönbözőbb korú személyt oltottak be. Éppen akkor tájt lángolt fel a közönséges himlő és azok, kiknek a mentőhimlőt beoltottuk, a mai napig mentesek maradtak és így megszabadultak minden szenvedéstől, melyet az emberi himlő okozni szokott.”

Az emlegetett kiadványok szövege arra utal, hogy Kelinyi és a megye kapcsolata jó lehetett, ezért hat meglepetésként a „Magyar Kurir” hasábjain 1805 júniusában, kétszer is megjelentett közlemény:

„Jelentés, mely által a velem levelező Uraságoknak tudokra adom, hogy én Tek. Nemes Neográd (!) Vármegye első Fizikusává téttettem és Szécsény városában lakom: melyre nézve a nékem szóló levelek a Szakáli legközelebb lévő posta-stáció felé igazítassanak Szécsénybe. Keliny Amadeus”.

Kelényi nógrádi működését az ottani megyei jegyzőkönyvek bizonyítják – ezek alapján Reiter László e sorok írójához 1991. nov. 27-én eljuttatott levelében a következőket írta:

„1804. nov. 13-án a Szécsényben lakó Lipszky Pál főorvos lemond hivataláról. A pesti egyetem Bérczy Jánost javasolta utódnak. 1805. január 10-én a Turóc megyéből Szécsénybe költöző Kelényi Amadeus foglalta el az I.

²⁰⁹ Zeitschrift von und für Ungern 2 (1803) Vol. 5. p. 314.

²¹⁰ Bene Ferenc: Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról. Pesten, 1802. Ny. Trattner Mátyás. 55 p.

főorvosi állást 300 rénusi forint fizetésért, Bérczy II. Orvos lett balassagyarmati székhellyel évi 200 forint fizetés mellett. 1809. szept. 25-én állásáról egészségi állapota miatt lemondott Kelényi és így Bérczy lett az I. főorvos.”

Lemondása után valószínűleg Selmezbányára költözött doktorunk – erre utal „T. N. Honth Vármegye 1811. Esztendőbeli Jegyző könyvé”-ben általunk felfedezett két rövid bejegyzés. A 16/24790 sz. alatti szöveg „hírül adja, hogy bizonyos Kelényi Theophil nevezetű orvos, aki bizonyos titkos orvosságokkal veszedelmes orvosoltatásokat űzött volna, a tovább való orvosoltatástól el tiltatott légyen”. Lényegében ugyanezt ismétli meg a 778/8352 sz. alatti bejegyzés is, pontosítva az eltiltás okát:

„...Selmetzen lakozó Kelényi Theophil... több szerencsétlen orvoslásai végett, melyeket bizonyos Phosphonium orvossággal űzött, s mely által az orvosi Tudományokban való tudatlanságát s oktalanságát nyilvánosságossá tette...”

Az ügy országos visszhangot válthatott ki és még száz év múltán is elrettentő példaként idézik:

„A titkos szerekkel való csúnya visszaélés... mélyen belenyúl a 19. sz. derekába is... hogy csak Kilényi Teofil selmeci orvos esetét említsem 1811-ből, aki foszfortartalmú titkos szerével két beteget megölt s könnyelműségét súlyos bűnhődéssel kellett megfizetnie.”²¹¹

Bizonyára e tragédia is hozzájárult Kelényi egészségének végleges összeroppánásához – halálának pontos ideje, oka nem ismert, annyi bizonyos, hogy 1828-ban már nem élt. Erre utalnak a selmezbányai evangélikus egyház és líceum krónikásának 1828-ra vonatkozó sorai:

„...végrendeletében dr. Kelényi Amadé volt egyházi és iskolai felügyelőnek özvegye, született Létius Johanna, a három alsó, ti. Elemi, donát és lánytanító díjának emelésére 600 darab aranyat hagyott...”²¹²

Szomorú véget ért tehát soknevű doktorunk. Annak magyarázatára, hogy „Isten kedveltjéből” hogyan lett embertársai kegyvesztettje, további kutatásokra lesz szükség.

²¹¹ Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1. köt. Bp., 1929. Eggenberger. p. 342. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 121.)

²¹² Breznyik János: A selmezbányai ágost. Hitv. Evang. Egyház és lyceum története. III. füz. Selmezbánya, 1889. Jerges. p. 293.

Akit kétszer avattak doktorrá: Lipszky Pál (1740–1810 után)

Ha elhangzik ez a név, Lipszky, a hallgatók döntő többsége a híres magyar térképészre, Magyarország első, felmérésen alapuló, s ezért hiteles térképének szerzőjére, Lipszky Jánosra gondol. Biográfiája megtalálható mind a magyar, mind a szlovák életrajzi lexikonban. Térképészeti munkásságával részletesen foglalkoznak magyar és szlovák szakkönyvek.²¹³ 12 szelvényes, színes „mappájának” VIII., Bácskát ábrázoló lapját a régi magyar térképek másolatait közreadó könyvben bármikor megtekinthetjük.²¹⁴ Az ismertség, a hírnév tehát indokolt.

Nem kisebbítjük Lipszky János érdemeit, ha leírjuk: élt egy másik jeles Lipszky is – ráadásul Jánosnak nem csak névrokona –, akiről a „hálás” utókor bizony elfelejt megemlékezni. Lipszky Pálról van szó, aki más „műfajban”, a medicinában, Nógrád vármegye „physicusaként” (főorvosaként) tett szert – ugyan szerényebb – hírnévre, ám olyan korban, amikor a tanult orvos legalább annyira ritka volt, mint a képzett térképész. E másik Lipszky emlékezetét tehát főleg az orvostörténészeknek kellene őrizniük, ám Lipszky Pál neve nem szerepel a „Magyar orvoséletrajzi lexikon”-ban,²¹⁵ s bizony – mea culpa – kimaradt a Felvidék orvostörténeti helyneveivel foglalkozó kötetünkéből is.²¹⁶ Szinnyi két orvosi értekezése miatt tartja őt számon, szerény és hiányos életrajzi adatokkal.²¹⁷

E kis dolgozat az első kísérlet Lipszky Pál életútjának, munkásságának felvázolására. Doktorunk Lipszky János Trencsén vármegyei nemes és felesége, Knogler Helena gyermekeként látta meg a napvilágot Trencsénben 1740. február 12-én²¹⁸ – más forrás szerint február 24-én.²¹⁹ A következő évben atyja meghalt, anyja négy év özvegység után férjhez ment egy trencsényi tanárhoz, Herschl

²¹³ Reisz. T. Csaba: Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. Lipszky János és segítői térképészeti vállalkozásának ismertetése. Bp., 2002. Cartofil. 512 p., [32] t.; Prikryl V., Lubomír: Slovensko na starých mapách. Martin, 1982. Vydavateľstvo Osveta. pp. 99–111.

²¹⁴ Papp-Váry Árpád – Hrenkó Pál: Magyarország régi térképeken. Bp., 1989. Gondolat–Officina Nova. p. 173.

²¹⁵ Vö.: Kapronczay Károly: Magyar orvoséletrajzi Lexikon. Bp., 2004. Mundus. 411 p.

²¹⁶ Vö.: Kiss László: Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Dunaszerdahely, 2006. Lilium Aurum. 213 p.

²¹⁷ Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. 7. köt. Bp., 1900. Hornyánszky. 1270. has.

²¹⁸ Duka-Zólyomi, Norbert: Absolventi trnavskej lekárskej fakulty vo vede a praxi. In: Z dejin vied a techniky na Slovensku. Vol. VI. Bratislava, 1972. Vydavateľstvo SAV. p. 172

²¹⁹ Reisz T. Csaba id. műve p. 67.

Jánoshoz. Ez utóbbi házassága gyermektelen maradt, így 1768-ban bekövetkezett halála után csak az első házasságából származó utódok tettek vagyonszerzést. A négy örökös között szerepelt Pál is, aki a „Dr. Med.”, azaz orvosdoktor címet írta neve mellé.²²⁰ Lipszky ifjúkoráról nem találtunk adatot. Feltételezhető, hogy az alapokat a mostohaapja által vezetett trencsényi külvárosi evangélikus iskolában szerezte meg. Akkoriban még magyar földön nem volt orvosképzés, a tanulni vágyók Bécsbe vagy még tovább vándoroltak. Lipszky vallása miatt nem tanulhatott a bécsi katolikus egyetemen, ezért az 1743-ban alapított erlangeni egyetemre esett választása. A Nürnberg közelében található város a bayreuthi örgrófsághoz tartozott. Egyetemét Frigyes örgróf alapította, orvosa, Daniel von Superville²²¹ kezdeményezésére. A rotterdami születésű Superville az „Európa legfőbb tanítómesterének” (totius Europae praeceptor) tartott leydeni Herman Boerhaave²²² tanítványaként olyan orvosi kart hozott létre, melyhez hasonló egy másik Boerhaave-tanítványnak, Van Swietennek²²³ köszönhetően Bécsben jött létre.²²⁴ Lipszky tehát a még hagyomány nélküli erlangeni karon is olyan modern orvosi tudást szerzett meg, amilyent a patinás – 1365-ben alapított – bécsi egyetem nyújtott. Lipszky már a hatodik, Felvidékről származó diákja volt az erlangeni orvosképzőnek. A rozsnyói Marikowszky Márton (1755), az iglói Schwarz Sámuel (1757), a szakolcai Procopius János (1758), a selmecbányai Benkótzai István (1759) és az eperjesi Hueber György János (1763) szereztek előtte orvosi oklevelet.²²⁵ Lipszky Pál 1760. április 21-én iratkozott be az egyetemre és 1764. március 17-én – három másik medikustársával egyetemben – avatták ünnepélyesen doktorrá. „De febre asode” című latin nyelvű orvosi értekezését²²⁶ egy ma már nehezen azonosítható „lázás” betegségről írta. A latin és görög eredetű betegségnevek kitűnő ismerője, Magyar László András – kérésünkre – az alábbi szófejtést adta:

²²⁰ Reisz T. Csaba id. műve p. 67.

²²¹ Daniel de Superville (Daniel von Superville; 1696–1773) holland származású orvos.

²²² Herman Boerhaave (1668–1738) holland orvos, megteremtette az első modern értelemben vett klinikát. Iskolájából került ki a Habsburg birodalom egészségügyét megreformáló Gerard van Swieten is.

²²³ Gerard van Swieten (1700–1772) holland származású orvos.

²²⁴ Bokesová-Uherová, Mária: *Medici zo Slovenska na západonemeckých univerzitách v 16–18. storočí*. In: *Z dejín vied a techniky na Slovensku*. Vol. VI. Bratislava, 1972. Vydavateľstvo SAV. pp. 289–297. (A hivatkozott rész: p. 293.)

²²⁵ Bokesová-Uherová id. munkája pp. 294–295.

²²⁶ Lipszky, Paullus: *Dissertatio inauguralis medica de febre asode, quam ... praeside D. Henrico Friderico Delio ... examini submittit autor et respondens* –. Erlangae 1764 litteris Waltherianis. XXVIII p.

„A febris asodes olyan tartós láz, amelynek során a külső testrészek heve normális,²²⁷ a szervezet belseje azonban tűzforró, csillapíthatatlan szomjúság lép fel, szünni nem akaró nyugtalanság fogja el a beteget, aki állandóan verejtékezik, nem tud aludni, félrebeszél, olyan undort érez, ami hányásra készíti őt. A szó az »aszaoma« (kiszáradok) és az »eidosz« (alak) görög szavakból ered”.²²⁸

A 28 oldalas értekezés utolsó három lapja a leendő doktort köszöntő verseket tartalmazza. Ezek közül kiemelendő a későbbi híres szarvasi lelkész, szakíró és az alföldi mezőgazdaság gyakorlati fejlesztője, Tessedik Sámuel tíz soros latin nyelvű köszöntője. Tessedik 1763-tól teológiát tanult Erlangenben, de bejárt az orvosi előadásokra is, s így barátkozhatott össze Lipszkyvel is.²²⁹

Nem tudjuk, hol kezdte el orvosi gyakorlatát Lipszky Pál. Az 1764 és 1771 közötti évek egyelőre „hiatus biographicus”-t²³⁰ alkotnak. 1771-ben azonban feltűnik szülővárosában, hogy ott lemásoltassa (hitelesítse?) orvosi végzettségének okmányait, melyek magyarországi letelepedéséhez szükségesek voltak.²³¹ Ekkor még nem sejtette, milyen nehéz fába vágta fejszóját. Sikerült ugyan a megyei főorvost éppen nélkülöző Nógrád vármegye rendjeinek bizalmát megszereznie, sőt a megyegyűlés 1773-ban meg is választja őt physicusnak, ám a Helytartótanács nem ilyen egyszerűen fogta fel a történeteket. Ekkor már négy éve működött Magyarország első orvosi fakultása, a nagyszombati egyetemen. Az orvosi karnak nemcsak a medikusok képzése, hanem a külföldről érkező, már végzett orvosok diplomájának honosítása, nosztrifikálása is a feladata lett. Ezért a Helytartótanács felszólította Lipszkyt, hogy fáradjon el Nagyszombatba, és vesse magát alá a nosztrifikációhoz szükséges vizsgáknak. Az iskolapadból már régen kinőtt és – valószínűleg – külföldön már éveken át praktizált Lipszky, érthető módon, nem kívánt eleget tenni a felszólításnak. 1774. május 14-én, a Helytartótanácsához küldött levelében Erlangenben tett orvosi esküjére hivatkozott, amely szerint „sehol máshol és soha” nem szabad újabb esküt tennie – a levélhez mellékelte az erlangeni oklevél hitelesített másolatát is.²³²

A Helytartótanács – látva az oklevelet – engedményt tesz: Lipszkynek nem kell megismételnie Nagyszombatban tanulmányait, ám az orvosi kar „approbálja”

²²⁷ Vagyis „láz nélküli lázról” van szó, tehát olyan állapotról, amikor a kór fő tünete hiányzik. Vö. az „icterus sine ictero” azaz a „sárgaság nélküli sárgasággal” – olyan májgyulladás, amelyben a beteg nem sárgul be. Gyakorló orvosként jegyzem meg, hogy a betegek ma is gyakran használják a „belső láz” meghatározást. Általában azt értik rajta, hogy forróságot, „lázat” éreztek belső szervekben, a hőmérő azonban normális testhőmérsékletet mutatott.

²²⁸ Magyar László András levele a szerzőhöz 2010. március 29-én.

²²⁹ Nyíregy Dénes: Tessedik Sámuel. Bp., 1980. Akadémiai. p. 45. (Agrártörténeti Tanulmányok 9.)

²³⁰ hiatus biographicus = hiány, rés az életrajzban

²³¹ Duka-Zólyomi id. munkája p. 173.

²³² Uo.

(hitelesítse) az erlangeni diplomát. Az orvosi kar azonban vizsgához köti az approbációt. Lipszky megpróbál kibújni a csávából: egy másik megyében, Liptóban próbálja megszerezni a physicusi állást. A Helytartótanács azonban résen van: figyelmezteti a liptóiakat, hogy csak approbált orvost fogadhatnak fel. Lipszky beadja a derekát – újra iskolapadba ül és 1776 februárjában Nagyszombatban megvédi újabb orvosi disszertációját.

Második, orvossá avató értekezésének címe „De Phthisi”, azaz a „sorvadásról” – mai fogalommal a tüdőtuberkulózisról – szól.²³³ A 44 oldalas latin nyelvű disszertációt gróf Batthyány József György Nógrád vármegyei főispánnak, Muslay Antal alispánnak, Darvas Ferenc helyettes alispánnak és Nógrád vármegye táblabíráinak ajánlotta. Nem állt módunkban összevetni a két – az erlangeni és a nagyszombati – disszertáció szövegét, ezért csak óvatosan írjuk le: valószínű, hogy van összefüggés a két „téma” közt. Mind a „febris asodes”, mind a „phthisis” háttérében állhatott a ma tuberkulózisnak nevezett betegség. Lipszky még nem használhatta ezt a megnevezést, hiszen az csak a 19. század harmincas éveiben született meg. Korábban az ókortól használatos, ógörög eredetű „phthiein” (elsorvaszt) igéből képzett terminus technicus volt a neve minden fogyással, sorvadással járó betegségnek. A „sorvadásban” elhunyt beteg tüdejében egy leydeni orvosdoktor, a soknevű Franciscus Sylvius²³⁴ írta le először a „tuberculum”-okat (gümőket).²³⁵ Mint említettük, az erlangeni egyetem kezdeményezője és első professzora is Leydenben tanult – az erlangeni medikusok talán ezért is foglalkoztak szívesen a „sorvadásos” betegségekkel. Lipszky a sorvadás leggyakoribb formájáról, a tüdősorvadásról ír. Ismerteti annak lefolyását, jellemző tüneteit, legrészletesebben a köpettel foglalkozik. Megemlíti, hogy egyesek ragályos betegségnek tartják, de ez még nem bizonyított. Ismerteti a tüneti kezelés gyógyszereit, kiemeli a jó táplálkozás fontosságát.²³⁶

Mivel az első magyar orvosi karon 1772 és 1849 között ez volt az első tüdővésszel, tuberkulózissal foglalkozó disszertáció, szerzőjét a magyarországi „ftiziológia”²³⁷ egyik úttörőjének tekintjük. Lipszky tehát 1776-ban teljes jogot szerzett a magyarországi működéshez, s visszatért Nógrád megyébe. „További sorsáról nincs tudomásunk” – állította 1972-ben a nagyszombati abszolvensek életpályáját kutató orvostörténész, Duka-Zólyomi Norbert.²³⁸ Nos, az lehet, hogy a megyei jegyzőkönyvek 1782-ig átnézett indexeiben (névmutatóiban) ne-

²³³ Lipszky, Paulus: *Dissertatio inauguralis medica de phthisi*. Febr. 1726 [recte 1776]. Tyrnaviae, 1776. Typis Tyrnaviensibus. 44 p.

²³⁴ Franciscus Sylvius (Franz de la Boë, Franciscus de le Boë Sylvius, Francois Dubois; 1614–1672) holland orvos, vegyész, fiziológus, anatómus.

²³⁵ Benedek István: *Hügieia*. Az európai orvostudomány története. Bp., 1990. Gondolat. p. 256.

²³⁶ Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések*. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második köt. Bp., 2001. Borda Antikvárium. p. 17.

²³⁷ Ftiziológia = a gümőkóros betegségekkel foglalkozó orvostudományi ág.

²³⁸ Duka-Zólyomi id. munkája p. 174.

ves elődöm nem talált utalást Lipszkyre, ebből azonban nem vonható le az elharmarkodott következtetés: „Lipszky nem tartott ki sokáig szolgálati helyén” – ahogy ezt Duka-Zólyomi állítja. Más forrásokból egyértelműen bizonyítható ennek ellenkezője, azaz kitartása Nógrád vármegye physicusi posztján. A rimaszombati orvosdoktorból bécsi újságíró-szerkesztővé váló Decsy Sámuel az 1794 és 1796 között kiadott „Magyar Almanak”-jában közzétett egy tisztii címtárat, felsorolva benne az egészségügyi személyzetet is. A Nógrád megyei névsor a következő: Lipszky Pál orvos, Michalides Pál fő seborvos, Müllner Mórítz, Dambetz Pál, Münüch Ferenc és Karakas István seborvosok.²³⁹

Ugyancsak Decsynek köszönhetünk egy későbbi, fontos adatot Lipszky Nógrádhoz való „hűségéről”. A Decsy által szerkesztett bécsi „Magyar Kurir” 1805. június 7-én, pénteken megjelent 46. száma egy magát meg nem nevező szerző tollából „Hont Vármegyebéli Csábrághi és Szitnyai Uradalmak Jegyző Könyvéből hírül adatik” címmel közölt egy tudósítást. Ebből idézzük a témánk szempontjából fontos első mondatokat:

„Hogy, mióta a Szalatnyai Bor (Sós vagy Savanyú) vizet az Orvosi Tudománynak érdemes tanítója, Kütaibel²⁴⁰ (!) Úr Kém-eszközök által megvizsgálta, s belső tulajdonságait felfedezte, azóta ezen gyógyító erővel bővelkedő Forrásnak látogatói távolabb vidékekről is esztendőnként nevedtek, és akik a mi Bor vizünkkel illendő mértékkel éltek, azok bizonyosan érzették annak reménylett hasznát. – Az érdeklött megvizsgálás után bizonyossá tettett az, hogy a Szalatnyai Bor (Sós vagy Savanyú) víz Európának leghatásosabb Bor vizei közé számlálhattatik és hogy az ő erejének a Szelteri²⁴¹ és Spaai²⁴² bor vizek is elsőséget engednek, ezért is különös tekintetet érdemelnek azon Orvosok, akik a Szalatnyai Bor víznek tulajdonságait, még ez előtt is ismerték, és ezen áldott forrásnak Borostyánt készítettek. Nemes Nógrád Vármegyének érdemes Orvosa Lipszky Úr harminc esztendeig folytatott szolgálata alatt sok szép tapasztalásokat gyűjtött, amelyekkel ezen víznek gyógyító tulajdonságait szembe tűnőkké teszi.”

Következik a tapasztalások részletes leírása, de ezzel mi most nem foglalkozunk, hiszen a legfontosabb információt már közreadtuk: Lipszky harminc éven át, tehát 1775-től 1805-ig Nógrád megye főorvosa volt. Három számmal ké-

²³⁹ Kiss László: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. = Communicationes de Historia Artis Medicinae. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 133–140. (1992) p. 141.

²⁴⁰ Kitaibel Pál (1757–1817) orvosdoktor, botanikus, kémikus, pesti egyetemi tanár 1802-ben adta ki magyar és német nyelven a szalatnyai Bor (sós, savanyú) vízről szóló rövid tudósítását.

²⁴¹ Poroszország Niederselters nevű falujában található források palackozott vizét már a 18. században Európa-szerte ismerték.

²⁴² A belga Ardennek nevű hegységben található Spa vize annyira híres volt, hogy az angol nyelv e kifejezést használta a gyógyvíz/fürdő általános jelölésére is.

sőbb, tehát 1805 júniusában a „Magyar Kurir” már Kelinyi Amadé Nógrád megye „első physicusává” való megválasztását közli – a hivataláról 1804. november 13-án lemondott Lipszky utódjaként.²⁴³

Valószínű, hogy nyugalomba vonulása után is Szécsényben maradt – 1810. augusztus 15-én itt írta meg végrendeletét. Ebből tudható meg felesége neve is: Valla Katalin.²⁴⁴ Három fiúk volt: János, Péter és József – sorsukról nem tudunk semmit. Valószínűleg volt miről végrendelkeznie, hiszen Lipszky János feljegyezte, hogy a „Mappa generalis” elkészítéséhez a bácsikájától (von Onkel) 1799-ben 500, 1802-ben 500, 2000 majd 1500 forintot kapott támogatásképpen.²⁴⁵

²⁴³ Kiss László: Isten kedveltje, avagy Kelinyi Amadé, a soknevű orvosdoktor. (Palócföld orvosai 9.) = Gömörország [Rimaszombat] 11 (2010) No. 1. p. 24.

²⁴⁴ Reisz T. Csaba id. műve p. 67.

²⁴⁵ Reisz T. Csaba id. műve p. 67., 206. lábjegyzet.

Hazai orvoscépzésről álmódott: Perliczi János Dániel (1705–1778)

A nagyszombati egyetemen 1769-től létező orvosi kar végzettjeinek jelentős hányada a „jó palócok és a tót atyafiak” között élte le életét (Madács Péter, Pillmann István, Lipszky Pál, Kis Witzay József) vagy legalább annak egy szakaszát (Stipsics Ferdinánd). A Sors talán ezzel akarta ellensúlyozni azt a „mulasztást”, hogy amikor kinevezték a magyar haza első orvosi karának professzorait, Bécs „megfeledkezett” egy palócföldi doktorról, az orvosi kar kezdeményezőjéről, Perliczi János Dánielről. Perliczi Nógrád vármegyei főorvosként (physicusként) 1742 júniusában egy tervezetet dolgozott ki egy magyarhoni „orvosi főiskola” felállításáról. A kor hivatalos nyelvén, latinul megírt tervezetet Perliczi 1751-ben terjesztette fel Bécsbe az uralkodóhoz, Mária Teréziához. A tervezet 1969-től magyar nyelven is olvasható²⁴⁶ – egyik közreadója a rendszerváltás utáni évek első magyar miniszterelnöke, Antall József orvostörténész volt.

„Magyarország egészségügyét súlyos nehézség nyomja: hogy mindeddig az ország szándéka ellenére külföldieket²⁴⁷ kellett idehívunk és eltartanunk, akik nem ismerik sem az éghajlatot, sem az embereket, sem ezek nyelvét és életmódját...” – véli Perliczi a 18. század derekán.

Ám nemcsak diagnosztizál, hanem jelzi a gyógyítás-gyógyulás útját is: olyan orvosokra van szükség, „akik ismerik az alattvalók nyelvét és természetét”. Ez viszont csak akkor lesz lehetséges, ha tudásukat itthon, hazai tanároktól, a honi körülmények megismerésével szerzik meg.

A négyrészes tervezet olyan gyakorlati kérdésekre is kitér, mint a leendő főiskola helye – Perliczi Pestet vagy Selmezbányát tartja megfelelőnek –, a főiskola költségeinek fedezése stb. Az egyik (az utókor számára legalábbis) figyelemre méltó javaslata: a főiskola legyen nyitott mindenki számára „vallásra való bármilyen tekintet nélkül”, ill. „valamennyi tanárt hazánk fiai közül válogassák ki”.

²⁴⁶ Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: Perlitz tervezete orvosi és sebészeti főiskola létesítésére. = *Communicationes de Historia Artis Medicinae*. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 51–53. (1969) pp. 261–271.; újraközlését lásd: Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvoscépzés a nagyszombati egyetemen. 1769–1777. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2005. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 51–60. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 55.)

²⁴⁷ Értsd: külföldi orvosokat

Orvostörténet-írásunk nagyra értékeli a nógrádi főorvos tervezetét: „az orvosi kar felállítását megelőzően a legjelentékenyebb tervezet Perliczi János Dánieltől származik”.²⁴⁸ A kortársak azonban másként vélekedtek.

A Magyarországot kormányzó, pozsonyi székhelyű Helytartótanács egészségügyi bizottságában a bécsi születésű Perbegg József Károly, Pozsony város orvosa lett az ügy előadója. Ő nemcsak elvetette Perliczi javaslatát „az ország közepén fekvő helyre” tervezett főiskoláról, hanem még külön azt is kihangsúlyozta, hogy az orvosi kar igazgatói tisztségére Perliczi alkalmatlan lenne.

Nem ismerjük, csupán sejtjük Perbegg lesújtó véleményének okait. Perliczi nem a már létező nagyszombati katolikus (jezsuita) egyetemet javasolta a kar székhelyéül, s ráadásul a leendő medikusoktól sem követelte volna meg a katolikus vallás gyakorlását (no meg jómaga sem volt pápista). Perbeggnek (is) köszönhetően tehát 1769-ben Perliczi majd szomorúan tapasztalhatta, hogy a nagyszombati orvosi karra kinevezett professzorok egyike sem magyar.

Pedig „Magyarországba is tanálkoztak volna olyan subjectumok, akik egy facultásra való applicációt²⁴⁹ talán jobban megérdemlettek volna, mintsem a mostani nagyszombathi fiatal, inexpertus,²⁵⁰ és semmiből még nem esmert csehek és morvajak”²⁵¹ – panasolja Perliczi debreceni kollégájához, a magyarországi orvosok adatait gyűjtőgető Wespriemi Istvánhoz írt levelében.²⁵²

A „*Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*” című, négykötetes orvoséletrajzi lexikon révén – a magyar orvostörténet-írás atyjának tekintett – Wespriemi István 1774-ben, Lipcsében kiadott első kötetében írta meg „sokoldalú” jeles kortársa életrajzát.²⁵³ Perliczi modern, mindmáig leghitelesebb életrajzát – közölve az 1774 után Wespriemihez írt leveleit is – közel kétszáz év múltán Szelestei N. László tette közzé. Perliczi (Perlitzi, Perliczy) János Dániel 1705. október 29-én született Késmárkon, az ottani evangélikus lelkész fiaként. Szülővárosában, ezt követően Miskolcon – ahol magyarul is megtanult –, majd Eperjesen, s

²⁴⁸ Schultheisz Emil: A hazai orvosképzés története a nagyszombati orvosi kar felállításáig. = *Communicationes de Historia Artis Medicinae*. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 51–53. (1969) pp. 17–33. (Az idézett rész: p. 24.)

²⁴⁹ Értsd: alkalmazást

²⁵⁰ Értsd: tapasztalatlan

²⁵¹ Értsd: morvák

²⁵² Szelestei N. László: 18. századi tudós-világ I. Perliczi János Dániel (1705–1778). In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978*. Bp., 1980. OSZK. pp. 407–437. (Az idézett rész: p. 421.)

²⁵³ Wespriemi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. [*Succincta medicorum Hungariae et transilvaniae biographia*. Centuria prima.] Ford.: Kővári Aladár. [1. köt.] Bp., 1960. *Medicina*. pp. 266–277. (Orvostörténeti könyvek – *Libri historiae medicae*) – Eredetije: Steph. Wespriemi: *Succincta medicorum Hngariae et Transilvaniae biographia*. Excerpta ex adversariis avctoris. Centuria I. Lipsiae, 1774. Ex officina Sommeria. 208 p.

a híres pozsonyi líceumban szerezte meg az alap- és középfokú ismereteket. Mint a többi nem katolikus vallású kortársa ő is peregrinációra kényszerült.

Vándorlásának első állomása anyja szülővárosa, Boroszló²⁵⁴ lett. A jénai, ill. a wittenbergi egyetem érintésével – itt megszerezte a „magister philosophiae” címet²⁵⁵ – végül a németalföldi (holland) Utrechtben szerezte meg orvosi diplomáját 1728-ban.²⁵⁶ Érvényesülhetett volna külföldön is, ám ő „mégis a haza szeretetének” (tamen amor patriae) engedve visszatért hazájába, és azt a sorozatos mellőzések, kudarcok idején sem hagyta el.²⁵⁷

A megbízható matematikai, fizikai ismeretekkel is felvértezett ifjú doktor előbb Selmecbányán telepedett le, ahol a bányakamara részére „matematikai konzultációkat” is végzett. Itt került kapcsolatba a kor híres orvosával, a „magyar Hippokratész”-nek²⁵⁸ is nevezett Moller Károly Ottóval, aki közreműködött a selmeci bányák fejlesztésében is. Az ismeretség rövidesen rokoni kapcsolattá mélyült: Perliczi 1731. április 18-án feleségül vette Moller Anna Katalint. Bizonyára családalapítása is közrejátszott abban, hogy „fix fizetés” után nézzen, és igent mondjon Forgách János Ádám nógrádi főispán kecsgetető ajánlatára: a nógrádiak a Komáromba távozó Neuhold János Jakab helyére kerestek főorvost.²⁵⁹ Perliczi 1731. december 29-én Losoncra költözött, és 23 éven át, 1754-ig e városban működött mint Nógrád megye „physicusa” (megyei főorvos). Már letelepedésének második évében lakásának földszintjén gyógyszertert nyitott – ez lett Losonc – s egyben Nógrád megye – első patikája is.²⁶⁰ Perliczi más téren is úttörő volt: 1733-ban kidolgozta a megye első közegészségügyi „statútumát”.²⁶¹ A négy részből álló rendelet megszabta és szabályozta a megyei

²⁵⁴ Boroszló = németül: Breslau; ma: Wrocław (Lengyelország)

²⁵⁵ Perlicius, Jo[annes] Daniel: *Theoria caloris mathematica nova methodo medicinae applicata*. Wittenbergae 1728 apud B. Godofredi Zimmermanni haeredes. [16], 56 p., 1 t.

²⁵⁶ Perlicius, Jo[annes] Daniel: *Disputatio medica inauguralis de naturarum diversarum indagine medica, sub schemate systematis diversarum machinarum et inter se connexarum feliciter instituenda*. Trajecti ad Rhenum 1728 apud Alexandrum van Megen. [2], 28 p.

²⁵⁷ Kiss László: „Vicit tamen amor patriae...”. 300 éve született a szülőföldre ragaszkodás példaképe: Perliczi János Dániel. = *Irodalmi Szemle* [Pozsony] 49 (2006) No. 2. pp. 74–81. (A hivatkozott rész: p. 74.) – A tanulmány újraközlése: *Orvosképzésünk megálmodója: Perliczi János Dániel*. In: Kiss László: *Az orvostudomány felvidéki történetéből*. Piliscsaba, 2009. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 11–21. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

²⁵⁸ A Kr. e. 460 és 377 (?) között élt ógörög orvost a medicina atyjának tekintik – nevét leginkább az orvosság avatáskor letett fogadalom („hipokratészi eskü”) őrzi, ill. az a szokás, hogy bizonyos nemzet nagy orvosait hozzá hasonlítják. Ismerjük az angol (Sydenham), a holland (Foreest), svájci (Wepfer) stb. nemzeti Hippokratészt. A hasonlítás, értékelés viszont szubjektív dolog, így előfordulhatott, hogy amíg egyesek Mollert, addig mások Benkő Sámuel (1743–1825), Borsod vármegye főorvosát tartották a „magyar Hippokratész”-nek.

²⁵⁹ Duka-Zólyomi Norbert: *Neuhold János Jakab*. = *Orvosi Hetilap* 117 (1976) No. 32. pp. 1951–1952.

²⁶⁰ 1998-ban a Szlovák Gyógyszerész Kamara szlovák nyelvű táblát helyezett el az egykori Perliczi-gyógyszertár falára.

²⁶¹ Értsd: szabályrendeletét

főorvos (physicus), a patikus,²⁶² a seborvosok, ill. a bábák (szülésznők) kötelességeit.²⁶³ E státúum nagy segítségére volt Perliczinek az 1739-ben kitört utolsó nagy magyarországi pestisjárvány idején a járvány elleni küzdelem fő terhével viselő járási seborvosok (chirurgusok) munkájának irányításában.

A pestis egyébként ismertté tette Perliczi nevét a megye határain is túl. Apósa – a már említett Moller – nagy tapasztalatokat szerzett az előző, a Rákóczi-szabadságharc kimenetelét is befolyásoló járvány idején, és ezekről 1710-ben latin nyelvű könyvet is írt. Ezt az „orvosi oktatást” fordította le Perliczi, s nyomattatta ki Budán 1740-ben.²⁶⁴ Jól tudta azonban, hogy sok megyében egyetlen orvos sem működik, és így a „szegény adózó nép” bajait csak a házi szerek enyhítik, ezért kiadott egy „Medicina pauperum”, azaz „szegények patikája” c. könyvecskét is.²⁶⁵ A tehetősebbek persze nemcsak orvost találtak könnyebben maguknak, hanem még kézi gyógyszerárt is tarthattak. Ennek tartalmához és használatához adott tanácsot doktorunk harmadik, 1742-ben kiadott, a „Testi békességre vezérlő uti-társ” c. könyvecskéjében.²⁶⁶ A 42 oldalas füzet a „kivált a Lossontzi patikában” készített szereket sorolja fel. Perliczit e három, egészségnevelő, felvilágosító munkája alapján az egészségnevelés története is számon tartja. A pestis elleni küzdelemben való részvételét Bécs is díjazta: 1741-ben nemesi oklevelet és a nevének jelentésére (Perle: gyöngy) utaló „kagylós” címet kapott Mária Teréziától. 1742-ben a Természetbúvárok Csá-

²⁶² Az első gyógyszerész az erdélyi gyökerű Moser Zsigmond lett. Lásd: Bartunek, Anton: Osobnosti slovenského lekárnictva. Martin, 2001. Osveta. p. 124.

²⁶³ Reiter László: Perliczy János Dániel (1705–1778) a nógrádi physicus. = Orvosi Hetilap 127 (1986) No. 10. pp. 590–591.

²⁶⁴ Consilium medicum. Az az: Orvosi oktatás, miképpen kellessék e mostani pestisses és egyéb mérges nyavalyáknak bé-rohanásokban isten segítése által őrizésképpen az embernek magáról gondot viselni, és micsoda eszközök által lehessen kinek kinek magát, azoknak el-ragadásában orvosoltatni. Melly-is még annak előtte 1710. eszt. Moller Károly Otto irattatott, már mostani üdőhöz alkalmaztatott, és az Posonyba német nyelven 1739. nyomtattatott editio szerint magyar nyelvre fordítatott, jobb rendben szedettetett Perlici Daniel által. Budán, 1740. Nyomt. Veronica Nottensteinin, özv. 4 lev., 44 p., 2 lev.

²⁶⁵ Medicina pauperum. Az az: szegények számára való házi orvosságoknak az köztök leg-inkább és leg-gyakrabban uralkodni szokott nyavalyák ellen való alkalmaztatás, az mindennapi könnyen feltalálható, és meg-szerezhető eszközökből ki-nyujtatott P. D. [Perliczi János Dániel] által. Budán, 1740. Nyomt. Veronica Nottensteinin özvegnél. 1 lev., 29 p. – A kis kötet 2005-ben Balasagyarmaton reprintként újra megjelent az „Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból” sorozat 49. köteteként, Grabarits István kísérotanulmányával.

²⁶⁶ Perliczi János Dániel: Testi békességre vezérlő uti-társ, az az: A sokféle nyavalyákkal küszködő testnek szükségére alkalmaztatott házi és uti patikáskának rövid és summás le-írása, mellyben világosan adatik elől, miképpen kellessék kinek, kivált az úton járóknak, hadi embereknek, úgy a segítség nélkül való helyeken lévőknak, főképpen az ő beteges és gyenge állapottyokban, a magok egészségeknak és életeknak Isten után való meg-tartásokra, az orvosoknak távúl létében is, csak egynehány kevés orvosságokkal majd nem mindenféle nyavalyáikban magokon segíteni, és azokat a meg-történhető szükségnek ideiben magoknak hasznokra fordítani.. Kedves magyarainak, de főképpen t. n. Nógrád vármegyében lévő városokban s falukon lakozóknak hasznokra ki-bocsátatott... Nyomt. Budán, 1740. Veronica Nottensteinin özvegnél. 4 lev., 42 p.

szári Akadémiája, közismertebb nevén a híres Academia Leopoldina fogadta tagjai közé. Bizonyára ezek az elismerések, no és a lezajlott pestisjárvány tapasztalatai írást adtak meg a már említett tervezetét az „orvosi iskola” létesítéséről. Mint láttuk, tervezetét 1751-ben elutasították.

Az 1751-es esztendő más módon is befolyásolta Perliczi életútjának alakulását. Grassalkovich Antal gróf személyében új főispán került Nógrád vármegye élére. Nem tudni pontosan miért, de a főorvos vitába keveredett a főispánnal, s az idültté vált nézeteltérés odáig fajult, hogy 1754-ben, az egykoron a megyei orvos számára épített patikaházat a vármegye eladta Perliczi feje fölül. Perliczi ezek után lemondott hivataláról. Weszprémi húsz év múltán így jellemzi a lemondást követő életszakaszt: „...a Losonc mellett fekvő, saját pénzén vett apátfalvi birtokára vonul, és azóta szinte csak magánkezdéseinek él”.²⁶⁷ Weszprémi tekintélyére jellemző, hogy állítását nemcsak Szinnyei, hanem még egy 2005-ös írás is átvette – kritikátlanul.²⁶⁸ Nos, bármennyire tiszteljük Weszprémit, ez utóbbi állítását több oknál fogva is kétségekkel fogadjuk.

1754-ben Perliczi még csak 49 éves, s mint többgyermekes családapa aligha engedhette volna meg magának, hogy csak vesszőparipáinak éljen. Hogy továbbra is orvosként működött, arra nemcsak a Magyar Országos Levéltárban, ill. Nógrád megye levéltárában található adat, hanem a Nógráddal szomszédos Hont megye „foghíjas” levéltárában is. Az 1771–72. évi megyei jegyzőkönyv 119. oldalán a Kishonti Kerület (Rimaszombat és környéke) ügyeit tárgyalva található az alábbi határozat:²⁶⁹

„... az orvosi fizetés kérdésében – mely fizetés a Kerület határozata alapján a helyi seborvosra szállt át – azt határoztuk, hogy ez a fizetés november elsejéig Perliczius orvost illeti meg...”

Úgy tűnik, hogy a Kerület nem teljesítette a megyegyűlési határozatot, ugyanis 1773. december 13-án az alábbi bejegyzés került a protokollumba:

„Perliczi Dániel orvos ügyében, ti. arról, milyen magatartást tanúsítson a Kis-honti Kerület gyógyításának ügyében, továbbá, amelyben lemond hivataláról, bepanaszolva az alkalmazott patikust: – a panaszt orvosolni kell, a folyamodó két éves bérhátralékát meg kell ítélni neki...”

²⁶⁷ Weszprémi id. műve p. 269.

²⁶⁸ Perjámosi Sándor: Egy tizennyolcadik századi polihisztor. = Új Szó [Pozsony], 2005. nov. 11. (Gondolat c. mellékletben)

²⁶⁹ Az eredeti latin nyelvű szöveg magyarításáért ezúttal is köszönetet mondok a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár h. főigazgatójának, Magyar László Andrásnak.

Ezen általunk felkutatott levéltári adatok alapján tehát bizonyítottnak tekinthető, hogy Perliczi idős kora ellenére ellátta a Kis-honti Kerület orvosi teendőit. A legfontosabb bizonyíték azonban az az „Alázatos tervezet a Kis-hont vármegegyei egészségügy megjobbítása végett”, melyet Perliczi 1774. május 20-án Apátfalván keltezett. A kétoldalas, latin nyelvű tervezetben a tapasztalt orvos arra hívja fel a kishontiak figyelmét, hogy „föltétlen fizetést kell adni a patikusnak”, ill. a kerületnek kell a gyógyszerterát felépítenie – ehhez viszont tökélegesen legalább ezer forint szükséges, mert „a semmiből ugyanis semmi sem lesz”. Nincs kizárva az sem, hogy Perliczi keze volt abban is, hogy 1776-ban végre orvos (Madács Péter) telepedett a kishonti „fővárosba”, Rimaszombatba.²⁷⁰

A sors idős korában sem kímélte őt a csapásoktól. 1768. január 25-én így panaszkodik Weszpréminek:

[felesége, Anna Katalin, akivel] „egész 33 esztendeig, 2 holnapig (!) és 24 napig istenes házasságban éltem, 7 gyermeket neveltem, melyek közül mindazonáltal, feleségem 1764[-ben], 3 fiú és 2 leány örök életre előre mentek, úgyszólván azokból csak 2 leány még életben vagon”.²⁷¹

Az említettek közül a legnagyobb csapás 1761. december 2-án érte, amikor szépreményű, a jogi pályát sikeresen megkezdő 26 éves Károly fia „májgyulladásban” elhunyt. A sorscsapások ellenére szellemi frissességét és publikálási kedvét magas koráig megőrizte. 1773-ban az első magyar(országi) tudományos lap, a bécsi „Allergnädigst Privilegierte Anzeigen” hasábjain, debreceni barátjával, Weszprémivel vitázva, a növény arany elvileg lehetséges voltát bizonygatta.²⁷²

Talán a még két kiskorú lány nevelése érdekében nősült meg újra. Az új feleség, Okolicsányi János özvegye, Pongrácz Erzsébet révén került újra fiú, ifj. Okolicsányi János a családba. Sajnos, az új családtagok nemigen ismerték fel Perliczi igazi értékét. A családfő 1778. április 28-án bekövetkezett halála után ugyanis könyvtárát elkótyavetyélték, szétszóródott kéziratai közül semmi sem került elő. Különösen hiányzik a „Sacra Themidos Hungariae...” (Magyarország Themisének titka...) c. kézirat, amely – ha megjelenik – az első törvényszéki orvostani könyv lett volna Magyarországon.

²⁷⁰ Kiss László: Nem csak Nógrádban érdemel tiszteletet. Perlitz János Dániel (1705–1778). = Honti Lapok [Ipolyság] 14 (2005) No. 10. p. 17.

²⁷¹ Szelestei N. László is munkája p. 415.

²⁷² Lásd: Weszprémi I.: („V”) Zweifel wider die Existenz des vegetabilischen Goldes in Ungarn. = Allergnädigst Privilegierte Anzeigen 3 (1773) pp. 78–80.; Perliczy D.: Antwort... = Allergnädigst Privilegierte Anzeigen 3 (1773) pp. 85–94. – Erről bővebben: Magyar László András: Az aranyzó legendája. In: Jubileumi emlékkönyv. Három orvostörténész köszöntése. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére. Bp., 2010. Johan Béla Alapítvány – MOT – SOMKL – MATI. pp. 152–153. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 86.)

Jeles elődöm és példaképem, Duka-Zólyomi Norbert ezt tanácsolta Perliczivel kapcsolatban:

„Ha igazságot akarunk szolgáltatni a 18. századi Magyarország ezen érdekes polihisztorának, nem egyes műveiben kell keresnünk jelentőségét, ahogy eddig általában a szakirodalomban szokás volt, hanem egész életművében, magatartásában.”²⁷³

Perliczi az elsők közt mondta ki: a gyógyítás egyik feltétele, hogy az orvos jól ismerje azt a környezetet, ahol betege él, és értse annak nyelvét is. A külföldi karrier lehetőségét – Wittenbergbe hívták őt egyetemi oktatónak – feladva visszajött „ezen tudományokat nem esmerő, becsülni sem tudó hazájába”, és ami még tiszteletreméltóbb magatartásában: itthon is maradt. Tervezeteivel, könyveivel hozzájárult ahhoz, hogy hazája, s ezen belül szűkebb pátriája, a Palócföld „ismerni és becsülni” kezdje a tudást.

²⁷³ Duka-Zólyomi Norbert: Perliczy János Dániel. = Orvosi Hetilap 119 (1978) No. 14. p. 854.

A Császári Akadémia Nógrád megyei tagja: Neuhold János Jakab (1700–1738)

1652-ben Schweinfurt bajor városban a „természeti ritkaságok” (kuriózumok) iránt érdeklődő német orvosok társaságot alapítottak „Academia Naturae Curiosorum” név alatt. A Társaság 1670-ben „Miscellanea curiosa medico physica Academiae Naturae Curiosiorum” címmel folyóiratot indított. A lap címét talán a „Válogatott orvosi és természeti érdekességek” fordítás fejezi ki legjobban.²⁷⁴ A társaság igazi fellendülése azonban 1687-ben következett be, amikor az 1657-től magyar királyként, majd egy évvel későbbtől német-római császárként is uralkodó I. Lipót nagy kiváltságokkal ruházta fel a „szent római birodalmi akadémiát”.²⁷⁵ Az akadémia – hálából – felvette a császár nevét, s így ma gyakran csak „Academia Leopoldina” néven emlegetik azt.

Az akadémiának 1683-tól több magyar(országi) orvos is tagja volt. Amikor ugyanis a folyóírás megindul, a lap külön felhívást intéz a nemes magyar nemzethez, kérve annak „physicusait” és botanikusait (fűvészeit) a közreműködésre.²⁷⁶ A lapban való publikálás – természetesen latinul – általában meghozta az akadémiai tagságot is a publikálónak. E szabály alól is volt azonban kivétel: 1729-ben a magyarországi Nógrád vármegye (volt?) „physicus ordinarius”-át,²⁷⁷ Neuhold János Jakabot úgy választották meg a császári akadémiai tagjává, hogy addig még egy sort sem publikált az akadémia méltán híres lapjában. Neuholdot a feledés homályából kiemelő Duka-Zólyomi Norbert szerint e szokatlan lépésnek két oka lehetett: egyrészt megválasztásakor több földije már tagja volt a társaságnak és támogathatták ambiciózus fiatal kollégájuk felvételét, másrészt valószínű, hogy a német egyetemeket megjárt Neuhold már 1729 előtt írásbeli érintkezésben lehetett az akadémiával.²⁷⁸ Neuhold János Jakab 1700. április 28-án született Sopronban. Kortársaihoz hasonlóan felsőfokú ismereteit peregrinálással, azaz egyetemről egyetemre való vándorlással szerezte meg. Wittenbergi és jénai tanulmányok után Lipcsében kapott orvosi diplomát, orvosi érte-

²⁷⁴ Vö. Szentiványi Mártonnak Nagyszombatban 1689 és 1702 között kiadott „Curiosiora et selectiora variarum scientiarum Miscellanea” c. köteteinek titulussal.

²⁷⁵ Gortvay György: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp., 1953. Akadémiai. p. 148.

²⁷⁶ Uo.

²⁷⁷ Értsd: megyei (fő)orvosát

²⁷⁸ Duka-Zólyomi Norbert: Neuhold János Jakab. = Orvosi Hetilap 117 (1976) No. 32. p. 1951.

kezését „A lép működéséről” dolgozta ki.²⁷⁹ Az értekezés ünnepélyes megvédésére a lipcsei egyetem kancellárhelyettese, P. G. Schacher, a bonctan és sebészeti professzora hívta meg az érdeklődőket, a latin nyelvű meghívót Dörnyei Sándor kutatta fel és tette közzé.²⁸⁰ Ebből idézünk Magyar László András fordításában:

„...a tudós és kiváló ifjú, a magyarországi Sopronból való Ioannes Iacobus Neuhold, az orvostudományok bakkalareusa... néhány hónappal ezelőtt alázattal azt kérelmezte a mi kegyelmes rendünktől, hogy elméleti vizsgára bocsátassék. Miután pedig vizsgára bocsátatott, és a feltett kérdésekre könnyen és pontosan válaszolt, így az orvostudomány első babérjait méltán szerezte meg. Röviddel azután, hogy a nyilvános előadás és a lépműködés bemutatásának jogát megkapta, amely tevékenységével a tudósok körében nem csekély elismerésre tett szert, semmi másra sem vágyott inkább, mint-hogy szigorlatra, avagy gyakorlati vizsgára bocsátassék. Ekkor rendünknek megfelelően bebizonyította, mily egyedülálló jártasságot szerzett az orvostudományban. Azért hát, hogy felkészültségének bőséges bizonyítékát adhassa, és fáradozásainak méltó jutalmát elnyerhesse, az említett rend tökéletesen méltónak ítélte őt arra, hogy az orvostudomány legmagasabb díszével ékesíttessék. Evégett a jövő csütörtökön, az előbb kihirdetett ünnepi módon védi meg orvosdoktori disszertációját A lép működéséről. Kiadatott Lipsceben, 1722. december 21-én.”

A hasüreg bal oldalán, a rekeszizom alatt elhelyezkedő, nagy vértartalma miatt sötétvörös színű, kb. 10–12 cm nagyságú lép (latin neve: lien) létezéséről már tudtak az ókori orvosok is. A tájainkon is megfordult római filozófus-császár, Marcus Aurelius orvos, Galenus²⁸¹ „mysterii pleni organon”, azaz „rejtelmekkel teli szerv”-nek nevezte a lépét. Tudományos, bonctani leírása azonban csak 1659-ben történt meg a híres itáliai doktor M. Malpighi²⁸² által. A ma az immunrendszer egyik fontos szervének tartott szerv funkciója²⁸³ azonban még sokáig rejtélyes maradt. Neuhold is csak a kora tudásának szintjén maradva, az addigi ismereteket összefoglalva – Malpighit is idézve – professzora, Rivinus véleményét fogadja el, miszerint a lép a hasüreg nedvellátásában működik közre.

²⁷⁹ Neuhold, Jo[annes] Iacobus: Dissertatio inauguralis medica de lienis genuino usu, quam ... praeside ... Augusto Quirino Rivino ... defendendam in se suscipit auctor respondens – -. Lipsiae 1722 literis Immanuelis Titii. 36 p.

²⁸⁰ Dörnyei Sándor (vál. és szerk.): Peregrinálók. Negyvenhárom magyarországi és erdélyi orvos-tanhallgató életrajza, 1683–1783. Ford. és előszó: Magyar László András. Zebegény, 2006. Bor-da Antikvárium. pp. 118–119.

²⁸¹ Claudius Galenos görög származású orvos Rómában működött a Kr. u. 2. században.

²⁸² Marcello Malpighi (1628–1694) a mikroszkópos anatómia és szövettan atyjának tekintett olasz orvos, biológus.

²⁸³ korabeli megfogalmazásban: „haszna”, latinul: usus – innen a disszertáció címe: „... de lienis genuino usu”.

A diploma megszerzése után Neuhold visszatért Magyarországra és itt Nógrád vármegye orvosaként működött 1723 és 1729 (?) között. Valószínű, hogy az 1719-ben Halleben végzett Hermann András helyébe lépett e funkcióban, aki csak rövid ideig működött Nógrádban. Nem volt módunkban kutatni Nógrád vármegye levéltárában, így, sajnos, a Nógrádban eltöltött hat évről nincsenek adataink. Neuhold első életrajzírója, a magyar orvostörténet-írás atyja, Wespérmi István is csak szűkszavúan ír a nógrádi évekről:

„Nógrád megye ... méltónak találta megyeorvosi állásra, pár év múlva pedig 1730-ban Komárom megyébe hívták meg megyeorvosnak és a várórség rendes orvosának”.²⁸⁴

Nógrádból való távozásának oka és pontos ideje nem ismert. Annyi bizonyos, hogy amikor 1729. június 20-án Győrben feleségül veszi Pameria Zsuzsanna Máriát, az eseményt üdvözlő „Epithalamion”²⁸⁵ már mint volt nógrádi physicust és „ez idő tájt Sopron szabad királyi városban működő gyakorló orvost” említi őt.²⁸⁶

A palócok közt eltöltött évekre csak közvetett adatokat találtunk Neuhold gazdag szakirodalmi tevékenységében. Legismertebb műve a himlőben, ill. kanyaróban szenvedők bánásmódjáról írt „Fundamentomos oktatás”-a szülővárosában jelent meg 1736-ban.²⁸⁷

„Magyar Nyelvben jelenik meg, amellyben az illetén dolgok felől nyomtatásban keveset...találunk. És noha örömet megvallom, hogy a fordításban másoknak segítségekkel éltem, mivel ... annyira tudós abban nem vagyok” – mentegetődzik a német anyanyelvű Neuhold a „jóakaró Olvasóhoz” írt előszavában. Majd így folytatja:

„Mivel az én tudományomat 14 és több esztendőktől fogva üzven, 1600-nál több illetén patziensek voltak kezem alatt, akiknél mindeneket jól observáltam,²⁸⁸ s következőképpen Diariumba, avagy napszámos

²⁸⁴ Wespérmi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. [Succincta medicorum Hungariae et transilvaniae biographia. Centuria prima.] Ford.: Kóvári Aladár. [1. köt.] Bp., 1960. Medicina. p. 241. (Orvostörténeti könyvek – Libri historiae medicae) – Eredeti-je: Steph. Wespérmi: Svccincta medicorum Hvngariae et Transilvaniae biographia. Excerpta ex adversariis avctoris. Centvria I. Lipsiae, 1774. Ex officina Sommeria.

²⁸⁵ Értsd: nászének

²⁸⁶ Az Országos Széchényi Könyvtárban található kisnyomtatványra Dörnyei Sándor hívta fel a figyelmünket.

²⁸⁷ Neuhold János Jakab: Fundamentomos oktatás miképpen köllessék a gyermekekkel, és más föl nevelkedett személyekkel-is a két közönséges betegség, ugymint himlő és kanyaró előtt, benne, és utána a természet szerint-való gyöngé mód szerint leg bátorságassabban bánnyi. Sopronban, 1736. Nyomt. Schmid Miklós János által. 4 lev., 76, 1 p.

²⁸⁸ Értsd: megfigyeltem

könyvembe szorgalmasan följegyztettem, amellyől ezen rövid summát is egybe foglaltam.”

Az említett tizennégy esztendőbe beletartozik a Nógrádban töltött hat év is és a másfélezer „páciens” közül soknak a kórtörténete még a nógrádi évek alatt kerülhetett be doktorunk orvosi naplójába. Tudomásunk szerint az eredeti „diárium” nem került elő, magában az Oktatásban pedig Neuhold nem idéz konkrét (esetleg Nógrád megyei) eseteket.

Magával a művel kapcsolatban most csak két dolgot emelnénk ki. Egyrészt Neuhold munkája nemcsak egyike az első magyar nyelvű egészségnevelő könyveknek, hanem a korban megszokott, pestis-traktátumok mellett az első, himlővel foglalkozó oktatás.²⁸⁹ Másrészt figyelemre méltó, hogy Neuhold már tudott a himlő elleni védekezés legújabb formájáról, a csak pár évtizede használatos „variólációról”, ám erről, azaz „az himlőnek béoltásáról” egy másik „traktátusban” kíván majd írni.²⁹⁰

Mint már jeleztük, Neuholdot még Nógrád megyei főorvosként fogadta tagjai közé II. Apollophanes néven a császári akadémia 1729. március 24-én. Neuhold hamarosan bizonyított: már 1730-ban egy lipcsei, ill. nürnbergi lapban tett közzé tanulmányt „a testi férfiaság visszafojtása következtében beállott megkopaszodásról”,²⁹¹ 1732-ben pedig tíz orvosi „észlelést” tett közzé az akadémia lapjának III. kötetében – a második és harmadik „decas” (tizes) kéziratban maradt. A „Kórtani és gyógyászati megfigyelések” publikált első „tizeséből” az első két észleletre hívjuk fel most a figyelmet, már csak azért is, mert Neuhold ezen észleleteit akár Nógrád megyében is tehetette.

Az első észleletben arról ír, hogy volt egy betege, aki valahányszor olyan helyen hajtott keresztül, ahol kendert vagy lent szárítottak, megbetegedett. Neuhold ezt a jelenséget „a még ki nem száradt kender és len ártalmas kipárolgásának” tulajdonította. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy Neuhold arról a betegségről adott hírt (talán elsőként?), melyet majd az angol H. H. Salter²⁹² ismertet az Angol Királyi Orvostársaság tagjai előtt 1868-ban „szénaláz” néven.²⁹³

²⁸⁹ Füsti Molnár Sándor: Egészségünk múltja. A hazai egészségkultúra alakulása a XVI–XVIII. században. Bp., 1981. Medicina. p. 153. (Az egészségnevelés szakkönyvtára)

²⁹⁰ A variólációt, azaz az emberi himlőnyirkot használó oltási módot majd a század végén váltja fel az E. Jenner által bevezetett, kevésbé kockázatos vakcináció, azaz a tehénhimlővel való oltás.

²⁹¹ Természetes ez és a továbbiakban említésre kerülő munkái is latin nyelven jelentek meg – pontos címük Weszprémi könyvében található meg.

²⁹² Henry Hyde Salter (1823–1871) a londoni Charing Cross kórház orvosa.

²⁹³ Nemesi Zsuzsa: Az orrdugulás mint népbetegség. Interjú dr. Rónai Zoltán klinikai immunológus és allergológus, tüdőgyógyász szakorvossal. = *Lege Artis Medicinae* 20 (2010) No. 8. pp. 545–547. (A hivatkozott rész: p. 547.) – Ma már tudjuk, hogy a szénaláz túlérzékenységi, azaz allergiás reakción alapuló betegség, melyet bizonyos fűfélék virágpóra, azaz pollenzemcséi váltanak ki: pollinózis.

Nem kevésbé érdekes és úttörő jellegű a „De damnis ex Plica abscissa”, azaz „Egy hajfűrt lemetzéséből származó károsodásról” c. értekezése. A címben nem szerepel a jelző: „polonica”, ám a szövegből kiderül, hogy a „lengyelfűrt” (plica polonica, Polenzopf) nevű, akkortájt gyakori betegségről szól az értekezés. A lengyelfűrt (hajtincs) a névadó Lengyelországban volt honos, de a szomszédos Szepességben, Sáros megyében, sőt – Neuhold észleletét ismerve – valószínűleg Nógrád megye északi területein is előfordult. Valószínű, hogy a hajban elszaporodott tetvek okozta kaparódzás nyomán a fejbőr elvarasodott, a hajszálok összetapadtak. Ezt a „fűrtökben” összeragadt, varral borított, a fejet sapkaszerűen fedő zsíros hajfonatokat nevezték „lengyelfűrtnek”. A lengyelfűrt jelenség ma is előfordul a fésülködést, hajmosást, s általában a tisztálkodást kerülő személyek körében.²⁹⁴ Neuhold korában azonban „belső” betegség jelének tekintették, sőt úgy vélték: ez egy hasznos védekezési reakciója a testnek. Vagyis – következtettek tovább – ha valaki megakadályozza, hogy a kóros anyag a hajába rakódjon le, akkor az a belső szervekben fog felhalmozódni és súlyos károsodást okoz majd azokban. Ilyen „logikával” tartották veszélyesnek a lengyelfűrt levágását is. Neuholdnak egy ilyen esetet volt alkalma megfigyelnie: a lengyelfűrt lenyírása után betege elvesztette látását, „örjöngeni” (deliriálni) kezdett és szélütés (apoplexia) érte őt. Természetesen ma már tudjuk, hogy csak véletlen egybeesésről, s nem ok-okozati összefüggésről lehetett szó a fűrt levágása és a szélütés közt, Neuhold észleletének azonban – a téves konklúzió ellenére – megvolt a maga jelentősége. Az orvostörténészek véleménye szerint Neuhold cikke, amely a császári akadémia előkelő és híres évkönyvében jelent meg, egész Európában ismertté tette ezt a betegséget.²⁹⁵ Neuhold közleményének jelentőségét aláhúzza az a tény is, hogy a lengyelfűrt előfordulása nem csökkent a későbbi évtizedekben sem, sőt valószínűleg az ország egész területén észlelték. Erre utal az a tény, hogy az 1770-től létező első magyar orvosi karon 1780-ban egy, majd 1834-ben két orvosjelölt is a „plica Polonica”-t választotta orvosavató értekezése témájául.²⁹⁶ Sajnos egyikük sem idézte Neuhold értekezését (pedig Gábiel soproni, tehát Neuhold földije volt), így az teljesen feledésbe merült.

²⁹⁴ Mozer István: A lengyel fűrt betegségről. = Orvosi Hetilap 136 (1995) No. 29. pp. 1559–1561. (A hivatkozott rész: p. 1559.)

²⁹⁵ Duka-Zólyomi Norbert: Neuhold János Jakab. = Orvosi Hetilap 117 (1976) No. 32. p. 1951.

²⁹⁶ Gábiel János Sámuel: „...de plica Polonica”, 1790, Oettinger Josephus (ő lengyel földről, Tarnowból jött Pestre tanulni): „...de plica Polonica, 1834 és Zanko Josephus (szintén a történelmi Lengyelország területéről): „... de plica polonica”, 1834. – A részletek Dörnyei Sándor kötetiben található: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. 308 p.; Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második kötet. Bp., 2001. Borda Antikvárium. 312 p.

A teljes elfeledéstől a kiváló bőrgyógyász és orvostörténész, Nékám Lajos mentette meg, aki 1907-ben hivatkozik Neuhold dolgozatára.²⁹⁷

A figyelemre méltó észlelések és publikálások meghozták Neuhold számára a nemzetközi elismerést: 1735-ben az Academia Leopoldina megválasztja őt a szerkesztő elnök mellé „adjunktusnak”, területi szerkesztőnek. Az elsőként 1683-ban megválasztott pozsonyi Mezger Márton Kristóftól kezdve, az 1798-ban taggá lett Böhm Mórícig ő volt a 29. magyarországi a császári akadémiában, s Neuhold érte el a legmagasabb funkciót.²⁹⁸ Harmincöt éves volt ekkor, tele tervekkel, elképzelésekkel. Ezekről az egy év múlva megjelenő „Fundamentomos Oktatásban” így ír:

[az Oktatásból kihagyott kérdések] „más Tractatusomba, amely éntőlem Medicus Hungaricus, avagy Magyarországi orvos neveztetik, és Isten segítségével az ő idejében ki fog botsáttatni, jobban illenek”. Továbbá „ha az Isten életet és egészséget ad, a következő Sz. Mihály napjára a Sopronyi laxáló²⁹⁹ Sórol a tudósokkal pro benevola censura³⁰⁰ mást fogok közleni”.

Sajnos, sem az egyik, sem a másik téma nem jelent meg nyomtatásban. Weszprémi e két tervezett munkán kívül még hat, kiadatlan művét tartja számon, ezek közül kiemelkedik a valószínűleg magyarul írt munkája, az „Introductio ad iurisprudentiam medicam, azaz: Az orvosló törvényes, úgymint a mi Hazánkban igen szükséges tudományra való rövid Vezetés, amellyben megmutattatik, miképpen az új Medicusok, avagy ahol azok nintsenek a Chirurgusok,³⁰¹ az halálos Sebekről és más efféle orvosló törvényes Kérdésekről való ítéletben magokat okossan visellyék, hogy se magoknak, se a Bíráknak Lelkek-esmerettyeket meg ne sértsék”.

Csupán az érdekesség kedvéért felhívjuk a figyelmet arra, hogy Neuhold utóda a nógrádi physikusi funkcióban Perliczi János Dániel is megpróbálkozott egy törvényszéki orvostan kiadásával, ám az is kéziratban maradt és elveszett.³⁰² S még egy figyelemre méltó párhuzam: akárcsak Neuholdot, 1742-ben Perliczit is beválasztották a császári akadémia tagjai közé.

Mindössze 38 éves volt Neuhold, amikor – Weszprémi szavaival – „halá-

²⁹⁷ Nékám Lajos: A magyar bőrgyógyászat emlékeiből. 3. Rüh. Rendszerek. Hajbetegségek. = Országos Orvos-Szövetség [folyóirat] 10 (1907) No. 1. pp. 9–12., No. 2. pp. 31–32., No. 3. pp. 47–48. (A hivatkozott rész: No. 1. p. 11.)

²⁹⁸ Duka-Zólyomi Norbert: Die Leopoldinische Akademie und die ungarländische Medizin und Naturwissenschaft bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. = Acta historica Leopoldina 13 (1980) pp. 51–101. (A hivatkozott rész: pp. 60–62.)

²⁹⁹ Értsd: hashajtó

³⁰⁰ Értsd: jóindulatú bírálatuk érdekében

³⁰¹ Értsd: seborvosok

³⁰² Kiss László: Hazai orvosképzésről álmódott: Perliczi János Dániel. (Palócföld orvosai 11.) = Gömörország [Rimaszombat] 11 (2010) No. 3. pp. 28–30. – Lásd jelen kötetünkben is!

los betegség fogta el”, s 1738. március 24-én Sopronban elhunyt. Torzón maradt életműve feledésbe merült, csak az 1970–80-as években hívta fel Neuholdra a figyelmet a kiváló pozsonyi orvostörténész, Duka-Zólyomi Norbert, nemcsak a magyar, de a szlovák szakirodalomban is.³⁰³ Neuhold jelentőségét így foglalta össze:

„... előrelátása, kritikai szelleme és konkrét útmutatásai azon magyarországi orvosok közé sorolják, akik munkásságukkal hozzájárultak az orvostudomány továbbfejlesztéséhez”.

³⁰³ Lásd: Duka-Zólyomi, Norbert: Ján Jakub Neuhold (1700–1738). In: Tibenský, Ján et al.: Prie-kopníci vedy a techniky na Slovensku 1. Bratislava, 1986. Obzor. pp. 164–167.; lásd még Duka-Zólyomi fentebb idézet tanulmányait is!

A másik Kovács Sebestény Endre (1861–1915)

Ha orvostörténész körökben elhangzik e név: Kovács Sebestény Endre, szinte valamennyien a 19. század második harmadának híres pesti orvosára gondolnak. Ez nem véletlen, hiszen a Bars megyei Garamvezekényben³⁰⁴ született Kovács Sebestény Endre (1814–1878) több területen is beírta nevét nemcsak az orvos-, de a magyar kultúrtörténet lapjaira is. Nemcsak a pesti Rókus Kórház kiváló sebésze, s ezen belül az orr-gégészeti sebészet magyar úttörője³⁰⁵ volt, hanem „általános orvosként” több korabeli híresség háziorsosa vagy legalább konzíliumba hívott szakorvosa.³⁰⁶ Kezelte Garay János költőt, aki versben hálálkodott orvosának, Jókai Mórt – ő a „Tengerszemű hölgy” c. regényében állított fényes emléket doktorának –, a haza bölcsét, Deák Ferencet – a kezelésért átvehette a Szent István rend kiskeresztjét –, ám legemlékezetesebb betege Arany János volt. Aranyt az epeköveitől szabadította meg doktorunk, olyan korban, amikor a kőbetegségnek csak egyetlen gyógymódja volt ismeretes: a karlsbadi kúra.³⁰⁷ Természetesen voltak betegei a Palócföldről is – ismét csak a legismertebbeket említjük: a hanvai pap-költő Tompa Mihályt és nagy drámaírónkát, Madách Imrét. Személyesen is megfordult a jó palócok közt, hiszen 1867-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Rimaszombatban tartott Vándorgyűlésének ő volt az alelnöke. Kovács Sebestény Endre emléke tehát eleven él ma is, kevesen tudják azonban, hogy volt egy „másik” Kovács Sebestény Endre is, aki nem csak névrokon volt. A „másik”, illetve – illessük és emlegessük őt ezentúl egy szebb jelzővel – az „ifjabb” Kovács Sebestény Endre az unokaöccse volt a híresebb, „idősebb” Endrének. A rokoni kapcsolatra az ifjabb Endre földije, a kortárs szlovákiai magyar irodalom egyik legképzettebb kritikusa, a sajnos korán eltávozott Zalabai Zsigmond (1948–2003) hívta fel – e sorok írójának is – a figyelmét 1984-ben megjelent, szülőfalujáról írt monográfiájában.³⁰⁸

Az ifjabb Kovács Sebestény Endre 1861. január 5-én született a Hont várme-

³⁰⁴ Garamvezekényben ma: Vozokany nad Hronom, Szlovákia

³⁰⁵ Kiss László: Kovács Sebestény Endre – az orr-gégészeti sebészet hazai úttörője. = Orvosi Hetilap 130 (1989) No. 14. pp. 738–740.

³⁰⁶ Kiss László: Szépapáink híres gyógyítója: Kovács Sebestény Endre (1814–1878). = Múltunk Emlékei 2 (2003) pp. 14–15.

³⁰⁷ Kiss László: Arany János epekövei. In: Kiss László: Kínok tövisében – Nagy emberek – hétköznapi kórok. Dunaszerdahely, 1997. Lilium Aurum. pp. 9–19.

³⁰⁸ Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok. Bratislava, 1984. Madách. p. 225.

gyei Ipolypásztón,³⁰⁹ régi nemesi családból. A Nyitra vármegyéből származó család eredeti neve a Sebestény.³¹⁰ Egyik ága a 18. században felvette a Sebestény mellé a Kovács nevet is³¹¹ – így alakult ki a kettős vezetéknev. Atyja, József, az idősebb Endre testvére, a református gyülekezet lelkésze volt Ipolypásztón. Bizonyára a híres pesti nagybácsi példaképe is közrejátszott abban, hogy az ifjabb Endre nem atyja nyomdokaiba lépett: nem a lélek, hanem a test gyógyásza lett. A nagybácsi – mint Pest egyik legjobban kereső doktora – haláláig (1878) hozzájárult a kis Endre tanításához is: az ő anyagi támogatásával tanult a pápai református kollégiumban. A gazdag nagybácsi támogatását azonban annak halála után is élvezhette: ugyanis miután a pesti orvosi karon az 1883/84-es tanévben megszerezte az orvosi diplomát, majd a pesti II. sz. Sebclinika „műtönövendékeként” elsajátította a sebészet ábécéjét is, elnyerte a nagybácsi özvegye, született Lumniczer Júlia³¹² által 1879-ben alapított „utaztató ösztöndíjat”.³¹³

A tanulmányútra 1887 tavaszán került sor, amint azt a Kielből, ill. Göttingenből „1887. május havában” keltezett és az „Orvosi Hetilap” hasábjain megjelentetett „Úti levél” bizonyítja.³¹⁴ Mivel Lumniczer klinikáján alkalmazták először Magyarországon az angol Joseph Lister által ajánlott antiszepszist,³¹⁵ érthető, hogy a Lumniczer-klinika növendékét a kielii klinikán is az ott alkalmazott „fertőtlenítő eljárások” érdekelték. A részletek csupán az orvostörténezs számára érdekesek, viszont érdemes megismerkednünk doktorunk bátran megfogalmazott saját véleményével:

„...sokan, még mai nap is szeretik szembe állítani a tisztaság által való sebezést (*azaz az aszepszist – K. L.*) a fertőtlenítő eljárással (*az antiszepszissel – K. L.*), aminek ugyan szerény nézetem szerint kevés értelme van, mert az antisepsis nem egyéb, mint a fertőtlenítő szerek segítségével, e tökély magasabb fokára emelt tisztaság”.

³⁰⁹ Ipolypásztó ma: Pastovce (Szlovákia)

³¹⁰ Borovszky Samu (szerk.): Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város monográfiája. Bp., 1907. Országos Monográfia Társaság. p. 437. (Magyarország vármegyéi és városai)

³¹¹ Mindkét doktorunk esetében előfordul a Sebestény változat is, ám mivel az idősebb Endre legkorábbi írásbeli dokumentumán, a pesti disszertációja címlapján a Sebestény név szerepel, írásunkban következetesen ragaszkodtunk e változathoz.

³¹² A kor másik híres sebészének, a II. sz. Sebclinika professzorának, Lumniczer Sándornak (1821–1892) húga.

³¹³ Hőgyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. pp. 855–857.

³¹⁴ Kovács Sebestény Endre: Úti levél (tárca). = Orvosi Hetilap 31 (1887) 1111–1115, 1145–1149. has. – A „Honti Lapok” nekrológjának azon állítását, hogy egy évig járta a külföldet és négy hónapot töltött Berlinben Robert Koch, két hónapot Párizsban Louis Pasteur intézetében, egyelőre nem tudjuk megerősíteni.

³¹⁵ antiszepszis – mai nevén: a fertőtlenítés, azaz a kórokozó mikroorganizmusok vegyi (karbol) vagy fizikai (forró gőz) úton való elpusztítása.

Az aszepszis mai használatban sebészi fogalom annak jelzésére, hogy a sebbel érintkező műszerek (szike, érfogók stb.) csírátlanak, azaz sterilek. Ez a műszerek kifőzésével, „sterilizációval” érhető el. Eredetileg az aszepszis fogalmát alkalmazták a Lister-féle fertőtlenítésre, azaz antiszepszisre is. Ifjú doktorunknak tehát lényegében igaza volt, hiszen mindkét módszer ugyanarra törekedik, a „tisztaság”, azaz a csíramentesség (sterilitás) elérésére. Kovács Sebestény Endre élvezetes leírást ad a kielői sebészeti klinika főnökéről, a „hajlott korú” (64 éves) Friedrich von Esmarch-ról (1823–1908), kinek neve Európa-szerte ismert volt az általa feltalált érleszorító pólyáról (Esmarch-féle tourniquet). A fiatal, Budapestről jött sebésznövendék annyira elnyerte a professzor bizalmát, hogy még dolgozószobájába is beengedte:

„Érdekesek ezen szobában felállított kész és féligkész, vagy még csak rajzban, vázlatban meglevő újdonságok... melyek főleg a harcztér sebesültjeinek nyomorát enyhíteni vannak hivatva, ez a kis dolgozó szoba kétségen kívül még számos szellemes készüléket fog szolgáltatni a sebészvilágnak” – summázza benyomását doktorunk.

A fiatal pesti doktor nem véletlenül szentelt ilyen nagy figyelmet az egyik legjelesebb katonai sebész, Esmarch „készülékeinek”. Ekkor ugyanis – fiatal kora ellenére – már saját katonasebészi tapasztalatokkal is rendelkezett. Az 1885-ben kitört szerb–bolgár háború idején a magyar Vörös-Kereszt Egylet Belgrádban száz ágyas tábori kórházat állított fel. A kórház főorvosa a később az országgyűlési képviselők doktoraként ismertté vált Farkas László (1846–1921) lett, akinek két alorvos, Soltész Károly és ifj. Kovács Sebestény Endre segített a lött és vágott sebek ellátásában. A december 3. és január 9. közt, a belgrádi reáliskola épületében működő kórház 90 sebesültet látott el magas szakmai szinten – mindössze négy sérült életét nem sikerült megmenteni. Itt kapta meg doktorunk első kitüntetését: a szerb Vöröskereszt emlékérmét.³¹⁶

A belgrádi kiküldetést és az azt követő európai tanulmányutat követően Endre doktor visszatért a pesti II. sz. Sebklínikára, ahol Lumniczer második tanársegédjeként működött.³¹⁷

Amikor a két évre szóló tanársegédi megbízatása 1889-ben lejárt, úgy döntött hazatér. 1890. január 23-án báró Majthényi László főispán Hont vármegye főorvosává nevezte ki őt. Még az évben, október 25-én a budapesti Kálvin téri református templomban oltár elé vezette a holland gyökerű Brinkmann Máriát, a budapesti királyi büntető törvényszék tagjának, Brinkmann Antalnak a lányát.

Korábban hatévenként választott a megye új tisztiorvost, ám az 1886. évi

³¹⁶ Csekonics Endre – Babarcsi-Schwartzter Ottó (szerk.): A Magyar Szent Korona országai Vörös-Kereszt Egyletének története. Bp., 1904. Hornyánszky. p. 134.

³¹⁷ Hógyes Endre id. műve p. 657.

XXI. t.c. alapján 1890-tól a főorvosi kinevezés „élethossziglan” tartott. Kovács Sebestény Endre is élethossziglan töltötte be e funkciót. Pontosabban két funkciót, hiszen nemcsak megyei főorvos („physicus”) volt, hanem a megyeszékhely, Ipolyság kórházának igazgatója, majd később az új kórház sebészfőorvosa is.

Sajnos, a II. világháború során Hont vármegye levéltára szinte teljesen megsemmisült, így csak a korabeli lapok – elsősorban az 1895-től megjelenő „Honti Lapok” – hasábjairól nyerhetünk mozaikszerű képet ifj. Kovács Sebestény Endre palócföldi tevékenységéről. Még csak hét éve gyógyít a megyében, ám a megyei lap 1897. évi 20. számában a drégelypalánki Vinkovich Vince „főtanító” már így dicséri a feleségét „belső sérvre” sikeresen műtő doktort:

„Jókai Mórnak csak Arany embere van, s ez is csak fantázia. Hont vármegyének Kovács Sebestény Endre főorvosban gyémánt embere van, mi nem fantázia, de édes valóság”.

Két évvel korábban egy négy éves kislány végzett bravúros ortopéd beavatkozást: a törött csontvégek 75 fokos szögben nőttek össze. Sebészünk átfűrészelte a csontot, s annak kiálló végét levésven egyenesre összeállította és kötésbe tette. A műtét jól sikerült, a fiú már futkos – adja hírül a „Honti Lapok” 49. száma 1895-ben. S ha ehhez hozzávesszük, hogy mindezeket a megye 1875-ben épült kórházában, amely „híján volt minden czélszerűségnek”³¹⁸ vitte véghez, teljesítményének értéke csak növekszik. Ugyanakkor érthető, hogy a fejlettebb Nyugat kórházait megismert, s a pesti sebklubon rutint szerzett sebészt sokáig nem eléghették ki az öreg ispotály műteti körülményei. Ezért a millenniumi lelkesedést kihasználva széles körű gyűjtést indított az új kórház építésére. A 32 ágyas, két pavilonos (az egyik a fertőző betegek részére), fürdőszobával, vízvezetékkel, „erogén”-világítással ellátott kórházat 1900. október 10-én adták át rendeltetésének. A király „az ipolysági közkórház létesítése körül szerzett érdemei elismerésül” 1902-ben királyi tanácsossá nevezte ki Kovács Sebestény Endrét. Ez alkalomból a „Honti Lapok” 11. száma így méltatta őt:

„... a műtőkést pedig olyan biztosan és szerencsésen kezeli, hogy megyénk – és a szomszédos megyékbeli betegeket, akik a fővárosban akarják magukat orvosi műtétnek alávetni, egész nyugodtan küldenek el a fővárosi orvos-professzorok: – Menjen csak haza Kovácshoz, ő ezt éppen jól, vagy még jobban elvégzi, mint mi...”.

S hogy ez nem csak újságírói túlzás, arra bizonyíték az a tény, hogy amikor 1907-ben megalakul a Magyar Sebésztársaság, annak igazgatótanácsába a három pesti hírneves sebész mellé három vidékit is beválasztanak – ezek egyike

³¹⁸ Borovszky Samu id. műve p. 407.

az ipolysági Kovács Sebestény Endre. Már csak e funkciója miatt is rendszeres résztvevője az évenként megrendezésre kerülő sebészkongresszusnak. A VI. kongresszuson, 1913 májusában feltűnést keltett egyik saját esete bemutatásával. A hastífusz önmagában is rendkívül veszélyes betegség, s az „exitus lethalis” (halálos kimenetel) szinte kivédhetetlen, ha gyulladt bél „kilyukad” (perforál). Egy ilyen bélátfúródásos beteget műtött meg sikeresen Kovács Sebestény Endre. Az esetleírás nemcsak a kongresszusi kötetbe³¹⁹ került be, hanem a „Honti Lapok” 22. számába is, a kolléga, Rózsa Zsigmond tollából.

Ne feledkezzünk meg azonban Kovács Sebestény Endre másik munkahelyéről, a vármegyeházáról, s ott betöltött fontos funkciójáról. Nemcsak mint a megye „főphysicus”, hanem mint a megyei törvényhatóság közigazgatási bizottságának állandó tagja is sokat tett azért, hogy megyéje közegészségügyi viszonyai országos méretben is kiválóak legyenek. Erről tanúskodik a belügyminiszter – hozzá tartozott az egészségügy is – 1898-ban kelt leirata, amely Raisz Gedeon közegészségügyi felügyelő jelentése alapján megállapítja:

„Hont megyében az egészségügy fejlesztése terén észrevehető eredményeket képesek felmutatni”. A leiratot a „Honti Lapok” 1898. évi 36. száma közölte. E lap adott fórumot a főorvos egészségnevelő, felvilágosító írásainak is, amelyek jelzik a honti közegészségügy legégetőbb problémáit is. Így pl. a lap 1899. évi 27. száma a vezércikk helyén „A tüdővész ellen” c. írását közölte, amelyből kiderül, hogy a „Hontvármegye és selmeczbányai orvosszövetség” megvitatta a halálozások 1/7-ért felelős tüdővész³²⁰ ellen teendő óvintézkedéseket. A főorvos, aki egyes források szerint nyugat-európai tanulmányútja idején hosszabb időt töltött a tébécé bacilusát felfedező Robert Koch berlini intézetében is, az ott szerzett ismereteit is kamatoztatva, a legfontosabb teendőnek azt tartja, hogy „mindazon helyek, hol több ember tartózkodik vagy fordul meg, vizet tartalmazó köpöcsészékkel láttassanak el”. A jövőben középület (iskola, kocsmá) építése csak akkor kezdődhessen el, ha tervrajzát hatósági orvos átnézte. Tiltsa meg a hatóság „a legszegényebb néposztály” körében dívó téli szokást, a házak ablakainak ún. tévökkeli³²¹ beragasztását. Tejjel csak a hatósági orvos által alkalmasnak talált személy dolgozhasson, az állatorvosok szűrjék ki a gyöngykórra³²² gyanús teheneket. A hatóság nehezítse meg a pálinkához való hozzájutást (az alkohol által legyengült test már akkor is jó „táptalaja” volt a Koch-bacilusnak).

A tüdővész mellett a vörheny, a „hónapos himlő” és a hastífusz okozta a

³¹⁹ A Magyar Sebésztársaság munkálatai. VI. nagygyűlés. Szerk.: Manninger Vilmos, Borszékny Károly. Bp., 1913. Sebésztársaság. p. 87.

³²⁰ tüdővész = tuberkulózis

³²¹ A „tévő” a kemence odatámasztható ajtaja, borítója. Lásd: Magyar Értelmező Kéziszótár. 7. kiad. Bp., 1987. Akadémiai. p. 1373.

³²² gyöngykór = szarvasmarhák gümőkórájának (tuberkulózis, tébécé) egyik jellegzetes megnyilvánulása, amikor a savóshártyákon gümők halmazai alakulnak ki.

legtöbb gondot. Járvány esetén kicsinek bizonyult még az új kórház fertőző pavilona is. Ezért Kovács Sebestény Endre 1903-ban emlékiratot terjeszt fel a belügyminiszterhez a „mozgó kórházak” ügyében. A tervezet megjelent a „Honti Lapok” december 11-i számában is. A tervezet lényege: nem a beteget kell kórházba vinni, hanem fordítva: „a vándor cirkusz társulatok kocsjaihoz” hasonló kerekes, fűthető mozgó kórházat kell készenlétben tartani, amely a „ragályozás első eseteinek” megjelenésekor azonnal a járványgócba vonul és a helyszínen nyújt orvosi, laboratóriumi stb. segítséget. Röviden szólnunk kell doktorunk sokrétű közéleti tevékenységéről is: alapítója, s haláláig elnöke az Országos Orvosszövetség „Hont megyei és selmecbányai fiókjának”, gondnoka az ipolysági polgári leányiskolának, elnöke a nagy múltú Honti Kaszinó Vigalmi- és Könyvtárbizottságának, alapító tagja a magyar Athletikai Club honti fiókjának s ráadásul „a karddal igen ügyesen bánik, bravúros úrlovas”.³²³

Halála méltó befejezése volt érdemdús, közhasznú életének. Egy, az 1914-ben kirobbant világháború sérültjét műtve, megsértette magát, a seb begyulladt és a megállíthatatlan szepszis³²⁴ 1915. október 5-én egy pesti kórházban véget vetett ifjabb Kovács Sebestény életének.³²⁵ Emlékét ma az ipolysági kórház udvarán álló mellszobrán kívül – amely 1917-ből Bezerédy Gyula alkotása –, 2004-től magyar–szlovák–angol nyelvű emléktábla őrzi „Ipolyság nevezetes személyiségei”-nek emlékfalán. Az ipolysági temetőben példásan gondozott sír-emlékének talapzatán található négy soros méltó összefoglalója életművének:

Az emberszeretet volt vezérlő csillaga, kórháza
családja és betegek töltötték be szívét.
Fáradhatatlanul pihenőt csak e helyen találta,
hol hív szeretet őrzi örökre emlékét.

³²³ Honti Lapok, 1902. No. 11.

³²⁴ szepszis = vérméregzés

³²⁵ Lásd még: Kiss László: A humanizmus napszámosa volt Ipolyságon – Dr. Kovács Sebestény Endre (1861–1915). In: Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: Gondolatokból épült katedrális. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Pozsony, 2001. Madách-Posonium. pp. 145–147.

A medicina hősi halottja: Kósa Károly (1796–1847) gömői főorvos

A tekintetes Nemes Gömör- és Kishont törvényesen egyesült megyék közgyűlése 1839-ben karácsony hava (december) 9-től kezdődően „Pelsűczön” ülésezett. A közgyűlésnek a megszokott program – a Helytartótanáctól leküldött utasítások, a más megyéktől (törvényhatóságoktól) érkezett körlevelek, a szolgabírói jelentések tárgyalása stb. – mellett volt egy nem szokványos programpontja is. Megjelent a „tekintetes Nemes Vármegye” előtt annak „alázatos szolgája”, Nemesnépi Kósa Károly orvosdoktor, megyei főorvos és felolvasta a Rozsnyón, december 7-én keltezett „Orvosi hivatalos jelentését”. A jelentést a jelenlévő nemesek feszült figyelemmel nemcsak végighallgatták, hanem azonnal „végezést” is hoztak, miszerint:

„Ezen valóban dicséretes orvosi fogalommal előadott, és több évű tapasztalásokon, és sikeres (!) próbatételeken alapuló orvosi Jelentés közfigyelmet érdemlő kiemelése... tekintetébül – nemesi pénztárunk költségén 200 példányokban kinyomtatatni rendeltetvén... példányaibúl a N.M.K.H. Tanácsnak,³²⁶ és a Haza Törvényhatóságaihoz küldendőktül – felmaradtak – a Megye Kebelében... eladatandók lesznek”.

A végzés hitelességét Hubói Hubay Bertalan, a megye első aljegyzője szavatolta. A végzésnek megfelelően 1840-ben a rozsnyói Kék József „intézetében” ki is nyomtatják a 43 oldalas kis füzetet.³²⁷

Első olvasatra a címlap kissé félrevezető és csak a témában jártas (orvos)történész számára világos azonnal, hogy a derék főorvos 1839. július 26-án nem pestist oltott be a szarvasmarhákba, hanem éppen ellenkezőleg, a marha-pestis ellen oltotta be azokat, azaz – mai fogalommal – védőoltást végzett.

Mielőtt érdemben foglalkoznánk Kósa doktornak – e kis füzet révén – országosan ismertté vált tevékenységével, ejtsünk néhány szót magáról a marha-pestisről. Nem tévesztendő össze a „Pasteurella (Yersinia) pestis” baktérium által okozott „emberi” pestissel, amely a korábbi századokban okozott hatalmas

³²⁶ Azaz a Nemes Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak. A Budán ülésező Helytartótanács 1848-ig (majd 1861 és 1867 között) Magyarország legfőbb, a bécsi udvarnak alárendelt kormányzerve – hatáskörébe tartozott az egészségügy is.

³²⁷ Kósa Károly: Orvosi hivatalos jelentés a marha pestisnek Nagy- és Kis-Veszverésen történt beoltásáról 1839. évben. Rozsnyón, 1840. Ny. Kék József. 43 p.

járványokat Európa-szerte és „döghalál, fekete halál, guga, mirigyhalál” néven is emlegették. Az 1709 és 1713 közt dúló járvány hozzájárult a Rákóczi-féle szabadságharc bukásához is. Csak a „Nagyságos Fejedelem” felvidéki fellegvárában, Selmecebányán a lakosság kb. egyhatoda lett a pestis áldozata.³²⁸ Nem véletlen tehát, hogy az egész Európán 1711-ben végigsöprő, a marhaállományban az emberi pestishez hasonló elhullást („halálozást”) okozó járványt³²⁹ „pestisnek”, marhadögnek nevezték el. A hivatalosan „keleti marhavész”-nek nevezett, vírus okozta betegség ma is létezik, de visszaszorult Afrika és a Közel-Kelet térségeibe. Ma sem gyógyítható, járvány idején az elhullás még mindig 80–90 százalékos. Fő tünetei a magas láz, az orr és a pofa nyálkahártyájának váladékozása majd foltokban történő elhalása. Súlyos, olykor véres hasmenés, majd tüdőgyulladás lép fel. Szerencsére az ember nem fogékony a vírus iránt. A „szelídített” vírusból ma oltóanyag készül, amely az oltást követően több évre szóló védettséget biztosít az állat számára.³³⁰

A figyelmes olvasóban felmerülhet a kérdés: ha a marhapestis nem veszélyes az emberi nemre, mit „keresett” az emberek orvosa, Kósa doktor a szarvasmarhák közt? Nos, a kérdés logikus és a választ ismét az orvostörténész adhatja meg. Annak ellenére, hogy a világ első állatorvosokat képző iskolája már 1762-ben megnyílt Franciaországban, az állatgyógyászati feladatokat még sokáig a humán orvosok látták el. 1787-ben jelent meg az a rendelet, mely kimondta, hogy

„ennek utána semminemű Doktor vagy Borbély a Vármegyéknél... bé ne vétetődjenek, hacsak a Marha Döge iránt be hozatott tudományokat az Univerzitásnál előbb meg nem tanulván, arrul jó s hiteles Testimonialist nem mutathat”.³³¹ Ennek megfelelően a pesti egyetem orvosi karán 1787-ben állatgyógyászati tanszék létesült – a „physicus” (megye orvosi) funkciót ellátni készülő orvosdoktor is itt szerezhetett veterináriusi ismereteit tanúsító „testimonialist”. Kósa doktornak, mint megyei főorvosnak tehát hivatalbéli kötelessége volt a marhadög elleni küzdelem, a nagy elhullást okozó járvány megakadályozása vagy legalább az elhullási arány csökkentése. Ekkor tájt már meglehetősen ismert a szintén nagy halálozással járó, járványosan fellépő (fekete) himlő (variola) megelőzésének lehetősége az Edward Jenner által 1798-ban bevezetett vakcinációval, védőoltással. Európa-szerte történnek kísérletek a marhadög (marhapestis) elleni védőoltás optimális módjának kidolgozására. Az elv Jenner óta

³²⁸ Gortvay György: Az újabkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp., 1953. Akadémiai. p. 8.

³²⁹ 1711 és 1714 között földrészünkön másfél millió szarvasmarha pusztult el. Lásd: Karasszon Dénes: Kétszáz éves a hazai állatorvosi felsőoktatás. = Orvosi Hetilap 129 (1988) No. 4. pp. 189–191. (A hivatkozott rész: p. 189.); lásd még: Karasszon Dénes: A magyar állatorvoslás kultúrtörténete I–II. Piliscsaba, 2005–2006. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 456 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 39/1–2.)

³³⁰ Mezősi László: Küzdelem a keleti marhavésszel. = Élet és Tudomány 37 (1982) No. 47. pp. 1488–1490. (A hivatkozott rész: p. 1490.)

³³¹ Gortvay György id. műve p. 107.

ismert: a még egészséges egyénbe/egyedbe be kell oltani a kór „matériáját”, hogy az „kis bajt” kiváltva védetté tegye a beoltottat a „nagy baj”, a járványt okozó kór ellen. Magyarországon a Tolna megyei főorvos, a felvidéki gyökerű, Garamolaszkan³³² született Havass Ignác (1803–1887) tett kísérletet a védőoltás bevezetésére. „A marhapestist enyhítő bánásmódjáról szóló hivatalos jelentését” 1839 elején ki is nyomtatta és a kis füzetet Tolna megye – a szokott módon – szétküldte a többi megyéhez.³³³ Valószínű, hogy doktorunk e füzet elolvasása után kapott kedvet a saját kísérlet véghezvitelére.

Az 1832. december 21-én elhunyt Marikovszky György megyei főorvos örökébe lépő Kósa Károlynak már hivatali éveinek kezdetén szembesülni kellett az évente megisméltlődő marhadög járványokkal (munkájában fel is sorolja azokat). Ezek közül 1839 nyarán Nagy- és Kis Veszverésen³³⁴ grasszált a legnagyobb: a 296 állatból 180 „elesett”. Hivatali társa, a Bécsben végzett,³³⁵ Európát megjárta Marikovszky Gusztáv (1806–1892) másodfőorvos 1831-ben Rozsnyón kiadott „A szarvasmarhadög leírása” c. kis füzete csupán a kór gyorsabb felismerését segíthette. Ez azonban nem volt elég a járvány megfékezéséhez, ezért a főorvos Batiszfalvy Mariássy Albert alszolgabíró és Majer Lajos esküdt társaságában Szent Jakab hó³³⁶ 26-án utasítja Rádély Mihály „megyei Barom orvost”, hogy oltsa be az első „hónyi eredetű fehér szőrű” szarvasmarhát. Kultúr- s orvostörténeti érdekessége miatt érdemes idéznünk a korabeli oltási technika leírását:

„... a béoltandó marha egy oszlophoz köttetett, azután a jobb kéz ügyére eső jobb fülének belső színe egy késsel megtisztítván, ugyanazon késnek nyele vége az odarendelt nagyon beteg marhának nyálával vagy taknyával, egy-két darabnál a ganéjával megfertőztetvén – az a megtisztított fül belső színébe dörgöltetett és azonnal a lepenyegébe³³⁷ 2 arasznyi hosszú és egy újnyi széles vászony darab huzatott, melly aután kőrösbogárral készült kenőccsel kenetett.”

1839-ben nem igényelt külön magyarázatot az oltást kísérő véres beavatkozás, hiszen az a marhadög elfogadott orvoslásmódjai közé tartozott.

³³² Garamolaszka ma: Valaská (Szlovákia)

³³³ Gortvay György id. műve p. 107.

³³⁴ Nagy- és Kis Veszverés ma: Gemerská Poloma, illetve Malá Poloma (Szlovákia)

³³⁵ 1829-ben „a kórházak hasznáról” írt disszertációjával szerzett orvosi oklevelet: Marikovszky, Gustavus: *Dissertatio inauguralis politico-medica de nosocomiorum utilitate*. Vindobonae, 1829. Ex typographia viduae Stöckholzer de Hirschfeld. 31 p. – Lásd: Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések*. Bécs: Egyetem és Josephinum, 1729–1848. 3. köt. Zebegény, 2010. Borda Antikvárium. p. 127.

³³⁶ Szent Jakab hava = július

³³⁷ Lebenye (lebenyeg): a marhánál a nyak alsó éléről leereszkedő bőrkettőzet. Lásd: Pallas Nagy Lexikona. 11. köt. Bp., 1895. Pallas. p. 318.

„... a marha szügye is ingereltetik, hogy a belső baj kívülre húzódjék, ami történhetik: körösbogár-porral behintett széles madzagot az általszúrt függő szügyön (lebenyegen) keresztülhúzván, s azt megkötve benne is hagyván... míg a szügyet dagadásba hozza...” – ajánlotta pár évvel korábban egy tiszánánai gazda.³³⁸

Vagyis ezen ősrégi beavatkozás célja az volt, hogy ha mégis megbetegszik a beoltott marha, a kór a külső részre, a mesterségesen gyulladásba hozott lebenyeg bőrére vezettessen ki.³³⁹

Az így beoltott állatok szeptemberig „szorgalmasan vizsgáltattak” és a megfigyelések „napló könyvbe iktattattak”. E napló alapján készült a főorvosi jelentés, melyből kiderül, hogy amíg az oltás előtt természetes úton fertőződött állományban öt megbetegedett állatból három pusztult el, az oltással megfertőzöttek közt az ötből csak egy. Szerény eredmény, de az igazi hozadék nem a „statisztikai” javulás volt, hanem annak bizonyítása, hogy ez, ti. a védőoltás a jövő útja, a járványok elleni küzdelem egyik lehetősége. E téren Kósa Károly a magyarországi vakcinológia (oltástan) egyik úttörőjének tekinthető.

Az ország tehát a megyékhez elküldött „Jelentés” alapján ismerte meg a Kósa Károly nevet. Ideje, hogy mi is megismerkedjünk jeles elődünkkel. Ismereteink fő forrása az az írás lehetne, melyet Kiss Antal³⁴⁰ rozsnói orvos tett közzé abban a kötetben, melyet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII., Rimaszombatban tartott vándorgyűlésének résztvevői kaptak „emlékül”.³⁴¹ Sajnos, csak lehetne, mert Kiss Antal – bár személyesen is ismerhette Kósa főorvost – csak kevés hiteles adatot tudott összegyűjteni a már húsz éve halott orvoselőről. Ezért Kiss Antal adatait más forrásokból kiegészítve megpróbáljuk vázolni Kósa Károly életútját. Kósa Károly 1796. január 30-án Komáromban született, nemesi családból³⁴² – erre utal a „Jelentés”-ében szereplő „nemesnépi” előnév is. A „szlovák életrajzi szótár” szerint atyja, Kósa András, cipész

³³⁸ Varga István: A több helyen uralkodó s naponként terjedő marhadög ismertető jelei s orvoslás-módja. = Társalkodó, 1834. No. 100. pp. 397–399.

³³⁹ Hasonló logika szerint vélték hasznosnak a lengyelfürt kialakulását is Neuhold korában. Lásd: Kiss László: A Császári Akadémia Nógrád megyei tagja: Neuhold János Jakab (1700–1738). = Gömörország [Rimaszombat] 11 (2010) No. 4. pp. 31–33. (A hivatkozott rész: p. 32.) – Lásd róla a jelen kötetben is!

³⁴⁰ Kiss Antal (1813–1883), 1838-ban Bécsben végzett a levegőnek az emberi egészségre gyakorolt káros hatásáról írt disszertációjával: Kiss, Antonius: Nocivus influxus aëris atmospherici, in sanitatem humanam. Vindobonae, 1838. Ex typographeo viduae Antonii Pichler. 44 p. Előbb Barkóczy László (1791–1847) püspök udvari orvosa Székesfehérvárott, majd 1847-től Rozsnón gyakorló, később városi és káptalani orvos. – Lásd: Dörnyei Sándor id. műve p. 106. – Lásd róla a jelen kötetben is!

³⁴¹ Hunfalvy János (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867. Emich. CX, 354 p., 2 t., 3 térk.

³⁴² Tököly Gábor: Ki kicsoda Rozsnón. Somorja, 1999. Méry Ratio. p. 181. (Gömör-Kishonti Téka 5.)

volt.³⁴³ Kiss Antal is úgy tudja, hogy „szegény sorsban született”. Talán e szegénységgel magyarázható, hogy előbb belépve a katolikus egyháznak a szegény sorsú fiúk oktatását felkaroló „kegyesrendjébe”³⁴⁴ „elemi tanítóként” működött. Talán így szerzett pénzt későbbi tanulmányaihoz? Az orvosi tanulmányait is meglehetősen későn, húszas éveinek derekán kezdte csak meg, előbb azonban kilépett a piarista rendből. Pesten volt orvos. Orvosi tanulmányait befejezésekként nyomtatta ki Landerer nyomdájában 24 oldalas a Pesten 1824–25-ben uralkodott járványról írt „...de epidemia anno 1824/5 Pesthini regnante” című latin nyelvű értekezését.³⁴⁵ A disszertációk tudós kutatója, Dörnyei Sándor szerint a Kósa által leírt tünetek alapján a ma „kiütéses tífusznak” nevezett kórról lehetett szó. A járvány okát Kósa a kedvezőtlen időjárásban és rossz levegőben vélte felfedezni. Értekezését a belső bajok kór- és gyógytana³⁴⁶ professzorának, Bene Ferencnek ajánlotta. Bene professzor viszont a rozsnyói püspök figyelmébe ajánlotta Kósát, és így az – Kiss szerint már 1825-ben³⁴⁷ – Lajcsák Ferenc rozsnyói püspök udvari orvosa lett.³⁴⁸ Itt hívjuk fel a figyelmet, hogy a pesti orvosi kar történetét tárgyaló Millenniumi Évkönyvben az 1825/26. tanévben végzett 13 (!) orvos közt doktorunk „Rósa Károly” név alatt szerepel.³⁴⁹

Nem tudjuk, hol s milyen funkcióban működött tovább 1827 után, amikor is kenyéradó gazdáját, Lajcsákot Nagyváradra nevezték ki püspöknek. Valószínűleg Rózsnyón maradt és gyakorló orvosként „hamar kezdett orvosi jó híre terjedni”. Ezt Kiss Antal állítja, s tőle tudjuk azt is, hogy 1833-ban – mint már említettük – Marikovszky György halála után őt választják meg Gömör megye „physicusává”, megyei főorvosává. 1833-tól 1847 végéig, közel másfél évtizeden keresztül állt a megyei egészségügy élén. Orvosi, gyógyító munkáját így értékeli Kiss Antal:

„Mi, akik körében éltünk, vele való gyakori érintkezésünkben meggyőződünk arról, hogy szaktanunk akkori kifejtettségéhez képest a belgyógytannak tökéletesen kiképezett bajnoka volt, közösen kezelt betegeinknél a

³⁴³ Slovenský biografický slovník. 3. köt. K–L. Martin, 1989. Matica Slovenská. pp. 198–199. – „Kósa, Karol”-ként!

³⁴⁴ kegyesrend = piarista rend

³⁴⁵ Kósa, Carololus: Dissertatio inauguralis medica de epidemia anno 1824/5 Pesthini regnante. Pestini, 1826. Typis Ludovici Landerer de Fűskút. 24 p. – Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. p. 287.

³⁴⁶ mai nevén: a belgyógyászat

³⁴⁷ Kiss Antal: Marikovszky György és Kósa Károly orvostudorok. In: Hunfalvy János (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867. Emich. p. 194.

³⁴⁸ Lajcsák Ferenc 1825. szeptember 4-én lett rozsnyói püspök és csupán két évig maradt Rózsnyón, mert 1827-ben nagyváradai püspökké nevezték. Lásd: Tökölly Gábor id. műve p. 196.

³⁴⁹ Hőgyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 233.

kórfolyamat épenes mozzanatait, a beillő gyógyjavallatokat kiváló észttanal, ügyes didaktikával és meggyőződést támaztó tisztasággal tudta és szertte elemezni: gyóymódja egyszerű, mindig alaposan átgondolt, következetes és okszerű volt.”

Mint megyei főorvos felügyelte a járási seborvosok, a szülésznők, gyógyszereszek és „baromorvosok” munkáját is. Kósa hivatalbeli ideje alatt adta ki két pesti doktor, Bugát Pál és Flór Ferenc Magyarország első orvosi címtárát.³⁵⁰ Ebből tudjuk, hogy 1840-ben kik voltak a rozsnói székhelyű megyei „rendes” (hivatalos) főorvos, Kósa Károly „hivatalbeli” társai. Rimaszombatban működött „rendes főorvosi” rangban nagytoronyai Marikovszky Gusztáv orvosdoktor, valamint „tiszteletbeli főorvosként” Patzek Móricz orvos-sebészdoktor. A hat járás „rendes seborvosi” funkcióit három – a putnoki, kishonti és garanyi – járásban már orvosdoktor látta el: Ballus Károly (Tornallya), Pazurik József (Rima Brézó) és Pécsy János (Jolsva), a másik háromban – a csetneki, serki és valkai járásban – még seborvosok működtek: Loidl Mihály (Csetnek), Perjesy Mihály (Serki) és Textoris András (Kövi). Megyei alkalmazott volt még a Putnokon lakó „polgári seborvos”, a Kósa doktor oltásainál asszisztáló Rádély Mihály, aki a „rendes megyei baromorvos” funkciót is ellátta. A megye öt bábát fizetett – ezek nevét nem közli a címtár.

Természetesen működtek a megyében magánorvosok is – őket „külön orvosok” név alatt hozza a címtár. Közülük most csak a Kósa számára akár konkurenciát is jelentő, Rozsnón lakókat említjük: Gyürky Lajos, Richter N. és Stech N. orvosdoktorokat, valamint a „rendes városi seborvos” funkciót betöltő Horváth Antal seborvost és szülészmestert, ill. „a vashámorok rendes seborvosa” címet viselő Rhoeder Vincét. Nem szerepel a felsorolásban a már többször említett Kiss Antal, aki a címtár összeállítása idején még orvostanhallgató Bécsben. Kósa doktor nevét ma leginkább egy emberbaráti tette tartja fenn. 1839-ben Draskóczy Sámuel alispán és Marikovszky megyei másodfőorvos kezdeményezésére adakozás indul meg a vármegyei kórházalapra.³⁵¹ Kiss Antal ezzel kapcsolatban ezt írja 1867-ben:

„Rozsnón egy kór- és árvaházra 24 ezer ezüst forintot alapított, mely kamatai által jelenleg 35 ezer forintnyi növekedésével kitűzött céljához közeledik”.

³⁵⁰ Bugát Pál – Flór Ferenc: Magyarországi Orvosrend Névsora. I. év. 1840-re. Pest, 1840. Trattner-Károlyi. pp. 36–37.

³⁵¹ Löcherer Tamás: Gömör-Kishont vármegye közegészségügye. In: Borovszky Samu (szerk.): Gömör-Kishont vármegye. Bp., 1903. Országos Monográfia Társaság. pp. 316–317. (Magyarország vármegyéi és városai)

Férje alapítványához özvegye – született Mihalovics Alojzia – 1848-ban végrendeletében 12 ezer pengő forinttal csatlakozott. A Kiss által említett cél elérése 1887-ben következett be, amikor – Schopper György püspök adományának is köszönhetően – megnyílik Rozsnyón a Kósa-Schopper Kórház.

Ekkor a névadók egyike, Kósa Károly megyei főorvos már negyven éve halt. Hivatása áldozata, a járvány elleni harc hősi halottja lett. Az 1847-ben a megye északi részein dühöngő „járványos hagymáz”³⁵² betegeit látogatva, megfertőződött, és 1847. december 16-án elhunyt. Hamvait később a fentebb említett kórház neogótikus kápolnájában helyezték el.

Névrokonomat és orvos elődömet, Kiss Antalt átfogalmazva: legyen e megemlékezésünk egy babérlevél azon örökké fennálló sírkövére, melyet alapítványa által Gömör megyében maga magának emelt Kósa Károly.

³⁵² járványos hagymáz = tífusz

Rozsnyó elfeledett természetbúvár doktora: Kiss Antal (1813–1883)

„Annak, aki az orvostudományban helyesen akar vizsgáldni, a következőket kell tennie. Először is, figyelembe kell vennie az évszakokat, azt, hogy melyik milyen hatást gyakorolhat... A következő kérdés a szelek, éspedig mind a meleg, mind a hideg szelek; elsősorban azok, melyek az egész emberiségnél egyformán megvannak, de azután azok is, amelyek csak egyes területek sajátosságai...”³⁵³

Bizonyára sokan meglepődnek, ha eláruljuk, hogy e modernnek ható szöveg eredetije több mint kétezer éves. Az orvostudomány atyjának, a Krisztus előtt 5. században élt ógörög Hippokratésznek tulajdonított munkákat a „Corpus Hippocraticum” (Hippokratészi Gyűjtemény) néven tartja számon az orvostörténet-írás. E gyűjteményben szerepel „A levegőről, a vizekről és a helyekről” c. dolgozat is, melynek bevezető sorait idéztük. Annak bizonyítására, hogy a gyógyító orvost már az ókortól fogva „érdekelte” az időjárás, a „meteorológia”. Ismét csak bizonyára sokakat meglep, hogy maga a „meteorológia” szó is több mint 2400 éves és eredetileg „a magasban lévő dolgok tudományát” jelentette. Egy másik ógörög tudós, a világhódító Nagy Sándor nevelője, Arisztotelész írt egy „Meteorológia” c. munkát³⁵⁴ – ez adta a nevet az időjárástannak.

Az évszázadok során a magyar orvosok közül is többen felfigyeltek „a magasban lévő dolgokra”, ám ezekről többnyire rendszertelen és szórványos feljegyzések készültek csupán. A már műszeres megfigyeléseket is végző első nemzetközi meteorológiai hálózatot az 1778-ban Mannheimben alakult „Societas Meteorologica Palatina”³⁵⁵ nevű társaság szervezte meg.³⁵⁶ Hazai viszonylatban, a Habsburg Birodalom területén épített ki hasonló hálózatot Kreil Károly (1798–1862) „a bécsi cs. kir. légtüneménytani intézet” igazgatója. E hálózatnak Magyarországon 18 „észlelési állomása” volt. Ezek egyike Rozsnyón működött,

³⁵³ Válogatások a Hippokratészi Gyűjteményből. Szerk.: Kádár Zoltán. Vál.: Havas László. Ford.: Havas László, Németh Béla, Ritoók Zsigmond. Bev.: Schultheisz Emil. Bp., 1991. Gondolat. p. 165.

³⁵⁴ Gončarenko, Semen Ustimovič: Meteorológiáról mindenkinek. Ford.: Citrovsky Iona. Bp., 1985. Műszaki. p. 12.

³⁵⁵ A Mannheim székhelyű Pfalz német választófejedelemség latin neve volt a „Palatinatus” – innen a társaság számunkra szokatlan – a nádorra (palatinusra) – emlékeztető neve.

³⁵⁶ Makainé Császár Margit: A magyar meteorológia története. In: Gončarenko id. műve p. 23.

fő s egyetlen munkatársa a város orvosa, Kiss Antal volt. Kiss Antal azonban nemcsak rozsnói „észlelő” volt, hanem koordinátora a többi megfigyelő munkájának is. Megfigyeléseiket, észleléseiket sem csak a bécsi központ felé továbbította, hanem megjelentette azokat a kor legjelentősebb tudományos folyóirata, a Nyitrán szerkesztett „Magyarhoni Természetbarát” hasábjain.³⁵⁷ A lap „Időjárástani észleletek” c. rovatának indulásakor doktorunk egy „Vezérszó”-ban fektette le elképzeléseit az észlelők küldetéséről:

„Mi, kiket a sors az őstermészet erőnyilatkozata körüli sáfárkodásra hozott – mint orvosok, vegyészek, zoológok, fűvészek, bányászok, erdészek, értelmes mezei gazdák, műiparosok és mindenrendű természettudósok – tegyük meg, kiki a maga kis körében honunknak természettudományi ismertetését. Szerény feladatnak vélem e téren Gömör megyét kifürkészni; alig kezdém meg munkámat, mi hamar láttam, hogy az ásványi, növényi, állati egyéniségek és viszonylataik körüli vizsga, orvosi, ásványvíztani, járványtörténelmi, ember – légtüneménytani és népszokások gyűjteménye csak egy megyének is egyes, főképp nem független embernek lehetőségén, sőt életkorán felül áll. Többek egyesítése lehet hát e célra az egyedüli eszköz. Lézengő orvosi kis egyletünk Rozsnón ily értelmű szélesbítésére két évtől várja már kellő helyre benyújtott folyamodására az engedélyt... Hátha minden megyében találkozánk egy ingerkedő természetbarát és ily célra egyesítené üggyársait.”³⁵⁸

Ne feledjük: az idézett sorok a szabadságharcot követő abszolutizmus, a Bach-korszak idején íródtak és a magyarság újraéledését szolgáló „egyesülési” eszmében gyökereznek. „Egyesüljünk hogy tehessünk!” – kéri szerkesztői köszöntésében az 1857. június 4-én induló „Orvosi Hetilap” felelős szerkesztője, a felvidéki gyökerű Markusovszky Lajos is. Ez az egyesülés azonban még akkor is gyanús volt a hatalom szemében, ha nem politikai célt, hanem a természetbarátok összefogását szolgálta volna – a rozsnói „lézengő kis egylet” is 1855-től vár az engedélyre. S bizonyára várt továbbra is, hiszen a Gömör megyei orvos-gyógyszerész egyesület csak 1867-ben alakul majd meg. A szakirodalom nem említi Kiss Antal 1857-es, idézett felhívását.³⁵⁹

³⁵⁷ A (chrenóczi) Nagy József megyei főorvos és Láng Adolf nyitrai gyógyszerész által szerkesztett, évente 6 füzetben megjelenő folyóiratnak sajnos csak egy teljes évfolyama jelent meg 1857-ben. Volt német nyelvű változata is: Der Naturfreund Ungarns. Lásd: Batári Gyula: A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon (1721–1867). Bp., 1994. OSZK. pp. 139–141. (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei 5.)

³⁵⁸ Kiss Antal: Időjárástani észleletek. Vezérszó. = Magyarhoni Természetbarát 1 (1857) No. 1. pp. 16–20.

³⁵⁹ Pekařová, Katarína: Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy (k 140. výročiu založenia spolku). In: Studia Bibliographica Posoniensia. Bratislava, 2008. Univerzitná knižnica v Bratislave. pp. 34–41. (A hivatkozott rész: p. 35.)

Visszatérve az időjárás-tani észleletekhez – Kiss első közléséből az is kiderül, hogy kik voltak a segítő társai: Nyitrán Rippeli Ferenc, Lőcsén Hlavacek Ágoston, Debrecenben Tamássy Károly volt az „észlelő”. A meteorológia története iránt érdeklődő számára érdemes elolvasni a jelentések teljes szövegét. Mi most csak Kiss doktor jelentéséből idézzük a „különös tünemények” rovatot, mely szerint Rozsnyón 1857 júniusában „mennydörgés és villámlás csak két ízben volt, sem nagy mértékű, sem tartós, a másszor nálunk oly gyakori villámsujtások nem történtek; jégeső csak a szomszéd Nógrád megyében tudunkkal”.

Fentebb idézett felhívásához hűen, Kiss Antal nem csak meteorológiai megfigyeléseket végzett és közölt a „Magyarhoni Természetbarát”-ban. A folyóirat II. évfolyamának III. füzetében tette közzé a „Dobsina föld- és ásványtani tekintetben” terjedelmes dolgozatát. Kiss doktor stílusának és a korabeli szaknyelv fordulatainak illusztrálására közöljük a tanulmány bevezető sorait:

„Dobsina szabad bányaváros Gömörben a Sajó »Dobs« nevű ágának hegyekkel övezett területében helyezve, régi vajnászata (Grubenbau) miatt általán ismert, jelenleg az álny, kékeny (Nikel, Kobalt), vas, egyéb ásványok és kövesülések tekintetéből a természetbúvár figyelmére igen méltó hely. Földünk belső alkatásának és benne a természet műveinek kinyomozására vonzóbb itt az alkalom, mint akárhol másutt, mert e határban a földnek szirtmagja vájának (Gruben) által sok irányban és jelentékeny mélységben levén átfúrva, meztelenítve, titkaiba könnyű betekintést nyújt a vizsgálónak... Eszményileg (idealisch) a dobsinai határ alakjára mandura (Mandoline) hangszerhez némileg hasonlítható, melynek széleit a szegélyező hegygerinczek, húrját a Dobs vize, hangfenekének (Resonanzboden) nyílását maga a város teheti hasonlításban. A terület jegeczes kőzetekből (KrySTALLINISCHE Gesteine), a meszle (Kalkstein) több fajából, agyagpala (Thonschiefer) – keselykő (Grauwacke) – és kigylával (Serpentin) szövetkezett Diorit és Gabbróból van alkotva.”³⁶⁰

A szemelvényből kitűnik, hogy e dolgozatot csak a geológiában jártas és a német szakkifejezéseket ismerő természetbúvár értheti meg igazán. Nem kellett szaktudás azonban egy másik, hasonló jellegű dolgozata megértéséhez. Ebben az 1857 nyarán tett barlanglátogatásakor tett tapasztalatait adja közre.

„A Jura hegylánczolat, mely Gömörben Esztrénytől 7 mérföldnyi hosszban, 2–3 mérföldnyi szélességgel Torna-Abaújba egészen Jászóig terjed, számtalan csepköves barlangokat tartalmaz; közülök csak az aggtelki,

³⁶⁰ Kiss Antal: Dobsina föld- és ásványtani tekintetben. = Magyarhoni Természetbarát 2 (1858) No. 3. pp. 1–15. (A hivatkozott rész: p. 1.)

jászói és részben a sziliczei jégbarlang van nyitva” – indítja dolgozatát „barlangász” doktorunk.³⁶¹

E látogatása tulajdonképpen egy korábban meghiúsult kirándulás pótlása volt: 1846 nyarán a Kassán ülésező Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének résztvevői – köztük Kiss Antal – az esőzésektől meggyült barlangvíz miatt nem barangolhatták be „a vastag lemezekben, borsós és szőlőszemű alakzatokban” gazdag cseppkőbarlangot. Doktorunk igazi természetbúvárhoz méltóan nemcsak a barlang levegőjének, vizeinek hőmérsékletét mérte meg, hanem három helyen ásatást is végzett. Csalódott, mert csak „az özönvíz előtti medve” csontjaiból talált apró darabkákat.

Úgy hisszük, az eddig elmondottak alapján az Olvasóban már kialakult egy kép az egykori rozsnyói doktorról. Ideje azonban, hogy teljes életútját is ismer-tessük. Ezt annál inkább meg kell tennünk, mert sem a 2004-ben Budapesten megjelent „Magyar Orvoséletrajzi Lexikon”, sem a korábbi „Magyar Életrajzi Lexikon” nem szentelt önálló szócikket személyének. Az 1989-ben megjelent „szlovák életrajzi szótár”-ban ugyan szerepel – Kiš Anton néven – de pontatlan és hiányos adatokkal.³⁶² A helyileg illetékes „Ki kicsoda Rózsnyón” értékes adatokat tartalmaz közéleti szerepléséről, viszont aránylag gazdag irodalmi munkásságából csak két tételt idéz.³⁶³ Kiss Antal 1813-ban született Sátoraljaúj-helyen.³⁶⁴ Ifjúkoráról nem találtunk adatot. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte, ezek befejezéseként adta ki 1838-ban „a levegőnek az emberi egészségre gyakorolt káros hatásáról” írt 44 oldalas latin nyelvű disszertációját.³⁶⁵ Értekezését báró Barkóczy László székesfehérvári püspöknek ajánlotta. A püspök udvari orvosaként kezdte meg pályafutását Székesfehérvárott. 1846-ban már Rózsnyón él, ahol előbb gyakorló, majd városi és káptalani orvos.³⁶⁶ Tököly Gábor állítását, hogy ti. főorvosa volt az 1848 szeptemberében szervezett rozsnyói honvédszászlóaljnak³⁶⁷ a szakirodalom nem támasztja alá: neve nem szerepel a Zétény-féle honvédorvosi listán.³⁶⁸

³⁶¹ Kiss Antal: A jászói vagy kőszáli barlang Gömör megyében. = Magyarhoni Természetbarát 1(1857) No. 3. pp. 45–50. (A hivatkozott rész: p. 45.)

³⁶² Slovenský biografický slovník. 3. köt. K–L. Martin, 1989. Matica Slovenská. p. 85.

³⁶³ Tököly Gábor: Ki kicsoda Rózsnyón. Somorja, 1999. Méry Ratio. p. 172. (Gömör-Kishonti Téka 5.)

³⁶⁴ Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Bécs: Egyetem és Josephinum, 1729–1848. 3. köt. Zebegény, 2010. Borda Antikvárium. p. 106.

³⁶⁵ Kiss, Antonius: Nocivus influxus aëris atmospherici, in sanitatem humanam. Vindobonae, 1838. Ex typographeo viduae Antonii Pichler. 44 p.

³⁶⁶ Dörnyei Sándor id. műve p. 106.

³⁶⁷ Tököly Gábor id. műve p. 172.

³⁶⁸ Zétény Győző [Antal Géza]: A magyar szabadságharc honvédorvosai. [1848–49]. Bp., 1948. Egyetemi ny. 235, 2 p., 14 t.

Hogy 1846 augusztusában már Rozsnyón működik, alátámasztja a fentebb említett kassai/eperjesi vándorgyűlés résztvevőinek jegyzéke, melyben a 132. szám alatt Kiss Antal, mint rozsnyói gyakorló orvos szerepel. Fiatalkora ellenére két figyelemre méltó előadást is tartott – mindkettő bekerült a vándorgyűlésről szerkesztett Munkálatokba is. Az elsőt Kassán, 1846. augusztus 8-án tartotta az Orvossebész-szakosztály tagjai előtt.³⁶⁹ A kor sebészi „divatjáról”, a kancsalságtól kezdve a „kacsiba lábíg” sok mindent, az izmot a csonthoz tapasztó ín átvágásával gyógyító „inmetszésről” (tenotómiáról) mondta el véleményét – saját tapasztalatai alapján: „...több in- és izommetszést tettem a szemem, nyakom, karon, kezen és ennek ujjain, a ló- és kacsiba lábon...”. Annak ellenére, hogy már túl van a 13. „térdszugar” miatti műtéten is – említi egy 1842-ben műtött esetét is –, óvatosságra és megfontoltságra inti kollégáit. A könnyű s nem nagyon fájdalmas inmetszés ugyanis csak előkészület az „orthopädikus munkálkodáshoz”. A műtėti eredmény csak a „kényszerítő gépezet” és a „gymnasticus gyakorlatok” hosszú időn keresztül alkalmazásával tartható fenn.

Bizonyára e sikeres előadás is hozzájárult ahhoz, hogy a közben Eperjesre áttelepült vándorgyűlés, a Kassán maradt Katona Gejza Abauj megyei tiszteletbeli főorvos helyére, a csak gyakorló orvos Kisst választja meg a szakosztályi ülés jegyzőjének. Az augusztus 14-én tartott „Az emberi holt test felnyitásának szükségéről” c. előadása oly sikert aratott, hogy nemcsak a Munkálatokba sorolták be,³⁷⁰ hanem felkérték őt, felolvasását ismételve meg az augusztus 16-i közös ülésen is.

Mitől fontos és értékes ez az előadás? Doktorunk arról próbálta meggyőzni orvos és – főleg – nem orvos hallgatóit, hogy meg kell szüntetni azt a „káros előítéletet”, melynek alapján a gyászoló rokonság megakadályozza halottjuk felboncolását. A laikusokat két érveléssel győzködi: a boncolással egyrészt elkerülhető a „tetszhalott” állapotban való eltemetés, másrészt felismerhető az ok és így megelőzhetővé válik a „családi” – mai fogalommal öröklődő, veleszületett – betegség ismétlődése. Kollégáit pedig arra figyelmezteti, hogy a boncoló orvos szerényebb, őszintébb és főleg vigyázóbb lesz, mint a tetembontást ignoráló orvostársa.

Az 1841-től évente egyszer, az ország más-más szögletébe összehívott vándorgyűlés orvosokat és természetbúvárokat ültetett közös asztalhoz. Kiss Antal példája mutatja, hogy e két irány gyakran ugyanabban a személyben jelent meg. Doktorunk természetbúvár énjére fentebb már utaltunk meteorológiai, ill. geológiai tevékenységét bemutatva. E kettős érdeklődésének másik példája az ásványvizek iránti vonzalma. 1854. február 17-én keltezett írása a „Magyar Sajtó” „Közgazdászati” c. rovatában jelent meg.³⁷¹ Arra hívja fel a figyelmet, hogy

³⁶⁹ Kiss Antal: A térdizmeredséget (ankylosis) mennyire gyógyítja az inmetszés és erőszakos kifeszítés? In: A' Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kassa-Eperjesen tartott hetedik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Szerk.: Halász Gejza. Pesten, 1847. [Ny. n.] pp. 82–86.

³⁷⁰ Uo. pp. 47–50.

„Gömör egyik legdrágább kincse”, az ajnácskői ásványvíz hatása bámulatos, „de a fürdőhelynek rendezetlensége a botrányig menő”. Elvégezte a víz vegybontását, kimutatva annak „jód, kén, vas, magnesia, mész és sziksó” tartalmát és ennek alapján a vizet a görvély,³⁷² az idült bujasenyv³⁷³ és a fővénybaj³⁷⁴ gyógyítására tartja alkalmasnak. Sajtótörténeti szempontból fontos azon megjegyzése, miért e nem „szaktudományos” lapban kénytelen közzétenni vízelemzését:

„...csapásnak érzem nemzeti irodalmunkra, hogy orvosi magyar folyóiratunk nem létezik; úgy örömmel üdvözljük a kijövendő Magyarhoni természetbarát-ot, mellyel Nyitra előzi meg Pestet, hol természettudományi és földtani egyletek közlő orgánum nélkül bágyadnak”.

Kiss doktornak nem ez volt az első vízelemzése. Már 1852-ben analizálta a rozsnyói püspökség tulajdonát képező, a Drázus jobb partján található rozsnyói fürdő vizét. Ez abból az ismertetésből derül ki, melyet doktorunk az 1867-es rimaszombati vándorgyűlés a városi fürdőt meglátogató tagjai számára tartott.³⁷⁵ (A kirándulás előtt viszont arról tartott előadást az Orvos-sebészi szakosztályban, hogy miért nehéz a vidéki sebész élete.)

Szívesen látogatta a külföldi fürdőket is. „Néhány nevesebb csehországi fürdő, és a drezdai városi kórház” c. útijegyzetét a „Gyógyászat” c. szaklap tette közzé 1869-ben. Valószínűleg arról az útról van szó, melynek során Berlinben alkalma volt műtét közben látni a kor leghíresebb szemorvosát, Albrecht von Graefe-t. Graefe magán szemgyógyintézetébe nem a kíváncsiság vitte, hanem a tanulási vágy, hiszen jó maga is végzett szemműtéteteket – valószínűleg elsőként Gömörben.³⁷⁶ A szemészet története iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk e „töredéket”, hiszen pl. tartalmazza „a szürkehályog Graefe-féle vonalas kihúzásának” – valószínűleg első magyar nyelvű – szakszerű leírását is.³⁷⁷

Nincs terünk foglalkozni Kiss Antal közéleti szereplésével, sem a felvillanott gazdag publikációs tevékenység alaposabb elemzésével. Az elmondottakból is kitűnik azonban, hogy 1883. december 30-án egy nem mindennapi életpálya zárult le. Kiss Antal személye több figyelmet s talán egy emléktáblát is megérdemelne Rózsnyón.

³⁷¹ Kiss Antal: Az ajnácskői ásványvíz. = Magyar Sajtó, 1854. No. 49.

³⁷² görvély = scrofula, a tuberkulózis okozta nyirokcsomó-megnagyobbodás

³⁷³ bujasenyv = syphilis

³⁷⁴ fővénybaj = vesekövesség

³⁷⁵ Kiss Antal: A rozsnyói vasasfürdő-víznek ismertetése In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1867. augusztus 12–17. Rimaszombatban tartott XII. nagygyűlésének munkálatai. Szerk.: Batizfalvy Sámuel és Rózsay József. Pest, 1868. Emich. pp. 119–120.

³⁷⁶ Kiss Antal: Két kancsalsági esetről. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1863. szeptember 19–26-án Pesten tartott IX. nagygyűlésének munkálatai. Szerk.: Szabó József. Pesten, 1864. Emich. pp. 262–263.

³⁷⁷ Kiss Antal: Négy napi szemle Graefe A. intézetéből; töredék úti jegyzeteimből. = Szemészet 5 (1868) No. 4. pp. 53–59.

Fél évszázadon át gyógyította Rimaszombat és környéke népét: Patzek Mór (1811–1885)

Nemes Gömör és Kis Hont törvényesen egyesült Vármegyék 1848. február 25-én „Pelsüczön” tartott közgyűlésének egyik pontját egy „esedező levél” felolvasása és az esedezésre adandó válasz megfogalmazása képezte. Íme a levél:

Tekintetes Nemes Vármegye!

Orvosi tanulmányaimat Pesten és Bétsben végezve, mint Orvos- és Sebész-tudor, vissza tértem szülő földemre, s Tekintetes Megye kebelébe, hogy sok évek során szerzett tudományomat s tapasztalásimat itt vehessem gyakorlatba. Kilencz évvel ez előtt szerencsés valék tiszteletbeli főorvosi címet nyerni. E megtiszteltetésre azóta miképpen igyekeztem magamat méltóvá is tenni: az alázatosan ide zárt bizonyítványok tanúsítják – különösen:

A szenvedő szegény nép osztály gyógyításábani fáradozásaimat az 1ső szám alatti, – ugyan ezt, és az újonc katonák vizgálására való alkalmaztatásomat a 2dik szám alatti, – a szegénység minden jutalom nélküli gyógyítását, s a RimaSzombatban volt követválasztáskor katonai megrohanás által sebbe esett számos egyének körüli működésemet is a 3ik szám alatti; a járvány nyavalyáknáli eljárásomat s a megyei kórházban gyógyított 707 beteg körüli alkalmaztatásomat a 4ik szám alatti; ugyan a megyei kórházban általam véghez vitt 45 nagyobb sebészi műtételt az 5ik szám alatti; végre 22 holt testnek hivatalos fölszóllítás következtében általam történt fölbontását a 6ik szám alatti oklevelek bizonyítják.

S mivel reménylem, hogy elősorolt jutalom nélküli szolgálataim némi figyelemre érdemesek, és elég erősnek érzem magam, hivatásomnak kellőleg megfelelni: bátorkodom a megürült főorvosi állomásért én is alázatosan folyamodni. – Alázatos tisztelettel maradván,

RimaSzombatban február 24-én 1848.

A Tekintetes Nemes Vármegyének alázatos szolgálja
Patzek Mórítz Orvos és sebbész (!) tudor s tiszteletbeli fő Orvos”

Mielőtt bővebben foglalkoznánk a hely- s orvostörténeti szempontból is érdekes esedezéssel, ismertetjük a közgyűlés 388. számú határozatát. Kiindulva abból, hogy nemcsak a Kósa Károly halálával – elhunyt 1847. dec. 16-án³⁷⁸ – megüresedett főorvosi „állomást”, hanem az időközben elhunyt Ballus Károly³⁷⁹ távoztával orvos nélkül maradt „Tornallyai sebészi állomás” ügyét is rendezni kell, a megye „rendjei és karai” így döntöttek: a Rimaszombatban lakó Marikovszky Gusztáv³⁸⁰ megyei főorvos „eddig helyén és fizetése mellett meghagyatván”, mind Rozsnyóra, mind Tornallyára „minden tekintetben egyforma címmel, egyforma hatáskörrel felruházandó orvosok” választassanak. Rozsnyóra tehát Richter Dániel,³⁸¹ Tornallyára pedig Paczek (sic!) Móricz orvostanárok közakarattal megválasztattak. 1848 tavaszán tehát a megye egy harmadik főorvosi állomást is létesített, Tornalján – ide nevezték ki az idézett esedezés íróját, Patzek doktort.

Eredményesen „esedezett” tehát; csemegézzünk egy kicsit a leveléhez csatolt oklevelekben. Hely- s orvostörténeti szempontból is legértékesebb az 5. sz. igazolás: „A Rim. Szombati Megyei Kórházban véghez vitt műtételek Jegyzéke, ezen kórház jegyző könyvéből kivonva”. A megyei monográfiában olvashatjuk: „Hogy Gömör vármegye közegészségi viszonyai hazánk sok vármegyéjénél jobbak, annak oka az, hogy ... intézményei korábban keletkeztek, mint másutt”.³⁸² S most jön a meglepetés: „Közkórháza már 1884-ben nyílt meg”, vagyis egy szóval sem említi a reformkorban már létező, rimaszombati megyei kórházat – pedig, ha valamivel, akkor ezzel az ispotállal előzte alaposan Gömör a többi megyét. S hogy nem csak afféle öregek és szegények menhelye volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a falai közt végzett „műtételek”. Patzek mellékelt igazolása 46 műtétet sorol, melyek közül úttörő jellege miatt kiemeljük a „szürke hályog levételét”, a 12 esetben végzett „ajakrák kiirtást” vagy a „koponya lékelés műtételét”. Ne feledjük, a műtéti érzéstelenítés még gyermekcipőben jár, a felsorolt beavatkozások döntő többségét doktorunk is az nélkül végezhetette csak.

³⁷⁸ Kiss László: A medicina hősi halottja: Kósa Károly gömői főorvos. (Palócföld orvosai 14.) = Gömörország [Rimaszombat] 12 (2011) No. 2. pp. 46–48. (a vonatkozó rész: p. 48.) – Lásd róla a jelen kötetben is!

³⁷⁹ Ballus Károly (?1805–1848) rimaszombati születésű, 1834-ben Pesten oklevelet szerzett orvos, 1840-ben már a putnoki járás seborvosa Tornalján. Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. p. 739.

³⁸⁰ Marikovszky Gusztáv (1806–1892), Rozsnyón született, 1829-ben Bécsben avatták orvossá, 1836 és 1856 közt Gömör megye másod-, majd első főorvosa, később a herceg Coburg-uradalom orvosa. Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Bécs: Egyetem és Josephinum, 1729–1848. 3. köt. Zebegény, 2010. Borda Antikvárium. p. 127.

³⁸¹ Richter Dániel (1814–1883), rozsnyói születésű, a pesti orvosi kar végzettje (1839), előbb Rozsnyón, később Rimaszombatban működött, a Bach-korszak idején, 1856–1860 közt megyei főorvos. Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Második kötet. Bp., 2001. Borda Antikvárium. p. 131.

³⁸² Löcherer Tamás: Gömör-Kishont vármegye közegészségügye In: Borovszky Samu (szerk.): Gömör-Kishont vármegye. Bp., 1903. Országos Monográfia Társaság. pp. 306–321. (Az ide vonatkozó rész: p. 316.) (Magyarország vármegyéi és városai)

Lelkes helytörténészekre vár a feladat, hogy megtalálják a rimaszombati megyei kórház eredeti dokumentumait, beleértve a Patzek által is hivatkozott „kórházi jegyző könyvet”.

Amikor orvostörténelési pályám kezdetén, 1991-ben a zólyomradványi levéltárban felfedeztem Patzek Mórítz fentebb idézett „esedező” levelét s mellékelt igazolásait, nagy érdeklődéssel kezdtem nyomozni személye után. Sajnos, a csalódások sorozata ért. A helyileg illetékes megyei monográfia még csak a nevét sem említi!³⁸³ Hiába lapoztam fel a „szlovák életrajzi szótár”, a „Slovenský biografický slovník” 1990-ben megjelent IV., M-Q kötetét – ilyen nevű doktor nem szerepel benne. Nem tud Patzekről Junas könyve sem, amely Szlovákia 19. századi orvostörténelét van hivatva feltárni,³⁸⁴ sem a Kothaj szerkesztette sebésztörténel.³⁸⁵ Kimaradt a Kapronczay Károly által összeállított, 2004-ben kiadott „Magyar orvoséletrajzi lexikon”-ból és – mea culpa! – a 2006-ban megjelent „Orvostörténeli helynevek a Felvidéken” című kötetéből is. Ez utóbbiból az alapvető életrajzi adatok hiánya miatt „felejtettem ki” – ezen írásom e mulasztás pótlása is egyben. 2006 óta ugyanis – Dörnyei Sándor önzetlen segítségének köszönhetően – sikerült feltárni Patzek Mór életútjának fontosabb állomásait. Patzek Mór 1811. szeptember 16-kán született a Gömör megyei Kokován.³⁸⁶ Atyja, József, a Forgách grófok uradalmának számtartója, anyja a helybéli evangélikus lelkész lánya volt. Ennek megfelelően a sajjögömöri kezdet után a híres késmárki líceum diákja lett. Innen Rozsnyóra, majd Pozsonyba költözött, ahol az egyetemi tanulmányok feltételeként kötelező filozófiai kurzust végezte el. Tanulmányait a pesti orvosi karon folytatta, ahol az orvossá avatáshoz kötelező értekezését „a máj kórbonctanáról” latin nyelven tette közzé 1837-ben.³⁸⁷ A báró Jeszenák János királyi kamarásnak ajánlott 36 oldalas disszertáció előbb a máj fejlődését és bonctani felépítését tárgyalja, majd sorra veszi a máj betegségeit, kitérve azok kórbonctani, azaz a boncoláskor látható elváltozásaira.³⁸⁸ Érdekessége a kötetnek az epehólyag és az epevezetékek betegségeinek (gyulladás, epekő) kórbonctanát tárgyaló fejezet. Patzeknek valószínűleg ez volt az egyetlen nyomtatásban megjelent munkája, melyet Győry bibliográfiája is számon tart.³⁸⁹

³⁸³ Ill. „a sorok közt” azért itt-ott felfedezhető, pl. az 574. old.-on, az 1867. ápr. 27-én tartott tisztújítás megválasztottjai közt: „Rimaszombati főorvos: Paczek (!) Mór”.

³⁸⁴ Vö.: Junas, Ján: *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*. Osveta, Martin. 1990. 277 p.

³⁸⁵ Vö.: Kothaj, Peter a kol.: *Momenty z dejín slovenskej chirurgie*. Profesor Kostlivý, jeho žiaci a nasledovníci. [H.n.] 1999. Patria. 397 p.

³⁸⁶ Kokova ma: *Kokava nad Rimavicou* (Szlovákia)

³⁸⁷ Patzek, Maur.: *Anatomia pathologica hepatitis*. Dissertatio inauguralis medica. Budae, 1837. Typ. r. universitatis. 36 p.

³⁸⁸ Lásd: Dörnyei: *Régi magyar orvosdoktori értekezések*. 2. köt. pp. 89–90.

³⁸⁹ Győry Tibor: *Magyarország orvosi bibliographiája (1472–1899)*. A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. Bp., 1900. Magyar Orvosi Könyvtár Társulat. p. 18.

A figyelmes Olvasónak feltűnhet, hogy a disszertáció címlapján Patzek a „sebészet doktoraként” szerepel. A magyarázat: Patzek az 1836/37-es tanévben nemcsak az orvosdoktori oklevelet,³⁹⁰ hanem még ugyanabban az évben, disszertációja megjelenése előtt, a sebészdoktori címet is elnyerte.³⁹¹ Ilyen huszárvágásra, azaz két doktorátus megszerzése ugyanabban az évben csak a legjobbak voltak képesek. Patzek ezt még megtette azzal, hogy orvosi diplomával a zsebében – ismereteit bővítendő – Bécsbe ment. Innen visszatérve, 1838. szeptember 17-én a rimaszombati megyei gyűlésen hirdették ki orvosi és sebészi diplomáját. Még az év novemberében Rimaszombatban telepedett le, s hamarosan kinevezték a putnoki és ratkói járások orvosának „tiszteletbeli főorvos” címmel, ám e hivatalról három hónap elteltével lemondott – kiterjedt magánpraxisára hivatkozva. Hogy magángyakorlatán kívül még mivel foglalkozott, az kiderült a bevezetőben idézett esedező levélből: ebből – ismételtelen – kiemeljük a megyei kórházban végzett sebészi munkáját.

Fentebb ismertettük az 1848 elején benyújtott kérvényére adott választ. Nem tudjuk, mi valósult meg a megyegyűlési határozatból, hiszen a rövidesen bekövetkező forradalmi események, majd a szabadságharc alaposan átírhatták a karok és rendek által elképzelt forgatókönyvet. A Patzek halálakor megjelent aránylag részletes nekrológ az 1848 és 1860 közti évekről nem tesz említést. Az 1859-ben megjelent Linzbauer-mű³⁹² szerint ekkor Richter Dániel a megye főorvosa, s Rimaszombatban rajta kívül még három orvos működik: Marikovszky Gusztáv, Czesnok Pál³⁹³ és Patzek Mór. Úgy tűnik tehát, hogy 1848-ban Patzek nem költözött át Tornaljára, továbbra is Rimaszombatban élt és dolgozott gyakorló orvosként. Az is valószínű, hogy nem vett részt a szabadságharcban – neve nem szerepel a Zétény-féle „A magyar szabadságharc honvédorvosai” c. könyvben.³⁹⁴ A Rimaszombatban való maradást támogatja az a tény is, hogy a szabadságharc leverése után, a Bach-féle abszolutizmus megszüntette a vármezei hatóságokat, így a járásorvosi állomásokat is.

A már említett nekrológ szerint 1860. december 20-án Patzek Mórt választják meg megyei főorvossá. Ezt a funkciót haláláig látta el, sőt 1872-től a törvényszéki orvos feladatköre is őrá hárult. 1873-ban, a kolerajárvány idején dere-

³⁹⁰ Hőgyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 238.

³⁹¹ Uo. p. 265.

³⁹² Linzbauer, Franz: Statistik des Medicinal-Standes der Kranken- und Humanitäts-Anstalten, der Mineralwässer, Bäder, Trink- und Gesundbrunnen von Ungarn. Wien, 1859. Braunmüller. p. 102, 104.

³⁹³ Czesnok Pál (szül.: ?1809) rimaszombati születésű, már jogvégzett ügyvédként szerzett orvosi oklevelet Pesten 1845-ben, szülővárosa orvosaként működött. Lásd: Dörnyei: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Első kötet. p. 119.

³⁹⁴ Vö.: Zétény Győző [Antal Géza]: A magyar szabadságharc honvédorvosai. [1848–49]. Bp., 1948. Egyetemi ny. 235, 2 p., 14 t.

kasan helyállt, amit királyi kegy jutalmazott: a Ferenc József-rend lovagkeresztjét³⁹⁵ tűzték mellére. Ez volt az a hírhedt járvány, „a fekete asszony”, melyről 1885-ben „a nagy palóc” megírja majd híres elbeszélését:

„Láttam már én az arcát annak a fekete asszonynak, aki minden asszonyok között a legjobban öl, 1873-ban vicsorgatta itt a fogát utoljára – s akire rákacsintott, fölvette színeit és az övé lett. Szegény édesanyámat is ő vitte el”.³⁹⁶

Patzek Mór közel félévszázadon át kezelte, műtötte a palóc főváros, „Batyí” s környéke népét. A nincsteleneket ingyen, a tehetősebbeket honoráriumért, s így – ahogy majd nekrológírója jelzi: „nem késett sem Galenus³⁹⁷ sem a közönség és a hatóság elismerése”. Nem rajta múltott, ha nem mindig tudott érdemben segíteni. Így pl. 1868 júliusában, amikor a következő szövegű táviratot kapta:

„A kínok legszönyűbb fokára – amely örüléssel s kétségbeeséssel határos – jutottam. Ez a meghalás és mégis meg nem halhatóság iszonyú állapota. Kérem főorvos urat, jöjjön azonnal, segítsen rajtam, ha lehet, hogy múljék el tőlem e keserű pohár”.³⁹⁸

A táviratot, a hanvai református lelkész, a költőként is ismert, Tompa Mihály küldte doktorunknak. Sajnos, ekkor már Tompa szívbaja annyira előrehaladott állapotban volt, hogy azt már sem a korábban Bécsben felkeresett, híres Škoda professzor, sem Pest-Buda jeles doktora, Kovács Sebestény Endre nem tudta meggyógyítani – Tompát július 30-án a halál szabadította meg a szenvedéseitől. Tompa bizodalma nemcsak a tudásáról megyszerte ismert orvos, hanem a hitét buzgón gyakorló gyógyító felé is fordult. Mint nekrológja írja: „Azok közé tartozott, kik a tudományt a vallás elveivel összhangzásba tudják hozni”. 1855-től egyháza felügyelője, állandó tagja az esperességi konzisztóriumnak. A vallási ügyeken kívül tevékenyen kivette részét a város egyéb ügyeiből is: tagja volt az egyesült protestáns gimnázium igazgató-választmányának, s amíg nem lett hivatalos orvosa az intézetnek, a szegény diákokat ingyen gyógyította. Felügyelője tagja volt

³⁹⁵ A Ferenc József-rendet maga a császár alapította 1849-ben és három osztályból állt: nagykeresztések, parancsnokok és lovagok. Ez utóbbit kapta meg doktorunk, s így gomblyukában viselhette a nyolcsarkú, kárminvörös zománcú keresztet. Lásd: A Pallas Nagy Lexikona. VII. köt. Bp., 1894. Pallas. p. 119.

³⁹⁶ Mikszáth Kálmán: A fekete asszony. In: Kisebbségi elbeszélések. 1883–1885. Bp., 1968. Magyar Helikon. p. 385. (Mikszáth Kálmán művei 11.)

³⁹⁷ Utalás a Patzek korában ismert közmondásra: „Galenus dat opes – Galénosz gazdagsággal jutalmaz”, vagyis az ókori görög-római világ egyik leghíresebb orvosának, Galénosznak a hivatása, az orvoslás jövedelmező mesterség.

³⁹⁸ Lengyel László: Tompa Mihály életének utolsó éveiből. = Vasárnapi Újság 49 (1902) No. 24. p. 382.

az 1861-ben alapított takarékpénztárnak és mint a városi képviselő választmány tagja „erélyesen küzdött Rimaszombat anyagi és szellemi érdekeiért”.

Magánéletéről keveset tudunk. 1846-ban vette feleségül Rigó Emíliát. Családi életének alakulásához a halálakor megjelent gyászjelentés ad támpontot. Annak ellenére, hogy élete utolsó hónapjait a gyomorrák okozta szenvedések árnyékolták be, szinte az utolsó napokig dolgozott. Halálakor nemcsak a helyileg illetékes Gömör-Kishont c. hetilap és a Rozsnyói Híradó jelentetett meg részletes nekrológot az elhunytól, hanem az országos terjesztésű, pesti szaklap, a Gyógyászat is. Ebből idézünk:³⁹⁹

„48 évig működött mint orvos, s 1860 óta mint tiszti főorvos. Athletai természetű, vas erejű, keveset betegeskedő ember volt. Egyszerű, de tiszta gondolatmenet, elegendő határozottság és meggyőződésének keresetlen szavakkal kifejezése jellemezte őt. Az orvosi ügyeknek meleg keblű barátja, kartársai-val szemben szerény volt. Béke poraira.”

³⁹⁹ Gyógyászat 25 (1885) p. 487.

A Magyar Tudós Társaság első vidéki orvos-tagja: Horvát József (1794–1849)

Napjainkban valamely ország legmagasabb rangú, irányító jellegű tudományos intézménye az akadémia – például a Magyar Tudományos Akadémia. Tagjai a legmagasabb tudományos rangot, az akadémikus címet viselik, amelyhez általában a tudományos szamárlétra – doktor, akadémiai doktor, docens, professzor – fokozatainak sikeres megszerzésén át vezet az út. A Magyar Tudományos Akadémia, illetve elődje, a Magyar Tudós Társaság bölcsőkorában mindez egyszerűbben működött: az akadémikus rangot akár tudományos munkát, kutatást nem végző vidéki orvos is elnyerhette. A Palócföld méltán lehet büszke arra, hogy Debrecent, Pozsonyt, Kolozsvárt megelőzve a palócokat (is) gyógyító, a Hont megyei mezővárosban, Bát⁴⁰⁰ élő megyei másodfőorvos, Horvát József lett az első vidéki orvos-akadémikus 1830-ban.

A dolog magyarázata a következő. Amikor 1830 végén, az öt évvel korábban, a pozsonyi diétán Széchenyi István gróf nemes gesztusának köszönhetően megalakított Magyar Tudós Társaság végre eljutott az igazi megalakuláshoz, nem kis gondot okozott a tagok ki-, illetve megválasztása. Az Igazgató Tanácsot ugyanis a tagok kijelölésénél az a fő „tekintet” vezette, hogy „rendes taggá tudományáról s különösen magyar nyelven kiadott munkái által esmeretes író” választassék. Márpedig a reformkor derekán a tudomány és a felsőoktatás nyelve a latin – e nyelven zajlanak az előadások az orvosi karon és Cicero nyelvéen írónak a tankönyvek, de az orvosi disszertációk is. Nem volt könnyű tehát magyar nyelvű könyveiről „esmeretes” író (tudóst) találni. Így nem csoda, hogy első nekifutásra a tervezett 42 – osztályonként 4 – akadémikus helyből az Igazgató Tanács csak 23 helyre talált megfelelő embert.

A hatodik, természettudományi osztályban sikerült mind a négy helyet betölteni. A pesti tagsági helyekre egyetemi tanárok kerültek: Bugát Pál (1793–1865) és Gebhardt Ferenc (1791–1869). Az előbbit ma elsősorban orvosi nyelv-újítóként tartjuk számon, kollégája pedig az első volt a pesti orvosi karon, aki 1824-ben magyarul tartotta székfoglaló beszédét, ill. magyar nyelvű tankönyvet írt.⁴⁰¹ Az első vidéki helyre Horvát Józsefet, a másodikra egy Zemplén megyei alszolgabíró, a jogi (!) végzettségű Balásházy Jánost (1797–1857) nevezték ki.

⁴⁰⁰ Bát = ma: Bátovce (Szlovákia)

⁴⁰¹ Dörnyei Sándor: A magyar nyelv a hazai orvosképzésben 1848-ig. = Magyar Orvosi Nyelv 11 (2011) No. 1. pp. 7–10. (Az ide vonatkozó rész: p. 7.)

Balásházy a juhtenyésztést propagáló magyar nyelvű „gyűjteménye” által volt „esmeretes író”.

A fentiek ismeretében felmerül a kérdés: no és Horvát milyen munkái révén vált ismertté? Ha felütjük a szakbibliográfiákat, de akár a Szinnyeit is, meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy 1822-ben – a pesti karon történt orvossá avatásakor – kiadott egy latin nyelvű disszertációt „De otitide...”, azaz a fülgyulladásról és következményeiről;⁴⁰² 1829-ben lefordította magyarra Becker „elhálás előtt, alatt s utáni tanácsadóját”;⁴⁰³ ugyancsak 1829-ben ő magyarította a német L. F. Frank „Az orvos mint házibarát” c. népszerű könyvét.⁴⁰⁴ S mivel akadémiaként csak 1830. november 17-én nevezték ki, az „igazgatók” figyelembe vehették az 1830-ban megjelent további két fordítását (németből): „a testi gyermek neveléséről”,⁴⁰⁵ ill. egy újabb tanácsadást, ezúttal az aranyérben szenvedők számára.⁴⁰⁶

Vagyis az első vidéki orvos-akadémikus megválasztásáig, egyetlen saját, eredeti művet nem publikált magyar nyelven. A tisztelt Olvasóban felmerült kérdést, hogy ti. „miképp érdemelhette ki Horvát⁴⁰⁷ merő áttételek, s nem is a tudomány előmenetelére ható rendszeres alapmunkák, hanem nagyobb részt oly tudományról írt vásári népszerű iratok áttételei által” az akadémiai tagságot, már 1851-ben feltette egykori orvoskollégája, az említett időpontban már a Tudós Társaság titkára, Toldy (Schedel) Ferenc. Hivatalából kifolyólag

⁴⁰² Horváth, Josephus: *Dissertatio inauguralis medica de otitide, et nonnullis ejusdem sequelis, quam ... pro doctoris med. laurea rite consequenda ... publicae disquisitioni submittit.* Pestini, 1822. Typis Ludovici Landerer. 32, [1] p. – Lásd: Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvostudományi értekezések.* Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. p. 237.

⁴⁰³ Becker, Gottfried Wilhelm: *Tanácsadó az elhálás előtt, alatt s után, az az rövid utasítás miként kelljen az elhálást, vagy nemi közöszülést úgy gyakorolni, hogy az egészségnek ne ártson, és szép, egészséges gyermekeket lehessen nemzeni. Egy toldalékkal, mellyben a nemet s az ember nemzését illető titkok magyaráztatnak.* Ford. Horvát József. Pest, 1829. Ny. Trattner-Károlyi. 103 p.

⁴⁰⁴ Frank, Ludwig Friedrich: *Az orvos mint házi-barát vagy egy orvosnak az atyák- s anyákhoz intézett barátságos oktatásai, minden gondoltatható nyavalyákról akármely korban. Egy hív s közönséges érthető tanácsadó mind azokra nézve, kik a betegségeket magok ismerni akarják, vagy orvosi segítségre szert nem mindjárt tehetnek.* A 3. német kiadás szerint fordítva Horvát József által. Pesten, 1829. Hartleben C. Adolf. XVI, 322 p.

⁴⁰⁵ *A testi gyermeknevelés megjobbítására szolgáló javallatok az első életszakaszokban, némelly makacs és hirtelen megölnö betegségektől, ártalmas szokásoktól és visszaélésektől, és veszedelmes ruházatoktól védő intésekkel együtt.* A kezdő anyák számára dr. G.[ölis] L. A. után németből fordítva 2. kiadás szerint Horvát József. Pesten, 1830. Hartleben Adols. IX, 10–144 p.

⁴⁰⁶ Richter, F.: *Tanácsadó mindazokra nézve a kik az aranyérben kisebb vagy nagyobb mértékben szenvednek.* Itt előadatnak azon védrendszeres szabások is, miként ohajtja magát kiki a közönségesen elterjedt nyavalyától megoltalmazni, és különös tekintetbe vétetnek a vele rokon bajok is, ugymint a rossz emésztés, hasbelrészeinek dugulásai és hypochondria. Németből fordítva Horvát József által. Pest, 1830. Ny. Trattner és Károlyi. (Hartleben K. A.) 112 p.

⁴⁰⁷ A szakirodalomban többnyire Horváth néven szerepel, saját maga, amint ezt könyvének címlapja is bizonyítja, a Horvát nevet használta.

neki kellett elparentálni az időközben elhunyt akadémiai tagot, Horvát Józsefet. Az idézett kérdést nem költőinek szánta, hanem azonnal meg is válaszolta:⁴⁰⁸

„Milyen volt már 1830-ban a természeti tudományok állapotja hazánkban, s különösen irodalmunkban? Az egy természetrajz mutatott fel egy pár bűvált, s ezek is idegen nyelven írtak; a természet- és vegytan, a bonc- és élettudomány egészen parlag, a gazdasági és orvosi tudományok minden kitűnőségek nélkül. Hol kellene tehát e tudományok művelését kezdeni? Meghonosítással:⁴⁰⁹ erre következhetnek csak eredeti írók... Így történt, s történt igen természetesen, hogy Horváth József orvosirodalmi munkássága tekintetéből 1830-ban a combinatióból ki nem maradhatott: tárgy-avatottsága, nyelvészi és stiliztiai akkor nem közönséges ügyessége arra teljesen képesítették.”

Érdemes azért néhány példával illusztrálni Toldy dicsérő véleményét Horvát „nem közönséges” nyelvészi és stiliztikai képességét. Horvát is tudatában volt a „meghonosítások” fontosságának, hiszen ezekkel a magyar nyelv szókincse is gazdagodott. Saját fordítói ars poeticáját így fogalmazta meg 1830-ban, „a kezdő anyák” okulására kiadott könyvében:⁴¹⁰

„Édes Honnom virágzásáért és legszebb nyelve terjedéséért már gyenge koromtól fogva bennem kiolthatatlan lánggal égő szeretetem munkás kinyilatkozását az irántam mostohább sors sem gátolhatja, egészen gyáva vesztegésre nem kényszeríthető. Bizonyosságul itt is egy... Férjfiú munkáját mutatom be dicső Nemzetemnek hazai nyelvünkön.”

Horvát stiliztikai készsége megvillant már az első fordítása alkalmával, 1829-ben. Persze a könyv gyengébb stiliztikával is feltűnést keltett volna, hiszen egy olyan témát tárgyalt, amely a reformkorban még igencsak tabu-témának számított. Érdemes idézni a könyv teljes címét, hiszen az szinte tartalomjegyzékként is felfogható:

„Tanácsadó az elhálás előtt, alatt s után, az az rövid utasítás miként kelljen az elhálást, vagy nemi közösülést úgy gyakorolni, hogy az egészségnek ne ártson, és szép, egészséges gyermekeket lehessen nemzeni. Egy toldalékkal, mellyben a nemet s az ember nemzését illető titkok magyaráztatnak.”

⁴⁰⁸ Toldy Ferenc: Horváth József emlékezete. Olvastatott az academiában april 26. MDCCCLI. = Magyar Academiai Értesítő 11 (1851) pp. 122–125. (Az idézet helye: p. 125.)

⁴⁰⁹ Meghonosítással = értsd: fordítással

⁴¹⁰ Horvát: Előszó: In: A testi gyermeknevelés megjobbítására szolgáló javallatok (1829)

Helyszűke miatt csupán egy mondatot idézhetünk Horvát nyelvezetének érzékeltesére: mindkét „Házás Félnek” a megegyezésére van szükség, mely szerint „az egyik Fél a gyönyörködéskor mind addig mérsékeli magát, míg önnön gerjedelmének tüze a másikra is egészen elhat”. Nos, a mai szexológiai felvilágosítás nyelve talán tudományosabb, modernebb, ám a Horvát-féle „magyarításnál” aligha szebb, ízesebb!

Hogy Horvát „elhálási tanácsadója” keresett könyv lehetett, arra Móra Ferenc egyik írásában találtunk bizonyítékot. Az első akadémikusokról írva szót ejtett doktorunkról is, akit a reformkorban a megyei orvosnak kijáró titullussal, „főfizikusnak” nevez:⁴¹¹

„Horváth József Hont megyei főfizikus ... sok orvosi munkát írt, s azok közt van egy fiatal házásoknak való tanácsadó is, amit most aligha koszorúzna meg az Akadémia. Megvan az én könyvtáramban is – mármint Szeged városában –, és a százhuszezer kötetes nagy kriptában ez a legernyóltabb könyv. Látszik, hogy igen kedvelt olvasmány volt a maga idejében, s gondolom, ma is az lenne.”

Valószínűleg rongyossá olvasták Horvát legismertebb könyvét, a Ludwig Friedrich Frank (1767–1836), a württembergi királyi udvar seborvosának több német kiadást megért művének magyar változatát is. S hogy a könyv valóban „házibaráttá” lett, arról a – hasonló profilú munkáknál ez idő tájt még szokatlan – gyors második kiadás is tanúskodik (1830). Horvát akadémikusként is publikált még néhány – mai kifejezést használva – egészségnevelő könyvet; valamennyi fordítás. E tevékenységénél fontosabb azonban az a „meghonosítás”, mellyel kapcsolatban 1851-ben Toldy, a már említett emlékbeszédében indítványozta:

„Tétetnék lépés a pliniusi fordításnak az akademiánál való letevésére, hogy az mind ez intézet, mind maholnap a figyelmes közönség ismeretébe juthasson; hogy az könyvtárunkban közhasználat alá bocsáttathassék, sőt idővel talán kiegészítette közzé is tétethessék: csak így lehet Horvát József emlékezetét illőképp megülni.”

Sajnos, Toldy indítványa – számunkra ismeretlen okokból – nem valósult meg. Az 1987-ben Tóth Sándor fordításában megjelent Plinius-könyv függelékéből idézünk:⁴¹²

⁴¹¹ Móra Ferenc: Az első akadémikusok. In: Móra Ferenc: Napok, holdak, elmúlt csillagok. A fele sem tudomány. Bp., 1980. Szépirodalmi. p. 483. (Móra Ferenc művei)

⁴¹² Kádár Zoltán: Plinius, az élővilág legnagyobb római kutatója. In: C. Plinius Secundus: A természet története. A növényekről. Részletek a XII–XXI. Kötetből. Vál.: Zánkai Géza. Ford.: Tóth Sándor. Bp., 1987. Natura. pp. 197–199. (Az idézett rész: p. 199.)

„Hazánkban Horváth József orvos, író, akadémikus volt az első, aki teljes Plinius-fordítást akart készíteni... a XX. könyvig jutott el, tehát a teljes csil-
lagászati – földrajzi, embertani, állattani és növénytani részt lefordította, ha-
lála azonban megakadályozta a teljes mű lefordításában. Horváth József ha-
gyatéka az MTA kézirtárába került, ám a Plinius-fordítás kézírata hiány-
zik! Később a művészettörténeti vonatkozású részek lefordítását készítette
el id. Vayer Lajos – sajnos ennek sincs nyoma.”

A korai császárkorban Rómában élt Caius Plinius Secundus (Kr. u. 23–79), az
idősebb Plinius a Pompejít betemető Vezúv-kitörés áldozata lett – halálát unoka-
öccse, ifjabb Plinius örökítette meg egyik levelében. Idősebb Plinius „Naturalis
Historia” c. műve „nem csupán az ókorból ránk maradt egyetlen enciklopédikus
kézikönyv, hanem egyúttal az európai művelődéstörténet egyik legnagyobb hatá-
sú, legtöbbet idézett alkotása”.⁴¹³ Óriási missziót teljesített volna tehát Horvát e
mű lefordításával, kéziratának eltűnése a magyar művelődéstörténet nagy veszte-
sége. Érthető az is, hogy e fordítás – az orvosi munkája mellett – felemészttette
minden szabad idejét és ezért pl. az Akadémia lapjában, a „Tudománytár”-ban is
csak egyszer publikált: a hidegvíz-gyógyászat történetéről értekezett.

Akadémiai tagsága ellenére azonban Horvát József elsősorban orvos volt.
Előbb 1824 tavaszán – a Pestre távozó Bugát Pál utódaként – a Hont megyei
Bakabánya⁴¹⁴ szabad királyi bányaváros physicusa lett, majd öt év múlva az
ugyancsak Hont megyei Báton telepedett le, mint a báti járás orvosa és Hont
megye másodfőorvosa (az első főorvos Stéger János volt). Sajnos az orvosi te-
vékenységét (is) dokumentáló megyei jegyzőkönyvek (protokollumok) többsége
a II. világháború alatt megsemmisült. Így arról, hogy milyen orvos volt, csak
közvetett úton, két korabeli írásos dokumentum alapján alkothatunk képet.
A Magyar Tudós Társaság lapja, a „Tudománytár” a „Magyar nyelv ügye” ro-
vatban tette közzé 1834-ben:⁴¹⁵

„Horvát József honti tiszt. főorvos, a m.t. társ. r. tagja, ns Hont vármegye
1833. febr. 25dikei közgyűlésében azon díjról, melly őt az 1832-ben véghez
vitt védhímlőoltásért illette, lemondván, azt a hontmegyebeli szegény sorsu
gyermekok oktatására megkívántató magyar könyvek megvásárlására aján-
lotta.”

A másik dokumentumra a lévai járási levéltárban bukkantam. Közel húsz évvel
Bakabányáról való távozása után, a város 1848. február 23-án tartott tanácsülé-
sén a következő döntés született:⁴¹⁶

⁴¹³ Németh István: Plinius, a polihisztor. = *Lege Artis Medicinae* 12 (2002) No. 9. pp. 606–608.

⁴¹⁴ Bakabánya = ma: Pukanec (Szlovákia)

⁴¹⁵ *Tudománytár*, 1834. Vol. 1. p. 236.

⁴¹⁶ Levéltári jelzete: Lévai Járási Levéltár, 94/1848.

„Mi Szabad Királyi Bánya Bakabánya Város Fő Bírja kapitánya és Városi Tanácsa adjuk emlékezetül... Horváth József orvostudor Úrnak s jelenleg Tettes Hont Vármegye főorvosának azon nemes megye Táblabírájának a Pesti Magyar Kir. Egyetem orvosi osztálya és Magyar Tudós Társaság érdekes Tagjának azon méltányló Érdemeit tekintve – melyeket nem csak egy-néhány évek előtt mint ezen Szabad kir. várossának több évek lefolyta alatt rendes Fő Orvosa Betegeknek orvoslásában szorgalmatos ügyessen és sikeresen mindnyájunknak megelégedésével eljárta légyen – de azon időtől fogva is gyakrabban – sőt mostanában is midőn Városunk Orvossa nélkül lett – betegeink ápolásával járulni mindenkor egyszerű megszólításunkra nem terheltetett volna, és akkint fent nevezett Horváth József orvos Tudor Úr ezen város közönségénél is figyelemre méltó érdemeknek méltánylást szerzvéen közbizalmunkra találta.

Azért tehát – hogy lelki ismeretes fáradozásainak – a Haza Szent oltára előtt méltó jutalmát vehesse a Szabad Királyi és Bánya Bakabánya Városi Törvényhatóság Tiszteletbeli Polgárának befogadtattik – és azon Polgárok keblében, kik ez érdemben Polgári Esküvések Szentségével felruháztatva minden lépésekbe csálthatatlan zsinór mértékre találtak – bevezettetik.”

Az idézett, barokkosan terjengős szöveg lényege: Horvát doktor Bakabánya díszpolgára lett. A levéltár őrzi Horvát köszönőlevelét is.

Sajnos, doktorunk nem sokáig örülhetett a díszpolgári címnek. A Vas megyei Lukácsházán 1794. február elsején indult életút 1849. május 13-án a Hont megyei Báton ért véget. Annak ellenére, hogy életművére ismételten felhívtuk a figyelmet,⁴¹⁷ az egykori Hont megye területén mindmáig nincs emléktáblája; sírhelyét a báti temetőben nem sikerült megtalálnom.

⁴¹⁷ Kiss László: Az egészségnevelő akadémikus. In: Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: Gondolatokból épült katedrális. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Pozsony, 2001. Madách-Posonium. pp. 73–75.

Bérczy (Stand) János (1776–1839) – a védőoltások és a fertőző betegségek elleni harc nógrádi úttörője

A Bérczy név ismerősen cseng Palócföldön, ami elsősorban Bérczy Károlynak (1821–1867) köszönhető. A „költő, jótollú novellista, műfordító, újságíró, Madách Imre jóbarátja, a Tizek Társaságának tagja, Széchenyi munkatársa”⁴¹⁸ Bérczy Károlyról azonban kevesen tudják, hogy volt kitől örökölnie az íráskészséget. Atyja, Bérczy János megyei főorvos ugyanis szintén „literátus” ember volt: a szakszövegek írásán túl „szívesen versenyzett szójátékok és anagrammák készítésében”,⁴¹⁹ egyebek közt irodalmi tevékenysége miatt is önálló szócikket érdemelme lexikonjainkban. Azonban sem a „Magyar Életrajzi Lexikon”, sem a 2004-ben kiadott „Magyar Orvoséletrajzi Lexikon” nem emlékezik meg róla, és hiába kerestük nevét a Borovszky-féle Nógrád-monográfia névmutatójában és Csáky Károly honismereti olvasókönyvében is.⁴²⁰ „A Szinnyei” is csak publikációit sorolja, alaposabb életrajz nélkül. E hiányt igyekszik pótolni dolgozatunk. Bérczy János személye talán azért is merült feledésbe, mert eredeti neve Stand volt, melyet 1804-ben magyarosított Bérczy-re. A Stand család a Pest megyei Abonyban élt a 18. század derekán. Doktorunk atyja, Stand László gazdatiszt, népes család feje: Horváth Borbálával kötött házasságából „nyolc gyermek származott... a legifjabb 1776. április 11-én született János”.⁴²¹ Stand László „Hetven esztendő korában Deczember végén 1795. tüdőgyulladásban, falun, orvosi segéd nélkül halt meg” – írja majd róla fia, 1806-ban.⁴²² Atyja halála idején János már medikus Pesten, mint a kegyesrendiek (piaristák) pesti gimnáziumának eminens végzettje. Eredetileg katona szeretett volna lenni – ne feledjük, a napóleoni háborúk korában élt –, ám atyja barátjának, Stáhly György sebészpro-

⁴¹⁸ Kulcsár Ildikó: Bérczy Károly hagyatéka Salgótarjánban. = Palócföld, 1981. No. 1. pp. 75–82. (Az idézett rész: p. 75.)

⁴¹⁹ Kerényi Ferenc: Bérczy, Madách, Balassagyarmat. (Egy irodalomszociológiai elemzés vázlata). = Palócföld, 1981. No. 3. pp. 19–21. (Az idézett rész: p. 19.)

⁴²⁰ Vö.: Csáky Károly: Nógrádi tájakon. Honismereti olvasókönyv. Pozsony, 1992. Madách Könyv-és Lapkiadó.

⁴²¹ Leblancné Kelemen Mária: Adalékok a reformkori Nógrád megye egészségügyi helyzetéről, Bérczy János főorvos munkásságáról. = Communicationes de Historia Artis Medicinae. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 80. (1976) pp. 91–99. (Az idézett rész: p. 92.)

⁴²² Az egészség’ baráttya az öregségben avvagy Arra való oktatás mint lehessen megtartani az egészséget, az életet meghosszabbítani, 's vígan tölteni az öregségben. Struve Kerestely Auguszt után magyarázta Bérczy János. Pest, 1806. Trattner. 214, [2] p.

fesszornak⁴²³ biztatására, a kard helyett a szikét választotta. A Hőgyes szerkesztette Emlékkönyvben „Standt (sic!) János, Nagy-Abony, Pest m.” az 1801/2-es tanévben végzett 21 (!) orvostanhallgató egyike.⁴²⁴ Mivel 1785 és 1813 közt nem kötelező az orvosi tanulmányok befejezését koronázó doktori értekezés (disszertáció) írása, Stand után sem maradt fenn disszertáció.

Tanulmányai befejezése után valószínűleg Pesten maradt – itt jelent meg 1802 márciusában első könyve.⁴²⁵ Nem tudjuk pontosan, mikor telepedett le Nógrád megyében, ám ha nem elírás a dátum (1803 az 1805 helyett?) az „Okta-tás a Mentő himlőről...” c. iratán,⁴²⁶ akkor már 1803-ban a megyében működött. Így aztán „kéznél lehetett”, amikor 1804. november 13-án a megyei főorvos, Lipszky Pál⁴²⁷ lemondott hivataláról. A kiváló helytörténésztől, Reiter Lászlótól tudjuk a folytatást: „1805. január 10-én a Turóc megyéből Szécsénybe költöző Kelényi Amadeus⁴²⁸ foglalta el az I. főorvosi állást 300 rénusi forint fizetésért, Bérczy II. orvos lett balassagyarmati székhellyel, évi 200 forint fizetés mellett. 1809. szept. 25-én állásáról egészségi állapota miatt lemondott Kelényi, és így Bérczy lett az I. főorvos”.⁴²⁹ Közben Bérczy 1806. június 11-én megnősült, a Pozsony megyei⁴³⁰ Vajkán⁴³¹ vezette oltár elé az ottani földbirtokos lányát, Molnár Juliánát.⁴³² Még száz évvel később is éltek Molnárok a faluban: Molnár László földbirtokosnak „nagyobb úrilaka” van itt – írja a Borovszky-féle megyei monográfia.⁴³³ Nem tudjuk, miért ilyen távolról választott magának arát doktorunk, csupán sejtjük, hogy a megismerkedésre 1803-ban kerülhetett sor. Ekkor Bérczy a Csallóközben járt és megfordult a Vajkától nem messzi

⁴²³ Stáhly György (1755–1802) a gyakorlati sebészetén kívül 1784-től a szülészet és a szemészet előadója is a pesti orvosi karon, 1797-ben a franciák ellen felkelt nemesi sereg fősebése.

⁴²⁴ Hőgyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 229.

⁴²⁵ A tehénhimlőről. Írta frantzia nyelven doktor Careno. Fordította doktor Stand. Pest, 1802. Trattner. 48 p., 1 t.

⁴²⁶ Leblancné id. tanulmánya p. 92.

⁴²⁷ Lipszky Pálról lásd tanulmányunkat: Akit kétszer avattak doktorrá: Lipszky Pál. (Palócföld orvosai 10.) = Gömörország [Rimaszombat] 11 (2010) No. 2. pp. 42–44. – Lásd róla a jelen kötetben is!

⁴²⁸ Kelinyi (Kelényi) Amadéról lásd: Kiss László: Isten kedveltje, avagy Kelinyi Amadé, a soknevű orvosdoktor. (Palócföld orvosai 9.) = Gömörország [Rimaszombat] 11 (2010) No. 1. pp. 22–24.

⁴²⁹ Reiter Lászlónak a szerzőhöz, 1991. nov. 27-én eljuttatott leveléből.

⁴³⁰ Leblancné id. tanulmányában (p. 91.) tévesen írja Komárom megyeinek, „Vajka. Érsek Székinek is nevezetik. Magyar mezőváros Pozsony vármegyében” (Vályi K. András: Magyarországnak leírása. III. köt. Budán, 1796. Egyetemi ny. p. 579.), a Duna bal-partján, a Csallóközben, délre letre Somorjától.

⁴³¹ Vajka ma: Vojka nad Dunajom (Szlovákia)

⁴³² Leblancné id. tanulmánya p. 91.

⁴³³ Borovszky Samu (szerk.): Pozsony vármegye. Bp., 1895. Apolló Irodalmi Társaság. p. 124. (Magyarország vármegyéi és városai)

Gombán⁴³⁴ is, ahol meglátogatta a 70. életéhez közeledő, és már „kába” Kempelen Farkast,⁴³⁵ a sakkozóautomata és a beszélőgép egykor híres feltalálóját. „Álmélkodtam, hogy hogyan lehetett ő olly sok és olly éles elmét mutató találmányoknak a szerzőjök” – idézi majd Bérczy ezen orvosi megfigyelését három évvel később megjelent könyvében.⁴³⁶ A már említett Borovszky-féle Pozsony vármegyei monográfia szerint⁴³⁷ Gombán is volt Molnár nevű földbirtokos. Bérczy tehát 1805-től, 1839. február 20-án bekövetkezett haláláig szolgálta Nógrád vármegyét, előbb másod-, majd 1809-től első főorvosként. Orvosi munkásságát levéltári dokumentumok és a főorvosi jelentések alapján Leblancné Kelemen Mária dolgozta fel és publikálta az Orvostörténeti Közleményekben 1976-ban. Az inkább helytörténeti értékű adatainak ismétlése helyett összpontosítsunk Bérczy (szak)irodalmi munkásságára, hiszen több országos jelentőségű munkát is megjelentetett.

A fiatal, ambiciózus Standot az orvosi pálya felé irányító Stáhly György egyike volt a Jenner-féle himlő ellenes védőoltás, a vakcináció magyarországi meghonosítóinak – már 1801 júniusában oltott Pesten.⁴³⁸ Lehet tehát, hogy éppen Stáhly volt az is, aki Bérczyt a himlőoltás hívévé tette. Még egy év sem telik el Stáhly oltásaitól, amikor 1802. március 5-én a „Magyar Hirmondó” közli olvasóival:⁴³⁹ „Egy, három árkusból álló könyvetske érkezett a napokban kezünkhöz, mellynek tzíme ez A tehén himlőről. Írta Frantzia nyelven Doktor Careno. Fordította Doktor Stand. Pesten. 1802”. Ismét korrigálni vagyunk kénytelenek Leblancné állítását: ez a munka nem „doktori disszertáció” – már csak azért sem lehetne az, hiszen nem eredeti munka, hanem fordítás.

Az ekkor még német nevű Stand Pesten, 1802. január 4-én keltezett előszavában azon reményét fejezi ki, hogy „e kis igyekezetem által Néked használhatok Nemes Hazám”, az „ártatlan kisedségnek” az „apró himlő” veszélyétől való megszabadításával. A könyv szerzője, egy Milánóból származó bécsi orvos, Aloysio Careno volt. Careno nemcsak az elsők közt vakcinált a császárvárosban, hanem 1799-ben az angol eredetiből (*An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae*) az akkori idők angoljára, a latinra is lefordí-

⁴³⁴ Gomba ma: Hubice (Szlovákia)

⁴³⁵ Kempelen Farkas (1734–1804) királyi tanácsos, élete alkonyát elhagyottan és mellözve töltötte, gyakran tartózkodva a Csallóközben, ahol Nagylégen és Gombán birtokai voltak, Bécsben hunyt el. Lásd: Lacza Tihamér: A zseniális alattvaló. In: Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: Gondolatokból épült katedrális. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Pozsony, 2001. Madách-Posonium. pp. 267–274.

⁴³⁶ Lásd Bérczy 1806-os munkáját, p. 129. lábjegyzet.

⁴³⁷ Borovszky Samu (szerk.): Pozsony vármegye. p. 68.

⁴³⁸ Lásd: Kiss László: Ki volt a magyar Jenner? + Jenner eurázsiai prófétája: Jean de Carro. In: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Piliscsaba, 2010. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 59–64, 66–72. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 77.)

⁴³⁹ Magyar Hirmondó, 1802. No. 19. (márc. 5.) p. 327.

totta Jenner 1798-ban megjelent híres könyvét.⁴⁴⁰ Stand tehát a legilletékesebb könyvét ültette át magyarrá. A könyv „Bevezetése” forrásértékű ma is, hiszen a Jenner-féle módszer európai elterjedésének a története.

Stand (Bérczy) azonban nemcsak fordított, hanem aktívan is hozzájárult a téma ismertetéséhez értékes lábjegyzeteivel. E lábjegyzetek tanúsítják, hogy Bérczy nem csak a piaristáknál volt eminens... Pl. Careno azon állítását, hogy az apró himlő „természetes” úton terjedő nyavalya, így módosítja:

„Tanítóm, Doktor Schraud⁴⁴¹ után történetbélinek nevezem... vigyázatlanág által ragad el egyikről a másikra, következésképpen nem természetes, hanem történetbéli.⁴⁴² És eztet a mostani előítélő világban jó megjegyezni”⁴⁴³

Ugyancsak vitába száll azzal a véleménnyel is, hogy a tehénhimlő helybéli betegség – doktorunk szerint „valóságos közönséges betegség” (értsd: az egész testet, nem csak a beoltás helyét érintő kór). A kis füzetnek az orvosi gyakorlat számára legértékesebb része a 46. oldalon kezdődik: „A Tehénhimlő beoltására való Tanítás, mely Londonban, Januáriusban 1801 kihirdettetett”. Ehhez csatolkoznak az 50. oldalon azok a képek, melyek alapján megállapítható volt: megfogant-e a beoltott tehénhimlő?

Mint már említettük, valószínű, hogy Bérczy már 1803-ban Nógrád megyében élt. Nógrád vármegye főlevéltárnoka, Niedermann Imre ugyanis 1937-ben hivatkozik egy 1803-ban megjelent Stand-műre is: „Oktatás a Mentő himlőről és az ellenvetéseknek megcáfolásokról a Nógrádi köznéphez”.⁴⁴⁴ A levéltári irat szerint a szerző „ingyen osztotta szét a megyeiek között, s a nép részére ebből oktatóröpiratot bocsátott közre, ...amit a papok szószékről is felolvastak az egyszerű népek”. Lehet, hogy arról a röpiratról van szó, melynek példányát az Országos Széchényi Könyvtár is őrzi, ám ez 1805-ben jelent meg. A 14 oldalas kis munkából kiderül, hogy Bérczy javaslatára küldte ki Nógrád megye Müller nevű seborvosát Pestre, hogy onnan az oltóanyagot Balassagyarmatra hozza. S mivel a kötet elsősorban az egyszerű, babonás és tévhitekre könnyen rávihető nép számára készült, a főorvos tizennégy „ellenvetésre” is válaszol könyvében. Ízelítőül, íme a 13. ellenvetés: utálatos dolog, valamely marha nyavalyát az emberre ragasztani. Bérczy válasza: nem élünk-e a marhának tejével, húásával anélkül, hogy ártana egészségünknek...

Most hivatkozott munkái bizonyítják Bérczy megkülönböztetett érdeklődését kora járványos betegségei iránt, különös tekintettel azok megelőzési lehető-

⁴⁴⁰ Nem tévesztendő össze a másik híres bécsi vakcinátorral, Jean de Carro -val. Lásd: Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. p. 66.

⁴⁴¹ Schraud Ferenc (1761–1806) pesti orvosprofesszor, 1802-től protomedikus (országos főorvos).

⁴⁴² Történetbeli mai szóhasználattal: véletlenszerű, nem törvényszerű.

⁴⁴³ Lásd Bérczy 1806-os munkáját, p. 26.

⁴⁴⁴ Leblancné id. tanulmánya p. 92.

segeire (védőoltás, a fertőzés veszélyének kerülése). Fokozódik ez az érdeklődés akkor, amikor egy újabb járványos nyavalya jelenik meg Európában.

A vészharangot a Bécsben megjelenő „Magyar Kurir” szólaltatta meg 1804 novemberében: hamburgi forrás alapján közli a Spanyolországban pusztító „sárga hideg” jeleit. A „sárga hideg” vagy „sárga hideglelés” – mai nevén „sárgaláz” – súlyos trópusi vírus okozta ragályos kór. A vírust főleg az Aädes aegypti szúnyog terjeszti. Lázzal, sárgasággal járó májgyulladás – innen kapta nevét – veseelégtelenségbe torkolló vesegyulladás jellemzi a nagy halálozással járó járványokat. Ma is csak tünetileg kezelhető, viszont napjainkban van ellene védőoltás. A „sárga Jack” néven is ismert betegség kultúrtörténetét a kiváló amerikai orvostörténész, Ralph H. Major írta meg – leírása magyar nyelven is olvasható⁴⁴⁵ –, sajnos a kór európai fejezete nélkül. Ezért is különösen értékes számkra Bérczy 1805-ben kiadott könyve.⁴⁴⁶ Ne tévesszen meg a cím: a „malagai” jelző arra utal, hogy a Földközi-tenger partján fekvő spanyol kikötővárosban, Malagában jelentek meg első esetei 1803-ban. A malagai „katonai és polgári dolgok igazgatója” utasítására írta meg dr. Arujela azt a könyvet, melyet Bérczy János fordított magyarra.

Sajnos, a már többször hivatkozott dolgozat szerzője félreértette Bérczy leírását és a malagai kórt olyan „járványos hideglelésnek” mutatta be, amely „Nógrád megyében is pusztított... főleg a katonaság beszállásolásával terhelt Nagyoroszi mezővárosban”.⁴⁴⁷ A járványos betegségek kitűnő szakértője szerint azonban csak a mediterrán éghajlatú, a Földközi-tenger partján elterülő országokat sújtotta, bár a sárgalázról való félelem „Németországban és a szomszédos országokban” is kimutatható az ott megjelent sárgaláz-iratok alapján.⁴⁴⁸ Ilyen irat volt doktorunk „magyarázata” is. Ez egyértelműen kiderül az 1805 januárjában, B. Gyarmaton keltezett előszóból is:

„A sárga hideglelésnek biztos leírását kívánva fogják olvasni hazámiai... ezen dagályos nyavalyának közelítésével fenyegetve határinkat”.

A nagyoroszi járvány tehát semmiképpen nem lehetett sárgaláz, különösen nem az 1805. december 2-i austerlitz⁴⁴⁹ csatát követően – télen nincsenek szúnyogok – inkább a tetvek által terjesztett kiütéses tifuszlól lehetett szó. Ez a tény termé-

⁴⁴⁵ Major, Ralph H.: A sárga Jack. In: Major, Ralph H.: A végzet katonái. Ford.: Nagypál István. Bp., 1938. Hungária Könyvkiadó. pp. 247–282.

⁴⁴⁶ A’ Malagai járvány Hideglelésről ’s orvosolhatásáról írta Truxillo Péternek a’ Malagai Katona és Polgári dolgok Igazgatójának parantsolattyaóól Dr. Arejula János Emanuel. Magyarázta Bérczi János Nógrád Várm. Orvosa. Pesten, 1805. Trattner Mátyás bet. 51 p.

⁴⁴⁷ Leblancné id. tanulmánya p. 93.

⁴⁴⁸ Winkle, Stefan: Geisseln der Menseheit. Kulturgeschichte der Seuchen. Düsseldorf – Zürich, 1997. Artemis und Winkler. p. 985.

⁴⁴⁹ Austerlitz ma: Slavkov u Brna (Csehország)

szetesen semmit sem von le a Bérczy-könyv értékéből, amely a sárgaláznak első magyar nyelvű ismertetője. Bérczy azonban nemcsak az infektológia, a járványos kórok irodalmában alkotott fontos, úttörő jellegű munkákat, hanem a ma „gerontológiának”, az öregedés tudományának nevezett területen is. Az 1806-ban kiadott újabb „Oktatása” magyar nyelven először ad szinte teljes képet az öregedés testi, lelki problémáiról s főleg azok megelőzési módjairól. S bár ismét fordításról van szó, a kötet értékét emelik Bérczy magyar vonatkozású lábjegyzetei – lásd az atyjára, ill. Kempelenre utaló, már idézett jegyzeteit! A helyszűke miatt most csupán felhívjuk a figyelmet a 47–49. oldalakon található terjedelmes lábjegyzetre, amelyben a „Lótzon” (*Luczfalva?* – *K. L.*) élő, 111 (!) éves,⁴⁵⁰ „három században és 7 koronás Fejedelmek alatt élt” Boda Mátyással való találkozását írja le doktorunk. Értékes adatokat tartalmaz az akkor 75 éves Balassa Paula Ferenc grófnak⁴⁵¹ szóló ajánlása is. „Excellentiádnak szerentsés, boldog, vidám, egészséges és munkás öregsége eleven példája annak, amit ez a könyv foglal magában” – írja többoldalas ajánlásában doktorunk. S hogy e sok pozitív jelzős öregség hogyan érhető el? Úgy, hogy „azon böltsen választott élete módgyának renditől, melyet e három szóba foglalt: Tempora Tempore Tempera,⁴⁵² soha se testi se lelki képpen el nem távozott”.

Nincs terünk Bérczy főorvos szépirodalmi jellegű írásaival foglalkozni. Úgy véljük azonban, hogy fentebb ismertetett szakdolgozatai az értékesebbek ezek alapján örökös helye van Bérczy Jánosnak nemcsak Nógrád megye, hanem a történelmi Magyarország orvostörténetében is.

⁴⁵⁰ Mivel a találkozás 1805-ben történt, Boda 1694-ben születhetett és a következő királyok alatt élt: I. Lipót (1657–1705), I. József (1705–1711), III. (VI) Károly (1711–1740), Mária Terézia (1740–1780), II. József (1780–1790), II. Lipót (1790–1792), I. Ferenc (1782-től).

⁴⁵¹ Balassa Ferenc gróf (1731–1807) valóságos belső titkos tanácsos, kamarás, Vágbeszterce, Lietava, Éberhard Kékkő uraként, többnyire az utóbbi helyen élte öreg napjait. Agglegény volt, így vele kihalt a Balassák grófi ága. Bérczy valószínűleg a háziorvosa volt. Mivel a Pozsony megyei Éberhárd (ma: Malinovo) ura is volt, lehet, hogy 1803-ban őt kísérve járt Bérczy a Csallóközben.

⁴⁵² „Idődet oszd be körültekintően” – Magyar László Andrásnak ez úton is köszönöm a latin szöveg értelmezését.

Kis Witzay József (1746–1810), Kazinczy kassai orvos-barátja

Kis Witzay József személyét ma elsősorban az irodalomtörténet tartja számon, mint Kazinczy Ferenc életének megmentőjét.⁴⁵³ Kazinczy valószínűleg 1779-ben ismerkedett meg a már akkor híres kassai orvosdoktorral. Az év szeptemberében a húszéves Kazinczy „patvarián” (joggyakorlaton) volt Kassán, s jutott ideje a könyvkereskedésben is megfordulni. A Lipcséből (is) könyveket beszerző Fried könyvkötő (és kereskedő) „megengedte, hogy olykor könyveivel éljek, s ugyanezt tevé Fucker⁴⁵⁴ is, az orvos, ki deák dolgozásait s német verseit láttatá. Viczay hasonlóan orvos, rezei s csigáji körül hagyta néha, mert hogy magyarárgasson, arra a nagyon elfoglalt s közönséges bizodalmat nyert embernek nem volt ideje.”⁴⁵⁵ Fucker később – valószínűleg 1784 után – Tállyára költözött – így, 1789-ben, Kazinczy súlyos betegsége idején a gyógyítás a Kassán maradt Witzayra hárult. Kazinczy kéziratban maradt emlékezéséből idézünk:⁴⁵⁶

„Szüntelen tartó hivatalbéli útaim, az azokon való rendetlen élés, leg-közelebb pedig a Szepes Vgyei útam alatt egy hónapig tartó szörnyű hőség meg-gyengítették egészségemet. Szemeimnek fehérjek tsupa sárga volt... 4-a Juni vissza mentem Kassára, s már 6-a Juni mellyemben korgást, másnap pedig borzasztó hideglelést érzettem, azonnal küldöttem Doctor Viczayért, mert valami belső sugallást érzék a felől, hogy betegsége súlyos lesz. Negyed napon mi történt nem tudom. El kezdettem phantasirozni...”⁴⁵⁷

Kazinczy „belső sugallása” megalapozott volt. Betegsége – valószínűleg hastífusza – a sír közelébe juttatta őt, sőt a komáromi „Mindenes Gyűjtemény” hasábjain már nekrológja is megjelent balatonfüredi tisztelője, Pálóczi Horváth

⁴⁵³ Kiss László: Kis Witzay József, Kazinczy kassai orvosa és barátja. In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom. 20. köt. 25 éves a Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely, 2010. Kazinczy Társaság. pp. 129–138. (A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 20.)

⁴⁵⁴ Fucker/Fuker Frigyes (1748–1805) kassai, majd tállyai gyakorló orvos.

⁴⁵⁵ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjt., szerk., előszó, jegyz.: Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. Magvető. p. 101. (Nemzet és emlékezet)

⁴⁵⁶ Kazinczy Ferenc: Rothasztó forró-betegségem Kassán, 1789. Júniusban. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. Vegyesek 4-r. 71. sz.

⁴⁵⁷ Phantasirozni = értsd: deliriálni, azaz félrebeszélni.

Ádám tollából.⁴⁵⁸ Kazinczy a „Pályám emlékezete” c. memoárjában is említést tesz doktoráról:

„Orvosom és barátom, Viczay József, már (június) 19-d nem hitte, hogy a reggelt érjem. Ifjúságom és a kassai prédikátor könyörgése megtartott.”

Witzay és Kazinczy barátsága töretlen maradt ez utóbbi fogsága (1795–1801) alatt és ellenére is. Kazinczy a fogságból anyjához írt leveleiben többször említi Witzayt, kéri tanácsát.

E jóban-rosszban töretlen barátság az egyik indítéka annak, hogy Kazinczy még Witzay életében, 1803-ban rézmetszetet készített a doktorról. Witzay halálát követően írja egyik levelezőtársának:⁴⁵⁹

„Viczaynak igen jól eltalált képét én ezelőtt nyolc évvel Czetter által metszetém rézben, mert engem is nem egyedül virtusainak tisztelete s a leg-szentebb barátság, hanem életem megtartása is csatlott hozzá.”

Említettük, hogy doktorunk emlékét, Kazinczy apropóján, elsősorban az irodalomtörténet tartja számon. Nézzük azonban, mit tud az orvostörténet-írás doktorunkról. Kis Witzay mindmáig legteljesebb életrajzát földije, Molnár Béla adta közre 1944-ben,⁴⁶⁰ az akkoriban újra az anyaországhoz tartozó Kassán. A továbbiakban elsősorban az ő közlésére támaszkodunk, kiegészítve azokat saját kutatásunk adataival.

Kis Witzay József 1746. március 26-án Kassán született, ahol atyja, id. Kis Witzay József (1715–1790) városi „Chirurgus” (seborvos) volt. A család eredeti neve Molnár volt és a Sopron megyei Viczáról került a keleti végekre. Itt vette fel a származási helyére utaló Witzay, később – talán a Viczay grófi családra való tekintettel – a Kis Witzay nevet.⁴⁶¹ A még Viczán született atyai nagyatya, Kis Witzay Péter (1681–1762) a kassai magyar evangélikus egyház lelkésze volt. Csabanszky Mariannával kötött házasságából három fiú született: Péter, József és Menyhért. Közülük József sorsát követjük, aki nem lépett atyja nyomdokaiba, hanem a test gyógyítója, seborvos (chirurgus), borbélysebész lett. A borbélysebészek más mesteremberek módjára céhekbe tömörültek. A kassai

⁴⁵⁸ Kiss László: „... a Kazinczy haláláról vett hír nem igaz volt...”. Kazinczy Ferenc „halála” és feléledése 1789-ben. In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom. 16. köt. 175 éve halt meg Kazinczy Ferenc. Sátoraljaújhely, 2006. Kazinczy Társaság. pp. 23–27. (A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 16.)

⁴⁵⁹ Molnár Béla: Kassa orvosi története. Kassa, 1944. Wiko nyomda. p. 96. – Molnár Béla (Kassa, 1892 – 1945 után) 1914-ben Budapesten szerzett orvosi oklevelet, 1921 és 1938 közt a budapesti III. Belgyógyászati Klinika tanársegédje, nyaranként Karlsbad fürdőorvosa, majd szülővárosa visszacsatolása után, 1938-tól valószínűleg haláláig a kassai kórház főorvosa.

⁴⁶⁰ Molnár id. mű pp. 83–108.

⁴⁶¹ Molnár id. mű p. 84.

sebészceh az elsők közt alakult meg az országban – 1557-ben már biztosan működött.⁴⁶² Doktorunk atyja katonáskodása alatt lett seborvossá, 1740-ben kapott obsitot öt és fél évi felcseri szolgálat után.⁴⁶³ Huszonöt éves korában kiszolgált felcserként Kassán telepedett le immár polgári borbélysebészként. Rövidesen megnősült – a Hermann János evangélikus lelkész Erzsébet nevű lányával kötött házasságból négy leány és két fiú született. A katonaságnál megszerzett szakmai tudásával – no meg atyja, s apósa lelkészi állásának is köszönhetően – hamarosan tekintélyt szerzett magának: 1758-tól két évtizeden át ő a kassai borbélysebész céh atyamestere. Később Abaúj vármegye és Kassa város hivatalos seborvosa is, sőt 1785-ben városi szenátorrá is megválasztják.⁴⁶⁴

Az 1746-ban született József nevű fia valószínűleg atyja példáját követve lépett az orvosi pályára. A Mária Terézia által 1769-ben Nagyszombatban alapított orvosi kar mindkét Kis Witzay életének alakulását befolyásolta. Az ifjabb Józsefnek lehetővé tette, hogy Bécsben megkezdett orvosi tanulmányait már hazai földön fejezhesse be, az idősebb Józsefet viszont kellemetlen választás elé állította. A hazai orvosi karon megindult a seborvosok képzése is, ezért elrendelték, hogy az addig működő és csak céhbeli képzést kapott borbélysebészek akkor folytathatnak „orvosi” gyakorlatot, ha az orvosi karon sikeresen levizgáznak. Nem az idősebb Kis Witzay volt az egyetlen, aki öszülő fejjel nem volt hajlandó „iskolapadba ülni” és 1786-ban lemondott valamennyi hivatalos állásáról.⁴⁶⁵ Ezt annál könnyebb szívvel tehetette meg, hogy ekkor már „előtte állt az utódja”: a már orvosi oklevéllel rendelkező fia, ifj. Kis Witzay József.

Mint említettük, Bécsben kezdett orvosi tanulmányait Nagyszombatban fejezte be 1773-ban. Ez idő tájt az orvosi tanulmányokat kötelezően kinyomtatott „avatási értekezés” zárta le. Kis Witzay Nagyszombatban kiadott 60 oldalas latin nyelvű értekezését „De lingua ut signo in morbis” azaz „a nyelvről, mint a betegség kórjelzőjéről” írta.⁴⁶⁶ A disszertációk tudós kutatója, Dörnyei Sándor így jellemzi e munkát:

„Abból indul ki, hogy az emberi test részei és funkciói közt olyan harmónia van, hogy bármelyik változása hat a többire. Az érverés és a vizelet mellett már Hippokratész is fontosnak tartotta a nyelv ellenőrzését a betegség meg-

⁴⁶² Molnár id. mű p. 189.

⁴⁶³ Molnár id. mű p. 87.

⁴⁶⁴ Molnár id. mű p. 88.

⁴⁶⁵ Molnár id. mű p. 89.

⁴⁶⁶ Kis Witzay, Josephus: *Dissertatio inauguralis medica de lingua ut signo in morbis*. Tyrnaviae, 1773. Typis Collegii Academici S. J. 60 p. Kis Witzay disszertációját 2012-ben az eredeti latin nyelven, ill. szlovákra és magyarra lefordítva a kassai Safárik Egyetem Filozófiai Kara jelentette meg. A szlovák nyelvű fordítás szerzője František Šimon, a magyar nyelvűé Magyar László András. Lásd: Kis Witzay Josephus / Jozef / József: *De lingua / O jazyku / A nyelvről*. Reprint kiad. Szerk., ford., jegyzetekkel ell.: František Šimon és Magyar László András. Bev.: František Šimon, Košice / Kassa, 2012. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 114 p.

állapításához. Ezután sorra veszi a nyelv látható elváltozásait, amelyek különböző betegségekre utalnak. Így tárgyalja a száraz, a fehér, az érdes, a fekete, a vörös, a sárga, a zöld nyelvet, továbbá a nyelvet, mint az ízlelés és a beszéd szervét. Végül a kínaiaknak⁴⁶⁷ a nyelv kórjelző szerepével kapcsolatos tanításait ismerteti.⁴⁶⁸

Orvosi oklevele megszerzése után szülővárosában telepedett le, előbb mint Torna megye „physicusa” (főorvosa), 1782-től pedig – Portner Károly utódként – szülővárosa „physicus ordinarius”-a (rendes, azaz hivatalos orvosa).⁴⁶⁹ Így aztán nem lehetett ritka dolog az, ami pl. az 1785. december 30-án kelt patikavizsgálati-jegyzőkönyvön szerepel: Kis Witzay városi physicus és Kis Witzay városi chirurgus, azaz a fiú és atyja aláírása egymás mellett.⁴⁷⁰ Hosszú éveken át ő volt a város egyetlen hivatalos orvosa, hiszen a szintén Kassán lakó Mayer Ernő Lajos nem a városnak, hanem a nagy kiterjedésű Abaúj vármegyének volt a physicusa és a megye öt járási seborvosának a főnöke. II. József megyeátrendezése idején Torna megye orvosa is volt.⁴⁷¹ A több mint másfél évtizeddel halála után, 1827-ben, a „Felső Magyar-Országi Minerva” hasábjain⁴⁷² megjelent életrajza érzékletes képet fest doktorunk mindennapjairól:

„Pitvara, korán reggel olta nyolczig, tömve vala azokkal, a kik segélyét kívánták. Akkor elkezdé kerengését, melly szinte délig tartá. Háromkor újra kezdé azt, hatkor rendesen kertjébe vonta magát, s az estvét a barátságának s szerelemnek szentelé. Most még egyszer járta-bé nehezebb betegeit, ki, a legtávolabb külvárosig, olly hűséggel a legszegényebb viskóba mint a leggazdagabbak palotájikhoz, s akkor éjfélig tanult, s újra írta betegeinek laistromát az úczák szerint, hogy valakit ne felejtessen. S ezen rendében megmarada napjainak végéig... A nehezebb betegekhez nem ritkán Falukra hívatott-meg Orvosi tanácskozásra. Ment éjjel, nappal, ifjabb esztendejiben lovagolva, de úgy, hogy minden Stáción új ló várja, s nem ritkán történt, hogy a ló kidőlt alatta. Magát soha nem kímélte, s fő gondja betegei voltak, kiket a Városban elhagyott.”

⁴⁶⁷ Az ókori Kínában a nyelv megtekintése, a pulzus (érverés) tapintásán kívül, a beteg vizsgálatának egyik legfontosabb módszere volt.

⁴⁶⁸ Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. p. 274.

⁴⁶⁹ Molnár id. mű p. 91.

⁴⁷⁰ Molnár id. mű p. 84.

⁴⁷¹ Az 1785-ben a kb. hatszor nagyobb Abaúj megyéhez csatolt, az ország egyik legkisebb megyéje, a kb. 600 négyzetkilométer területű Torna, II. József halála után, 1790-től újra önálló lett.

⁴⁷² Felső Magyar-Országi Minerva 3 (1827) III. negyed. pp. 1267–1272. – Lásd: <http://fulltext.lib.unideb.hu/journals/bin/tibi.cgi?fi=minerva&ev=1827&sz=03>

Hogy e tempót bírja, hetente háromszor hideg fürdőt vett, józanul élt, kedvenc itala „amit kárhoztata, de el nem hagyhata”, a kávé volt. Szenvedélyesen keréskedett. Nemcsak Hernád-parti kertjének, hanem a kávéház előtt térnek fáit is saját kezűleg ültette. Ő alkotta meg az első kassai sétateret.

Nem nősült meg, valószínű azonban, hogy gyengéd érzelmeket ápolt kertszomszédja, Sihulsky Jakab városi konzul felesége iránt. Molnár Béla szerint e kapcsolatnak gyümölcse is volt! Erre utal(hat) Kazinczynak, Kis Witzay halála után, 1810. június 3-án debreceni barátjához, Szentgyörgyi doktorhoz írt levele: „...Felesége nem volt, de a fijának Sihulsky nevű kassai születésű Doctornak hagyta mind a mit hagyhatott.”⁴⁷³ Valószínű, hogy Kazinczy tudatosan hagyta el a „fogadott” jelzõt, hiszen közismert lehetett, hogy doktorunk végrendeletében azt is kikötötte, hogy Sihulsky Frigyes⁴⁷⁴ az örökség átvétele után nevét változtassa Witzayra! (Nem változtatta...)

A Kazinczyhoz füzõdõ kapcsolatnak volt egy rejtett szála, melyrõl Molnár Béla 1944-ben még nem sokat tudhatott. Feltételezése szerint csupán a Kazinczyhoz füzõdõ barátsága miatt fordította le Kis Witzay németbõl és adta ki névtelenül 1792-ben Kassán „A Frey-Maurer avagy Szabad-kõmíves rendnek oltalmazása” c. könyvet.⁴⁷⁵ Ma már tudjuk, nemcsak a barátság, hanem a szabadkõmívesi testvéri kapcsolat is ösztönözte Kis Witzayt a könyv lefordítására. Az 1780-as évek – tehát Kis Witzay pályakezdésének ideje – ugyanis a szabadkõmívesség virágkora a Habsburg Birodalomban. Bécsben e virágkor számára a talajt Mária Terézia udvari orvosa és tanácsadója, a holland származású Gerard van Swieten készítette elõ, így nem meglepõ, hogy magyar földre fõleg a Bécsben tanuló medikusok hozták el a szabadkõmívesség eszméjét.

Kis Witzay is bécsi medikusai éve alatt „fertõzõdött meg” a szabadkõmíves eszmékkel. Hogy doktorunk eme tevékenységérõl nem sok dokumentum marad(hat) fenn, arra a magyarázatot Mályusz Elemér kutatásainak köszönhetjük. Ő idézi azt a névtelen levelet, melyet Sándor Lipót fõherceg 1794. szeptember 20-án kapott.⁴⁷⁶

„E jelentés szerint Kassán Viczay orvosnál klub van, amelynek gróf Török fõigazgató, Szulyovszky Menyhért, Weiss zempléni orvos, Szirmay Pál, két kereskedõ és sok tanár a tagja. Amikor Hajnóczyékat elfogták,⁴⁷⁷ Szulyovszky

⁴⁷³ Molnár id. mû p. 102.

⁴⁷⁴ Sihulsky Frigyes (1785–1849) Pesten szerzett orvosi oklevelet 1808-ban; nemcsak Kis Witzay vagyonát – és híres éremgyûjteményét – hanem annak hivatalát is örökölte.

⁴⁷⁵ Starck, Johann August: A Frey-Maurer avagy Szabad-kõmíves rendnek oltalmazása. Kassa, 1792. Ellinger. [6], 226 p.

⁴⁷⁶ Mályusz Elemér: Sándor Lipót fõherceg nádor iratai 1790–1795. Bp., 1926. Magyar Történelmi Társulat. p. 181. (Magyarország újkori történetének forrásai kormányzat- és közigazgatástörténeti iratok)

⁴⁷⁷ Hajnóczyt, Laczkovicsot és Szentmarjayt 1794. augusztus 16-án tartóztatták le.

azonnal Kassára sietett, ott a jakobinusokat összehívta s azután sok iratot megsemmisítettek.”

Szulyovszky alispánnak köszönhetően tehát – a hatóság nem kis bosszúságára (s az utókor kutatóinak szomorúságára) – a kompromittáló iratok eltűntek. Az idézett szövegből azonban kiderül, hogy Kazinczy főnöke (és leendő apósa), az alkímia szerelmese, Török Lajos gróf⁴⁷⁸ mellett páholy-testvér volt Kazinczy sógora, Zemplén megye főorvosa, Weiss (a későbbi Dercsényi) János is, aki szintén Bécsben volt medikus.⁴⁷⁹

Kis Witzay egyébként még halálával is – 1810. április 5-én hunyt el Kassán – bizonyoságot tett szabadkőműves vonzalmáról. Molnár idézi Kazinczy levelét, melyben az író debreceni orvos-barátját, Szentgyörgyi Józsefet értesíti kollégája haláláról:

„A szegények öszvefutottak házánál s sírva kísérték a temetőig kövel megterhelt üres koporsóját, mert hamvai kertjében rejtettek el titkon, magának kívánsága szerint.”⁴⁸⁰

Térjünk azonban még vissza doktorunk „szabadkőműves” korszakába, 1794-be. A „Bétsi Magyar Mercurius” c. lap 1794. augusztus 8-án megjelenő 63. száma egy Kassáról, július 30-án keltezett levelet közölt. „A leg-közelébbi Postával egy nagyon szeretett Barátomnak, egy Magyar Orvos Doctornak, a következő Levelét vettem, melyet az Úr által a Hazával közöltetni néminémű képen kötelességemnek tartottam” – kezdődik a cikk. Ez után következik egy levél „szóról szóra”, melynek keltezete: „Constantzinopoly, Jun. 12”. „Az 1792-dik esztendő szakasztotta-el édes barátságunk szoros kötelét midőn a szerentsétlen fátum G-ba vitt...” – indítja levelét az 1792-től Moldvában, Bukarestben, Hadrinapolyban,⁴⁸¹ Rodostóban és végül Konstantinápolyban⁴⁸² megfordult magyar orvos. Sajnos, magáról semmit sem árul el, viszont a „Budai avagy Szekszárdi bornak”, ill. a „Sajó vizének” említése sejteti, hogy magyarországi, esetleg felvidéki gyökerű orvostól van szó. Nem árulja el hol szerzett oklevelet – valószínűleg Bécsben –, doktori mivoltában azonban nem kételkedünk, hiszen útja során több alkalommal is gyógyította a török méltóságok hozzátartozóit. Magyar

⁴⁷⁸ Kiss László: „...az én patikáriuskodni-szerető Ipam...”. A gyógyszergyártó és forgalmazó gróf Török Lajos (1748–1810). In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom. 19. köt. 250 éve született Kazinczy Ferenc. Sátoraljaújhely, 2009. Kazinczy Társaság. pp. 213–220. (A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 19.)

⁴⁷⁹ Kiss László: Kazinczy sógora, dr. Dercsényi (Weiss) János (1755–1837). In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom. 18. köt. Széphalom kincsei és üzenetei. Sátoraljaújhely, 2008. Kazinczy Társaság. pp. 149–158. (A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 18.)

⁴⁸⁰ Molnár id. műve p. 102.

⁴⁸¹ Hadrinapoly = Drinápolyban, ma: Edirne (Törökország)

⁴⁸² Konstantinápoly = ma: Isztambul (Törökország)

voltára utal az a tény is, hogy ellátogatott Rodostóba is, ahol még talált élő személyt a „Nagyságos Fejedelem” kíséretéből: „...116 esztendő, Horváth István-nak hívják, jól tud még is magyarul, egészséges Ember”.

A közel négy és fél oldalas levél izgalmas ígérettel zárul: „Chinát (Kínát) látni nagy szándékom van, ha vagy öt esztendő múlva hazámba vissza térek ki-adom útazásomnak le irását, melly már eddig is alkalmasint 50. árkusra megyen. Élly boldogúl, öllelek s a t. D. W. s.k.”

Ha az utolsó négy betűt a kassai tudósító „alírásiának” tekintjük, azaz feloldva: „Doctor Witzay, saját kezűleg”, akkor doktorunknak egy eddig nem ismert oldalával ismerkedünk meg. Sem Szinnyi, sem Molnár nem tesz említést Kis Witzay és a bécsi lap kapcsolatáról.

Magyarország első orvosi karának, a nagyszombati fakultásnak végzettjei közt kétségtelenül voltak híresebbek, tudósabbak, egyetemi tanári, sőt rektori posztot elérők is, Kis Witzay azonban, a „csak” szülőföldjéhez, betegeihez ragaszkodó orvos példaképeként, s nem utolsó sorban Kazinczy orvos-barátjaként is megérdemli a tiszteletet, nevének számontartását, különösen az északi magyar peremvidéken.

Fél évszázadon át gyógyította a nógrádiakat: Baintner Ferenc (1805–1883)

Vannak életpályák, életutak, melyeket könnyebb felderíteni a hozzánk közelebb eső végétől. A másik „végét”, azaz kezdetét nem tudjuk kibogozni a múlt homályából, még akkor sem, ha gyászjelentés, nekrológ áll a kutató rendelkezésére. Az elmondottak érvényesek Baintner Ferencre, Nógrád vármegye egykori „physicusára”, megyei főorvosára is.

Dr. Baintner Ferenc 1883. március elsején, éjjeli egy órakor „hat heti betegség és a halottas szentségek ájtatos felvétele után, végelgyengülésben” adta vissza lelkét Teremtőjének. A család által kiadott gyászjelentésből idéztünk, melyből az is kideríthető, hogy az életének 78. évében elhunyt, s korábban megözvegyült főorvost gyermekei a balassagyarmati „római katolikus sírkertben” helyezték örök nyugalomra március 3-án.

A Horváth Danó szerkesztette „Nógrádi Lapok” március 4-i száma részletes nekrológot közölt az elhunytáról. E nekrológ fontosabb adatait megismételte az „Egyetértés” március 6-i száma is. Sem az első, sem a második közlésben nem szerepel a születés pontos dátuma, s a Baintner reformkori tevékenységével foglalkozó szakdolgozat szerzője sem közli azt.⁴⁸³ Erre utaltunk bevezetőnkben és azért vagyunk kénytelenek mi is nélkülözni Baintner születésének pontos adatait.

E hiány ellenére az említett, szerző nélkül megjelent nekrológ mindmáig a legfontosabb életrajzi forrása Baintner életpályájának. 1805-ben született „Hradeken, Liptó megyében. Atyja dr. Baintner Károly cameralis főorvos gondos nevelésben részesíté”.⁴⁸⁴ Hradek, azaz Liptó-Újvár⁴⁸⁵ „csinos kisközség Liptó vármegye liptó-újvári járásában, a Vág és Béla folyók egyesülése közt... Központja egy nagy kincstári uradalomnak, melynek itt 30 ezer hektár erdősége van; az ezen uradalomban vágott fát Liptó-Újvárig úsztatják a Vágon, s az itteni gőzfűrészekben deszka, lécs és gerendává alakítva szállítják tovább.”⁴⁸⁶ Az idézett lexikon szerint még 1891-ben is csak 640 lakosa (szlovák, magyar, német) volt a településnek. Ez a szám 1784-ben még csak 294, 1828-ban azonban már elérte

⁴⁸³ Leblancné Kelemen Mária: Adalékok a reformkori Nógrád megye egészségügyi helyzetéről Baintner Ferenc megyei főorvos jelentései alapján. = *Communicationes de Historia Artis Medicinae*. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 87–88. (1979) pp. 269–275.

⁴⁸⁴ Dr. Baintner Ferenc 1805–1883. = *Nógrádi Lapok*, 1883. márc. 4.

⁴⁸⁵ Liptó-Újvár = ma: Liptovský Hrádok (Szlovákia)

⁴⁸⁶ Thüring Gusztáv: Liptó-Újvár (Hradek). In: *A Pallas Nagy Lexikona*. XI. köt. Bp., 1895. Pallas. p. 561.

a 414-t.⁴⁸⁷ Ez utóbbi lélekszám is kevés lett volna azonban egy saját orvos eltar-
tására, ezért doktorunk atyját az itt székelő kincstári uradalom alkalmazta
„cameralis” (uradalmi) orvosként. A már említett 30 ezer hektárnyi erdősen
túl ugyanis több kisközség, sőt egy mezőváros, a több mint kétezer lakosú
Hibbe⁴⁸⁸ is az uradalomhoz tartozott. „Kicsisége” ellenére Liptó-Újvár több hí-
res személyiségnek volt szülő-, ill. működési helye. Többek közt itt született
1856-ban Liptóújvári Stróbl Alajos, akiben ma a századforduló magyar szobrá-
szatának vezető egyéniségét tiszteljük és itt működött járásorvosként, majd itt is
talált örök nyugalmat, az 1926-ban elhunyt híres tolsztojánus orvos, Albert
Škarvan.⁴⁸⁹ A Kropilák-féle „honismereti szótár” nem tud sem Baintner Károly
itteni orvosi működéséről, sem fiának, Ferencnek itteni 1805-ös születéséről.
Említ viszont egy Baintner János nevű jogászt, aki 1815. január 15-én
Liptó-Újváron látta meg napvilágot (elhunyt 1881-ben, Pusztaszeren).⁴⁹⁰ A szlo-
vák életrajzi szótár szerint⁴⁹¹ az atyja, Baintner Károly, a liptóújvári uradalom
orvosa volt, vagyis Baintner János – a későbbi kiváló jogász, egyetemi tanár,
akadémiai levelező tag⁴⁹² – doktorunk öccse volt.

A most említett lexikoni szócikkek ismerete azért is fontos, mert doktorunk
atyjáról, az orvos Baintner Károlyról – jelenleg – ezek az egyedüli hiteles forrá-
sok. Dörnyei Sándor sem Pesten, sem Bécsben nem talált orvosavató értekezést
Baintner Károlytól. Ez arra utal, hogy orvosdoktori oklevelét 1785 után szerez-
hette meg,⁴⁹³ valószínűleg Bécsben, mert neve nem szerepel az 1785 és 1805
között a pesti karon végzettek közt.⁴⁹⁴ Jelenleg nem tudjuk, mikortól meddig
volt uradalmi orvos, fiai születési dátuma alapján 1805-ben már, 1815-ben még
az volt.

A nekrológban említett „gondos nevelésről” sem tudunk részleteket. Az

⁴⁸⁷ Kropilák, Miroslav (főszerk.): Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Vol. II. Bratislava, 1977. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. pp. 172–174.

⁴⁸⁸ Hibbe, korábban: Hybbe = ma: Hybe (Szlovákia). Katolikus templomának falán magyar nyelvű emléktábla hirdeti, hogy ott van eltemetve az 1594-ben, Esztergom ostrománál elesett nagy köl-
tőnk, Balassi (Balassa) Bálint. Halála idején Liptó-Újvár és környéke a Balassák birtokában volt.
Lásd: Rezník, Jaroslav: Po literárnych stopách na Slovensku. Bratislava. 1982. Mladé letá.
p. 195.

⁴⁸⁹ Kiss László: Tolsztoj kevésbé ismert magyar(országi) orvosai: Vragassy Vilmos (1855–1935) és
Albert Škarvan (1869–1926). = Orvosi Hetilap 151 (2010) No. 46. pp. 1908–1911.

⁴⁹⁰ Kropilák id. mű p. 174.

⁴⁹¹ Slovenský biografický slovník. 1. köt. A-D. Martin, 1986. Matica Slovenská. p. 106.

⁴⁹² Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar Életrajzi Lexikon. 1. köt. A-K. Bp., 1967. Akadémiai. pp.
70–71.

⁴⁹³ II. József 1785. április 24-i rendeletével megszüntette a doktori értekezés követelményét, ezért
1785 és 1813 közti időben csak egy disszertáció jelent meg nyomtatásban. Lásd: Dörnyei Sán-
dor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet.
Bp., 1998. Borda Antikvárium. pp. 17–18.

⁴⁹⁴ Hőgyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának
multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896.
Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. pp. 226–229.

azonban bizonyosnak tűnik, hogy e nevelés magyar szellemű lehetett – erre utal az a későbbi fejlemény, hogy doktorunk öccse, János, műveit magyar nyelven publikálta és jelentős szerepet játszott a magyar nyelvnek az akadémiai oktatásba való bevezetésében.⁴⁹⁵ S állításunkat erősíti az a tény is, hogy Baintner Ferenc már nem Bécsben, hanem Pesten folytatott orvosi tanulmányokat. 1830. március 8-án itt jelentette meg 37 oldalas, latin nyelvű orvosavató értekezését „a növényi eredetű sókról”.⁴⁹⁶ Értekezését Illésházy István grófnak (1762–1838), Liptó és Trencsén vármegyék egykori – 1800 és 1822 közti – főispánjának ajánlotta.

A XIX. század első évtizedeiben fellendült a növényi hatóanyagok – gyógyszeresek, ill. mérgek alapanyagai – kutatása. E fellendülést F. W. Adam Sertürner (1783–1841) német gyógyszerész indította el, aki 1803-ban az ópiumból előállította a morfiumot,⁴⁹⁷ s felfedezését 1818-ban publikálta. A következő évtizedekben a kutatók egyre több a morfiumhoz hasonló hatóanyagot izoláltak és mivel ezek bázikus jellegűek, tehát az alkáliákhoz hasonlóak, alkaloidoknak nevezték el azokat. Az alkaloidok felfedezésének jelentőségét – gyógyászati hasznukon túl – toxikológiai „szerepük” emelte: az arzéntól és más fémes-ásványi mérgektől eltérően anélkül öltek, hogy kimutatható nyomot hagytak volna hátra a halottban.⁴⁹⁸ 1830-ban ezért tekintette disszertációjában Baintner is az alkaloidokat a legfontosabb növényi eredetű sóknak. Értekezésében két csoportra osztotta azokat. Az első csoportba azokat sorolta, amelyeknek alkalikus természete már bizonyított: sztrichnin, brucin, veratrin, emetin, delfinin, szolanin. A második csoportba azok kerültek, melyek alkalikus természete 1830-ig még nem bizonyított: pikrotoxin, dafnin, digitalin, jalappin, parilin, rabarbarin.⁴⁹⁹ Az említett hatóanyagoknak nemcsak kémiai és farmakológiai (toxikológiai) tulajdonságait írja le, hanem közli azon patikai készítmények neveit, melyek az illető alkaloidot tartalmazzák.⁵⁰⁰ Az értekezésnek az adja meg orvos- és vegytan-történeti jelentőségét, hogy ez volt az első, az alkaloidokról a pesti orvosi karon írt és publikált disszertáció.

Még ugyanazon évben, tehát 1830-ban Baintner Losoncon telepedett le, mint Nógrád vármegye másodfőorvosa – az első főorvos 1809-től Bérczy (Stand) János (1776–1839) volt. Bérczy 1839. február 20-án bekövetkezett halála után a megye rendjei Baintnert léptették előre, ekkor költözött Balassagyarmatra és haláláig ellátta a megyei főorvosi hivatalt. Losonci utóda a vele egy-

⁴⁹⁵ Magyar Életrajzi Lexikon, p. 70.

⁴⁹⁶ Baintner, Franciscus: *Dissertatio inauguralis medica de praecipuis basibus vegetabilium salinis. Quam ... pro dris med. gradu rite consequendo ... conscripsit.* Pestini, 1830. Typis nob. J. M. Trattner de Petróza. 37 p.

⁴⁹⁷ Thorwald, Jürgen: *Detektívek évszázada.* Ford.: Auer Kálmán. Bp., 1969. Minerva. p. 249.

⁴⁹⁸ Thorwald id. mű p. 249.

⁴⁹⁹ Az érdeklődő az említett anyagokról bővebb információt szerezhet Balázs Lóránt: *A kémia története.* I. rész. (Bp., 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó) c. könyvének „A megfejtelten vegyületek” c. fejezetéből: pp. 424–434.

⁵⁰⁰ Dörnyei id. mű pp. 71–72.

idős Pongrácz Mihály (1805–1879) lett.⁵⁰¹ Baintner tehát fiatalon, 25 éves korában már megyei másodfőorvos. A megyei rendjeinek bizalmát megszolgálni és saját rátermettségét bizonyítani volt alkalma már a következő esztendőben. Az 1831-es országos kolerajárvány idején őt küldi ki a vármegye Rimaszombatba „a járvány tanulmányozása céljából”.⁵⁰² Sajnos, az említett monográfiában nem kapott önálló fejezetet Nógrád megye egészségügye, így Baintner másod-, ill. első főorvosi tevékenységéről sem találtunk további adatot.

Nehezíti helyzetünket az a tény is, hogy Bérczyvel és Pongráczcal ellentétben, Baintner nem szeretett írogatni, így – tudomásunk szerint – a fentebb említett disszertáción kívül nem maradt utána publikált munka. Kézíratos annál inkább, hiszen megyei főorvosként rendszeresen jelentést kellett adnia a vármegye közegészségügyi, járványügyi állapotáról. Negyedéves jelentéseit saját tapasztalatai, ill. az alárendelt járásorvosok jelentései alapján dolgozta ki. Ezen jelentésekből csemegézt a már említett szakdolgozat szerzője, Leblancné Kelemen Mária is.

E dolgozatról tudjuk, hogy elődjének, Bérczy Jánosnak a századelőn, a megye határait meghaladó erőfeszítései, a „tehénhimlőről” ill. az „oltalmazó himlő” hasznáról írt és a „köznép” számára ingyen hozzáférhetővé tett könyvei ellenére is a „védhimlő oltása” még az 1840-es években is akadozott. S nemcsak az a gond, hogy „a köznép a védőhimlőoltástól még most is idegenkedvén, nem engedelmeskedik”, hanem főleg az, hogy a nemesek gyermekei betegednek meg „kik szüleik engedtlenségök s makactságuk végett oltatlanok maradnak”. Vagyis hiába oltanak szorgalmasan a seborvosok – 1844-ben pl. a megyében 5341 vakcinálás (védőoltás) történt – a himlő vírusa továbbra is lappanghat a be nem oltottak körében és bármikor egy-egy újabb járványt indíthat el. Baintner e téren is jó példával jár elől: egymaga 1360 gyermeket oltott be.⁵⁰³

Rendszeresen visszatérő feladata a megyei főorvosnak a megyei börtön felügyelete, az ott raboskodók kezelése. A legnagyobb gondot az egyoldalú és elégtelen táplálkozás – s ma már tudjuk a C-vitamin hiánya – következtében ismételen kiújuló skorbut. Baintner egyik 1847-es jelentésében javaslatot tesz a helyzet javítására is:

„Friss, szabad, tiszta levegő, célszerű tápszerek s jól rendezett kórház azon óvószerek lennének, melyek nemcsak a scorbutnak kifejlődését képesek gátolni, hanem egyszersmind annak gyógyításához multhatatlanul szükségesek”.

Mindkét idézett jelentés arra utal, hogy főorvosunk modern nézeteket vallott: nemcsak a gyógyítást, a „tűzoltást” szorgalmazta, hanem a megelőzést, a preven-

⁵⁰¹ Bérczy (Stand) János és Pongrácz Mihály működéséről bővebben lásd kötetünkben!

⁵⁰² Reiszig Ede: Nógrád vármegye története. Borovszky Samu (szerk.): Nógrád vármegye. Bp., 1911. Országos Monográfia Társaság. p. 504. (Magyarország vármegyéi és városai)

⁵⁰³ Leblancné id. műve p. 273.

ciót is. Nem csak a nekrológok szokványos dicshimnuszának tekinthető tehát az, amit a „Nógrádi Lapok” nevét el nem áruló szerzője így fogalmazott meg:

„Az ő orvosi működése, mely mély és alapos tudománnyal párosult, áldásteljes volt s megnyugvást szerzett mindenütt. Az a humánus bánásmód, tapintatos és szakértő gyógykezelés, melyet ő a szenvedő emberiség irányában kifejtett, emlékét soká tiszteletben fogják tartani... 1830 óta, mint folytonos tevékeny tiszti főorvos élt emberbaráti és tiszti feladatának, különösen a szegény sorsú betegeknek valóságos atyja volt”.

A nekrológíró talán elfogult értékelését hitelesíti az a tény, hogy Baintnert az 1848 utáni tisztújítások alkalmával (1867, 1872, 1878) is mindig újraválasztották a megye egészségügyének élére – 1878-ban már „királyi tanácsosként”.⁵⁰⁴ 1846. január 13-án a Természettudományi Társulat pesti rendkívüli közgyűlése „rendes taggá” választotta Baintner Ferencet,⁵⁰⁵ 1881-ben egykori alma matere tisztelte meg őt jubiláris – az 50 évvel ezelőtti diplomaszerezésére utalva – díszoklevéllel.

Magánéletéről, kedvteléseiről keveset tudunk. A nála korábban elhunyt felesége nevét sem sikerült megtalálnunk, a többször idézett nekrológ szerint „leányai, fiai és unokái” álltak ravatala körül.

A „hálás” utókor nem sokat törődött emlékével. Sem az említett Borovszky-féle monográfia, sem a 2004-ben kiadott „Magyar Orvoséletrajzi Lexikon” nem szentel emlékének szócikket. E kis dolgozat tehát egyben adósságtörlesztés is és felhívás a helytörténészek számára: fel kéne kutatni leszármazottait Balassagyarmaton és környékén.

⁵⁰⁴ Reiszig id. munkája p. 556.

⁵⁰⁵ A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története alapíttatásától fogva máig. A társulat 1868-dik évi február 1-sején tartott huszonöt évi jubileuma alkalmára. Bp., 1868. KMTT. p. 66.

Hermann András (1693–1764), a híres balneológus

A reneszánszt követő barokk korszakban nemcsak a kiadványok címei voltak „barokkosan” díszesek és hosszúak, hanem olykor-olykor még a sírfeliratok is. Egy ilyen, az életrajzt is magába foglaló, latin nyelvű sírfeliratot másolt be híres könyvébe Weszprémi István, a magyarországi orvostörténet-írás atyja. A pozsonyi evangélikus temető sírkövének magyarra fordított szövegét idézzük Weszprémi könyvéből.⁵⁰⁶

„A dicsőséges, mindenható Istennek. Herman András besztercebányai magyar orvosdoktor, a római szentegyház magasságos kardinális püspökének keresztzségi gróf Csáky Imre kalocsai érseknek személyi orvosa, nemes Nógrád és Moson vármegye fizikusa, Pozsonyban és szerte Magyarországon működő orvos. Éretté válva ide tette le, ami benne halandó volt, és element oda, ahol a dolgoknak más oka és új rendje várta. Meghalt az üdvözülés megszerzésének 1764. évében május 11-én 71 éves korában.”

Az idézett pár sor, ill. a Weszprémi által közzétett „rövid életrajz” szolgált alapul a későbbi biográfusok számára is. Minket természetesen az érdekel leginkább, mikor volt Hermann „Nógrád és Moson vármegye fizikusa”? Weszprémi szerint: miután 1719. október 18-án a német Halleban orvosi oklevelét megkapta „hamarosan hazatért, először nemes Nógrád megye, később Moson megye is közegészségügyi vezetőjévé választotta”. A szlovák tudománytörténet-írás mindmáig alapvető munkájában Mária Bokesová-Uherová nem utal a sorrendre: amikor hazatért „elfoglalta Nógrád és Moson megye tiszti orvosának tisztjét. Ezt a hivatalt azonban csak rövid ideig látta el”.⁵⁰⁷ A legújabb, 2007-ben kiadott szlovák életrajzi lexikon Hermann címszava is csak konstatálja – évszámok nélkül – a nógrádi physicusság tényét.⁵⁰⁸ A Borovszky-féle, 1911-ben megjelent

⁵⁰⁶ Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. [Succincta medicorum Hungariae et transilvaniae biographia. Centuria prima.] Ford.: Kővári Aladár. [1. köt.] Bp., 1960. Medicina. pp. 136–141. (Az idézett rész: p. 138.) (Orvostörténeti könyvek – Libri historiae medicae)

⁵⁰⁷ Bokesová-Uherová, Mária: Andrej Hermann (1693–1764). In: Tibenský, Ján et al.: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1. Bratislava, 1986. Obzor. pp. 157–160. (Az ide vonatkozó rész: p. 158.)

⁵⁰⁸ Kolektív pracovníkov Národného biografického ústavu. Biografický lexikón Slovenska [Texte imprimé]. III. G-H. Martin, 2007. Národný biografický ústav. pp. 431–432.

megyei monográfiának nincs az egészségüggyel foglalkozó fejezete, Hermann Andrást nem említi. Így az egyedüli fogózkodót ismét csak Weszpréminél találjuk: azt írja Neuhold János Jakabról,⁵⁰⁹ hogy miután 1722-ben Lipcsében diplomát kapott „Nógrád megye... méltónak találta megyeorvosi állásra”.⁵¹⁰ Az tűnik tehát valószínűnek, hogy Hermann, Neuholdot megelőzően, 1719 és 1722 között lehetett Nógrád vármegye (fő)orvosa. Sajnos, jelenleg nem áll több adat rendelkezésünkre nógrádi tevékenységéről.

Mielőtt azonban tovább bogoznánk életútjának alakulását, ejtsünk pár szót a Nógrád előtti évekről. Azt már sírkövérről is tudjuk, hogy a Nógráddal szomszédos Zólyom megyében, Besztercebányán⁵¹¹ született 1693. február 28-án. Atyja, András gyógyszerész volt, édesanyját Sinapius Zsuzsannának hívták. E latinosan hangzó név felkeltette érdeklődésemet és sikerült néhány „gyanús” adatot összegyűjtenem. 1988-ban ugyanis újra kiadták Sinapius Dánielnek 1678-ban megjelent „Neo-forum Latino-Slavonicum. Nový trh latinsko-slovenský” című híres könyvét.⁵¹² A reprint kiadásban szereplő Sinapius-életrajzból megtudjuk, hogy a Sziléziából származó, német gyökerű család eredeti neve a Senf vagy Senfft – ennek latinizált változata a Sinapius: mindkettő „mustárt” jelent.⁵¹³ A szóban forgó latin–szlovák szótár szerzőjének – vallása miatt – 1673-ban el kellett hagynia a Zólyom megyei Radványt, ahol lelkészként működött. Brtáň szerint magával vitte az akkor fél éves kislányát Katalint, akit viszont más források Zsuzsannaként említenek. Nos, tekintettel a helyszínek közelségére – Radvány és Besztercebánya – illetve a kislány nevére, korára, elképzelhető, hogy húsz év múlva, 1693-ban ő lehetett doktorunk édesanyja. Aki András mellett szült egy szintén Zsuzsanna nevű kislányt is – 1710-ben ő lett a XVIII. századi Magyarország híres polihisztorának, Bél Mátyásnak (1684–1749) a felesége.

Témánk szempontjából ez azért fontos, mert amikor a kis András elveszti atyját, a sógor, azaz Bél Mátyás példamutatóan gondoskodik tanítatásáról.⁵¹⁴ Ez utóbbi a helyi iskola elvégzése után a szintén Besztercebányán működő „magyar Hippokratész”, Moller Károly Ottó (1670–1747) orvosi magániskolájában folytatódott. Hermann itt „olyan nagy orvosi tudásra tett szert... hogy éppen csak az orvosi fokozat és cím megszerzése végett kellett külföldi főiskolára mennie”.⁵¹⁵ Az orvosi oklevelet Halleban szerezte meg 1719-ben; orvosavató

⁵⁰⁹ Neuholdról lásd: Kiss László: A Császári Akadémia Nógrád megyei tagja: Neuhold János Jakab (1700–1738). = Gömörország [Rimaszombat] 11 (2010) No. 4. pp. 31–33. (A hivatkozott rész: p. 32.) – Lásd róla a jelen kötetben is!

⁵¹⁰ Weszprémi id. műve p. 239.

⁵¹¹ Besztercebánya = ma: Banská Bystrica (Szlovákia)

⁵¹² Sinapius-Horčička, Daniel: Neo-forum Latino-Slavonicum. Nový trh latinsko-slovenský. Ed. Jozef Minárik. Bratislava, 1988. Tatran. 272 p.

⁵¹³ Brtáň, Rudo: Daniel Sinapius. In: Neo-forum Latino-Slavonicum (1988), pp. 195–211. (A hivatkozott rész: p. 196.)

⁵¹⁴ Bokesová-Uherová id. munkája p. 157.

⁵¹⁵ Weszprémi id. mű p. 137.

értekezésének címe: „De fluxus haemorrhoidalis provocatione”, azaz „Az aranyeres folyás keletkezéséről” volt.⁵¹⁶ Friss diplomásként lépett tehát Nógrád vármegye szolgálatába. Rövidesen ismertté válhatott, mert mint Weszprémi írja „hírnevétől indítva Csáky bíbornok ő magassága is udvarába fogadta személyi orvosául”. E hírnevet publikációjának is köszönhetette. A „Sammlung von Natur und Medicin, Kunst und Literatur Geschichte” című lap hasábjain 1719-ben az alkímisták által nagyra tartott antimonról, 1721-ben a kénről, ill. a „sal catharticum Hungaricum”-nak nevezett gyógsósról értekezett.⁵¹⁷ Ez utóbbiról egy latin nyelvű értekezést is kiadott Pozsonyban, ugyancsak 1721-ben.⁵¹⁸ Ebben „a magyarországi bányákban nemrég talált természetes hashajtó sóról” c. levélbeli értekezésében kimutatta, hogy a „sal catharticum” hatása egyezik a híres „epsomi angol só” hatásával. Az angliai Epsom környékén fakadó ásványvíz, talajon „begyűjthető” kivirágzása adta a hashajtóként ajánlott keserű só nevét: epsomi só, melyről ma már tudjuk, hogy nem más, mint magnézium-szulfát.⁵¹⁹ Ugyancsak 1721-ben jelent meg, Halleban az a „üdvözlő levele”, mellyel az akkor végzett földijét, Kochlatsch István Andrást köszöntötte. A levél Kochlatsch disszertációjához kötve jelent meg „A salétrom okos és káros használatáról” cím alatt.⁵²⁰

Ilyen „irodalmi” háttérrel kerülhetett Hermann Csáky bíboros látókörébe. Az 1710-től kalocsai érsek, majd 1717-től bíboros (kardinális) Csáky Imre gróf (1672–1732) aránylag fiatal kora ellenére sokat betegeskedett – köszvény, „kólika”, „hideglelés” kínoztta –, és nyavalyáit fürdőkben gyógyíttatta. 1718-ban ajánlatot tett a magyarországi ásványvizek összeírására.⁵²¹ Bizonyára Hermannnak hasonló jellegű érdeklődése is közrejátszott abban, hogy a katolikus papfedelem egy nem katolikus (evangélikus) orvost fogadott fel „személyi orvosául”. Hermann tehát valamikor 1720 körül költözhetett Pozsonyba és lett a pozsonyi prépost címet is viselő Csáky személyi orvosa. Az eddigi életrajzokban nem esik szó Hermann magánéletéről, ezért érdemes hivatkoznunk a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában található magyar és német nyelven is kiadott „üdvözlő levelekre”.⁵²² Ezek egyikét a már említett

⁵¹⁶ Hermann, Andr.: *Dissertatio inauguralis medica de fluxus haemorrhoidalis provocatione*. Halae Magd., 1719. Litt. Steph. Orba ni. 16 p.

⁵¹⁷ Tibenský, J. – Hrochová, M. – Maurová, M.: *Biobibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku do roku 1850*. Martin, 1976. Matica Slovenská. pp. 252–253.

⁵¹⁸ Hermann, Andr.: *De nativo sale cathartico in fodinis Hungariae recens invento, dissertatio epistolica*. Posonii, 1721. Typ. Joan. Pauli Royer. 8. lev.

⁵¹⁹ Balázs Lóránt – Hronszky Imre – Sain Márton: *Kémiatörténeti ABC*. Bp., 1987. Tankönyvkiadó. p. 88.

⁵²⁰ Hermann, Andr.: *Epistola gratulatoria de usu et abusu nitri*. Halae magd., 1721. Typ. Chr. Handellii. 9 p.

⁵²¹ Kiss László: Csáky Imre bíboros szándéka 1718-ban a magyarországi ásványvizek összeírására. = *Communicationes de Historia Artis Medicinae*. – *Orvostörténeti Közlemények*. Vol. 202–205. (2008) pp. 161–163.

Moller besztercebányai doktor Gottfried (Godofredus) nevű, Halleban medicinát tanuló fia írta és Royer Pál pozsonyi nyomdájában nyomtatták ki. A levél tanúsága szerint tehát Hermann András 1726. január 8-án eljegyezte Kastenholtz János András özvegyét. Magáról a házasságról, annak esetleges „gyümölcsseiről” nem találtunk adatot. Az is csupán feltételezés, hogy az özvegy gyermeket is hozhatott a házasságba. Arra a Kaszthenholtz Vilmosra gondolunk, akiről tudjuk, hogy Sopronban született, 1745-ban Altdorfban szerzett orvosi oklevelet és később pozsonyi orvosként működött.⁵²³

Az 1726-os esztendő más szempontból is fontos határkő Hermann András életében. Ebben az évben jelent meg Lipszében a „De Thermis Trentsiniensibus Commentariolus Historico-Physico-Medicus”, azaz „Történeti, természetrajzi és orvosi értekezés a trencsényi gyógyvizekről” c. hatvan oldalas munkája.⁵²⁴ Weszprémi „olyan gonddal” megírták tartotta a munkáját, hogy említett könyvében mintául ajánlja azon kollégáinak, akik eleget kívánnak tenni a Helytartótanács 1763-ban, a gyógyvizek vizsgálatára tett felszólításának. A későbbi kémia-történészek már szigorúbban ítélnék Hermann könyvéről: felróják neki, hogy túlságosan ragaszkodott a korábbi vízvizsgálók eredményeihez.⁵²⁵ Így pl. hosszú részleteket idéz a kolozsvári születésű, ám morvaországi tartományi physicusként működő Jordán Tamás (1539–1585) 1580-ban kiadott könyvéből: „Knijha o wodách hogitedlných neb Teplicech Morawských”, azaz „Könyv a Morva Örgrófság gyógyító vizeiről”.⁵²⁶ E könyvben szerepel a trencsényi teplici gyógyvíz gyógyhatásának leírása is (annak vegyi elemzése nélkül).⁵²⁷ Napjaink orvostörténésze viszont – Weszprémihez hasonlóan – nagyra értékeli Hermann fürdőtani munkáját, leszövegezve, hogy „elsőként tisztázta a trencsényi teplici víz gyógyhatásának alapját” és ezzel „jó nevet szerzett magának a korabeli Európa balneológusai közt”.⁵²⁸

„Munkaadója”, Csáky bíboros 1732-ben bekövetkezett halála után Hermann Pozsonyban maradt és magánorvosként dolgozott tovább. Tekintélye megmaradt – nemcsak Pozsony városában, de Pozsony megyében is. Erre ismét a Szé-

⁵²² A levelekre Dörnyei Sándor hívta fel figyelmemet – baráti gesztusát ez úton is köszönöm!

⁵²³ Tibenský – Hrochová – Mauzerová id. mű p. 309.

⁵²⁴ Hermann, Andr.: De Thermis Trentsiniensibus Commentariolus Historico-Physico-Medicus. Lipsiae, 1726. P. C. Monath. 60 p.

⁵²⁵ Szabadváry Ferenc – Szőkefalvi-Nagy Zoltán: A kémia története Magyarországon. Bp., 1972. Akadémiai. p. 66.

⁵²⁶ Thomásse Jordána z Klauznburku Doktora a Lékaře Zemského w Markhrabstwij Morawském. Knijha O Wodách Hogitedlných neb Teplicech Morawských. Slawným Čtyřem Stawuom Markhrabstwij Morawského připsaná. M. D. LXXX. W Městě Holomúcy v Frydrycha Milichtalera. [24], 296, [24] lev. Latinul: Thomae Iordani: De Aqvis Medicatis Moraviae, Commentariolus. Cum Indice copiosissimo. Francofvrdi Apud heredes Andreae Wecheli, M.D.LXXXVI. [14], 119, [7] p.

⁵²⁷ Kemenes Pál: Kolozsvári Jordán Tamás (1539–1585), a balneológus. = Orvosi Hetilap 133 (1992) No. 24. pp. 1503–1505. (Az ide vonatkozó rész: p. 1505.)

⁵²⁸ Bokesová-Uherová id. munkája p. 158.

chényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában találtunk adatot. A Nagyszombat szabad királyi város Pezelt vezette patikájának gyógyszereiről, azok alapanyagairól készített jegyzék (Catalogus) szerint a patikavizsgálatot a „hírneves, nagy tudású és éles elméjű bölcsész- és orvosdoktor, vagyis a pozsonyi Hermann András” végezte el Krammer István János Nyitra vármegye physicus társaságában, 1736. október elsején.⁵²⁹

Mint az sírkövén is szerepel: Hermann nemcsak Nógrád, hanem Moson vármegye orvosa is volt. Mikor? A választ Kulcsár Imre könyvterjedelmű tanulmányában találtuk meg.⁵³⁰ Kulcsár szerint az ország egyik legkisebb megyéje, Moson, 1739-ben fogadott fel először megyei orvost, a közeli Pozsonyban élő Hermann Andrást. Hermann továbbra is pozsonyi lakos és orvos maradt, Moson csak „esetenkénti díjazással” honorálta „hivatalos orvosi” tevékenységét. Kulcsár nem említi, ám valószínűsíthető, hogy az egyre növekvő pestisjárvány veszélye készítette a megye rendjeit orvos felfogadására. Hermannban nem csalódtak, azonnal javaslatot tett a Nyitra és Nagyszombat felől terjedő ragályos kór megfékezésére.⁵³¹ A megyegyűlés elé idézteti a seborvosokat, közzé téteti a pozsonyi kollégája, Torkos Justus János által kidolgozott orvosok, gyógyszereszek és bábák árszabását (taxáját). 1754-ben még mindig ő az egyetlen tanult orvos Moson megyében „de ő sem kap rendes évi fizetést, csak... bizonyos orvosi ill. felügyeleti munka kapcsán esetenként”.⁵³² Nem tudjuk meddig töltötte be ezt a funkciót Hermann – lehet, hogy haláláig. Kulcsártól tudjuk, hogy utóda ismét egy pozsonyi orvos, Oehme Károly lett 1769-ben, akit még mindig csak „esetenként díjaznak”.

Néhány rejtélyére már utaltunk doktorunk életútjának. Egy tovább rejtély: miért nem publikált 1726 után? Emlékezzünk: volt olyan év (1721), amikor több dolgozata is megjelent. „Elhallgatása” annál inkább is meglepő, hiszen pozsonyi működése idején a városban működött a már említett sógora, Bél Mátyás is. Hermann-nak a „sal catharticum”-ról írt értekezését be is iktatta „Prodromusa” III. kötetébe. Az említett sóból Laessius selmecbányai patikus, Hermann útmutatása alapján hashajtót „gyártott”, melyet még Bécsbe is exportált.⁵³³ A Felvidékre látogató külföldiek is felkeresték Hermannt, így pl. az 1724-ben Pozsonyban is megfordult orvos-utazó, F. E. Brückmann. Brückmann is Bél

⁵²⁹ A latin szöveg fordítását Magyar László Andrásnak köszönöm.

⁵³⁰ Kulcsár Imre: Adatok Moson megye feudális korának egészségügyi történetéhez. = Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica – Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Vol. 28. (1963) pp. 83–259. (Az ide vonatkozó rész: pp. 103–106.)

⁵³¹ Kulcsár id. mű p. 104.

⁵³² Kulcsár id. mű p. 106.

⁵³³ Tibenský, Ján – Urbancová, Viera: Slovensko očami Európy 900–1850. Bratislava, 2003. Academic Electronic Press. p. 161.

munkatársai közé sorolja Hermannt és említi a híres hashajtóját is.⁵³⁴ Lehet, hogy betegeskedése akadályozta őt a nagyobb aktivitásban. Amikor ugyanis már említett kollégája, Torkos városi orvos 1764-ben egy „Collegium Medicum” nevű pozsonyi orvosi társaság alapítására szólítja fel kollégáit, Hermann betegségére való tekintettel nem fogadja el a Collegicum élére való kinevezést.⁵³⁵ (Torkos terve egyébként nem valósult meg...)Hermannról – tudomásom szerint – eddig nem készült magyar nyelvű dolgozat, ezért e kis írással teszünk szolgálatot nemcsak a Nógrád megyei, hanem az egyetemes magyar orvostörténet-írásnak is.

⁵³⁴ Tibenský – Urbancová id. mű p. 153, 161.

⁵³⁵ Duka Zólyomi Norbert: Orvosi tudós társaságok alapítási kísérletei a 18. századi Magyarországon. = Orvosi Hetilap 124 (1983) No. 12. pp. 711–712.

Szuhány Márton (1792–1841), a pesti Orvosegyesület első elnöke

1842. május 31-én a „Királyi Budapesti Orvosegyesület” ülésének fő tárgyát egy emlékbeszéd képezte, melyet Eckstein Fridrich doktor⁵³⁶ tartott az Orvosegyesület első elnöke, Szuhány Márton felett. A beszéd teljes szövegét a kor egyetlen magyar nyelvű orvosi folyóirata, az „Orvosi Tár” őrizte meg számunkra. Ebből idézünk.⁵³⁷

„A tökély utáni vágy 1823-ban Pestre vonzá őt, s csudálni lehet, mikép ezen orvosokkal olly bőven ellátott fővárosban is nevezetes praxisra tett szert... 1837-ben ő volt az első közt, ki ezen társulat alapításához lépett, midőn annak első elnökévé is választatott. Társulatunk ezen ősi zavorszakában, mikor annak belső életének iránya még tisztán kifejtve nem volt; midőn még a szükséges alakzatok hiányoztak, az ő egyénessége egészen alkalmas volt arra, hogy első elnök lehessen.”

Miben rejlett Szuhány „egyénessége”, azaz milyen volt személyisége – erre is választ ad Eckstein. Szilárd és elhatározott jelleme, ideális kedélyhajlama, szavait és tetteit bélyegző ünnepélyesség – „s éppen e modorban Szuhány mester volt” – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a társulat „megállott és virágzóvá, egyszerűsre mind újabban a legfensőbb kegyelem által is pártoltatva, megerősítve s kir.(ályi) cízzel felruházva lett”. E virágnyelv mai értelme a következő: az 1837-ben a nádorhoz, mint a Helytartótanács elnökéhez felterjesztett alapszabályzat elfogadásáról és a működési engedély megadásáról – ennek „látható” jele a „királyi” jelző a társulat nevében – csak 1842. április 15-én érkezett meg a hivatalos értesítés.⁵³⁸ A bürokrácia malmai már akkor is lassan őröltek... Szuhány tehát lényegében egy még „a legfensőbb kegyelem” által nem elismert és a „féltekeny” egyetemi orvostanárok által nem támogatott társulatot vezetett

⁵³⁶ Eckstein Frigyes (Fridrich) egy Árva megyéből származó orvosdinasztia utolsó képviselője, alapító tagja és első titkára, majd 1839 és 1841 közt elnöke az Orvosegyesületnek. Lásd: Kiss László: Fővárosi orvospálya a reformkorban: Eckstein Frigyes (1803–1859). = Orvosi Hetilap 150 (2009) No. 16. pp. 735–755.

⁵³⁷ Eckstein Fridrich: Beszéd, melyet bold. Dr. Szuhány Márton emlékezetére, a k. budapesti orvosegyesület előtt, 1842-ki május 31-én tartott. = Orvosi Tár. Harmadik Folyamat. Vol. 1. (1842) No. 25. pp. 394–400. (Az idézett rész: p. 397.)

⁵³⁸ Kapronczay Károly: A Budapesti Királyi Orvosegyesület alapításának 150. évfordulójára. = Orvosi Hetilap 128 (1987) No. 8. pp. 417–419.

át sikeresen a kezdeti évek buktatóin (1839 októberében betegsége miatt lemondott az elnöki tisztségről). Szuhány e szerepét Kapronczay Károly így értékeli:

„Szuhány nagy szerepet játszott az Orvosegyesületen belül a társasági és tudományos élet feltételeinek megteremtésében, az előadások témájának megválasztásában és abban, hogy azok a gyakorló orvosok mindennapi tevékenységét szolgálják, egyben a legújabb tudományos eredményekről is szóljanak. Valóban az alapokat az ő vezetésével teremtették meg, mintának az élet követelményeit vették.”⁵³⁹

S tegyük mindjárt hozzá azt is, hogy a Szuhány által vezérelt társulat mintául szolgált a vidék számára is!

„A politikai mezőn olly hőszíleg fogadott haladási jelszó, áttért a szende Aesculap növénykertjébe is, mellyet lelkesen felfogva buda-pesti, nyitrai, temesi ügyfeleink, szerencsésen kiszemelt vonalt mutatának a haladás tetőpontja fel” – lelkesedik egy aradi orvos az „Orvosi Tár” 1842. június 26-i számában.⁵⁴⁰

Eckstein 1842-ben kimondott óhaja – „soha tagai szívéből ki nem aluvand első elnökének emlékezete”⁵⁴¹ – nem maradt pusztába kiáltott szó. Szuhány emlékezetét azonban nemcsak Budapesten, hanem a Felvidéken, s különösen a Palócföldön is illik őrizni. Szuhány ugyanis nemcsak e föld szülöttje volt, hanem ifjúkorának számos történése is e tájhoz köti.

Életrajzát a már említett kortárs vázolta fel emlékbeszédében. Érdeemes ennek fontos tételeit szó szerint idézni, mert csak így tudunk állást foglalni a szlovák forrásokban szereplő közlésekkel illetően.⁵⁴²

„Szuhány Márton 1792-ben Rochfalván, Gömörmegyében, szegény, de tisztességes szüléktől származott. Gyöngéd korában elvesztvén atyját... Tanulmányait a rozsnyói iskolába vonzák őt, hol Sárkány és Farkas professzorok alatt 1808-ig a magyar és latin nyelvet tanulá. Ekkor a német nyelv kedvéért Eperjesre ment, hol a híres Karlovszky Zsigmond tanítványa lett... Eperjesről 1811-ben mint nevelő Liptóme gyébe ment, honnét egy év múlva Pozsonyba került, hol Staniszlaides, Fábry, Grosz és Bilnicza oktatásai által magát a külhoni egyetemek látogatására készíté. Hogy az ehhez szükséges

⁵³⁹ Kapronczay Károly: Szuhány Márton. = Orvosi Hetilap 118 (1977) No. 28. pp. 1664–1665. (Az idézet rész: p. 1665.)

⁵⁴⁰ Csiky János: Általános vonások az aradi orvosrend tervezett társulatáról. = Orvosi Tár. Harmadik Folyamat. Vol. 1. (1842) No. 26. pp. 401–408. (Az idézett rész: p. 401.)

⁵⁴¹ Eckstein id. munkája p. 400.

⁵⁴² Eckstein id. munkája p. 395.

eszközökhöz eljuthasson, az akkoron üres Nógrád-megyebeli Guta-i iskolatanító hivatalt fogadta el, melyet egy évig ellátván, 1815-ben erről lemondott s Bécsbe költözött, hogy az ottani egyetemnél a gyógytudományokból a doctori rangot elnyerhesse. 1820-ban mint doctor visszatért Nógrádba s Berczelen telepedett meg, hol 1823-ig terjedt és szerencsés praxist űzött. Ez évben itt nálunk [értsd: Pesten – K.L.] – szállt meg, s a tudományos művészetet 18 évig gyakorlta. 1841-dik év septemb. 24-én rögtön hatalmat vön rajta egy kór, mely őt még élte erejében, 50-ik évében, ez élet terhei alól fölmenté.”

Eckstein idézett sorait ismétli meg „a Szinnyei”,⁵⁴³ s ezekre épít Kapronczay említett dolgozata, ill. szócikke a „Magyar Orvoséletrajzi Lexikon”-ban.⁵⁴⁴ Értékes, ám egyes állításaiban megkérdőjelezhető adatokkal egészíti ki az életrajzot 1992-ben a „szlovák életrajzi szótár” „Sucháň, Martin (Suhani, Szuhány, Szuchány)” szócikke. Megerősíti a szülőhelyet: Rochfalva⁵⁴⁵ – itt született 1792. november 6-án (Kapronczay szerint: augusztus 2-án). Atyja korai halála után a szomszédos, többnyire szlovákok által lakott Nagyszlabos⁵⁴⁶ községben volt „mendikás”, azaz az ottani evangélikus parókia segédje. Alapiskolába is itt járt, majd az itteni papírgyár tulajdonosaitól támogatva jutott el az Eckstein által is említett iskolákba. Említi a szlovák életrajzi szócikk az 1820–23 közti berceli működését, ill. 1823-ban a megye táblabírájává való választását is. Az 1820-as kezdeten lehet vitázni, hiszen a tanulmányok befejezését jelző disszertációját 1821 áprilisában tette közzé Bécsben.⁵⁴⁷

Ezek után jön azonban egy állítás, melynek adatait nem tudom elfogadni: 1823-tól Pesten az országos főorvos, V. Zbraslavský segédje, aki után ő töltötte be az országorvosi funkciót. Pár sorral korábban, Szuhány családi állapotát említve, azt állítja a szócikk, hogy felesége Ľudmila, Václav Zbraslavský orvos lánya volt. Kérdésemre az említett életrajzi szótárt kiadó Matica Slovenská munkatársai 2013. május 8-án kelt levelükben megerősítették, hogy a vitatott állítás forrása Pavel Dobšinský 1905-ös közleménye.⁵⁴⁸

Miért kérdőjelezem meg e lexikális adattá rögzült állítást? Sem az Országos Széchényi Könyvtárban, sem a budapesti Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár- és Levéltárban nem találtam utalást arra, hogy az 1820-as években működött

⁵⁴³ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 13. köt. Bp., 1909. Hornyánszky. 1153–1154. has.

⁵⁴⁴ Kapronczay Károly (összeáll.): Magyar Orvoséletrajzi Lexikon. Bp., 2004. Mundus. p. 379. (Orvostudományi, orvostörténeti kiadványok)

⁵⁴⁵ Rochfalva, később: Rozsfalva = ma: Rochovce (Szlovákia)

⁵⁴⁶ Nagyszlabos, később: Nagyszabos = ma: Slavošovce (Szlovákia)

⁵⁴⁷ Szuchány, Martinus: Dissertatio inauguralis medica de odontalgia. Viennae, 1821. Typis Joh. G. Binz. [6], 14, [2] p. – Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Bécs: Egyetem és Josephinum, 1729–1848. 3. köt. Zebegény, 2010. Borda Antikvárium. p. 188.

⁵⁴⁸ Dobšinský, Pavel: Martin Sucháň. Povesť. Slovenské Pohľady, 1905. 1–15, 80–87. (Különösen a 11–13. rész)

volna Pesten egy Václav Zbraslavský nevű doktor. Az általam többször konzultált, s a reformkor orvosait talán a legjobban ismerő Dörnyei Sándor orvostörténész sem tud ilyen nevű pesti orvosról. Nincs rá utalás – ettől természetesen még élhetett Pesten is, az azonban teljesen kizárt, hogy „krajinský lekár”, azaz országos főorvos, akkori hivatalos nevén „protomedikus” lett volna! Az országos főorvos (országorvos, protomedicus, Hungariae Regni) hivatalát, funkcióját 1786-ban királyi dekrétum hozta létre. Első betöltője Veza Gábor volt 1787-től 1799-ig, őt követte Schraud Ferenc 1802 és 1806 között. 1806-tól haláláig, 1824-ig, tehát az ominózus 1820-as évek elején is Pfisterer András a protomedikus. Őt viszont a pozsonyi születésű és orvosdinasztiát alapító – amelynek tagja volt a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert is – Lenhossék Mihály követte a funkcióban, melyet 1840-ben bekövetkezett haláláig töltött be.⁵⁴⁸ Tehát Szuhány sosem volt országorvos.

Mielőtt továbblépnénk, hogy Szuhány irodalmi és az Orvosegyesületen túli közéleti tevékenységével foglalkozzunk, ejtsünk pár szót még egy kényes kérdéstről: milyen nemzetiségű volt Szuhány? A kortárs Eckstein nekrológiájában erről nem esik szó, Szinnyei viszont már leírja, hogy miután 1823 őszén Szuhány Pestre költözött „evang. tót egyház első inspektora, Kollár belső barátja és egyike volt a tót nyelv- és irodalomkedvelők egyesülete megalapítóinak, kik a Zora (Aurora) cz. almanach körül csoportosultak...”.

Az említett „belső barát”, Ján Kollár volt, aki 1819 és 1849 között Pesten élt, mint a pesti evangélikus tót/szlovák egyház segéd-, másod- majd paróchus lelkésze és esperese. Kollár a szláv kölcsönösségeszme megteremtője, aki egy nagy egységes szláv nemzet vízióját tűzte ki maga elé, a „bibličina” (a biblikus cseh nyelv) istentiszteleti nyelv elkötelezettje – ilyen szempontból kerül majd összetűzésbe az új irodalmi szlovák nyelvet sürgető Štúrékkel. Kollár szűkebb (belső) baráti köréhez elsősorban azok tartoztak, akik azonosulni tudtak eszméivel. A kérdés kitűnő ismerője, Sziklay László szerint ezek közé sorolható Szuhány is, kinek „az első pillantásra szlovák nemzeti öntudatához nem fér kétség”.⁵⁴⁹ Lelkesen támogatta Kollár nemzetiségi harcait, intim baráti, sőt családi kapcsolatban állt vele: felesége Kollár lányának lett a keresztanyja. A szlovák mellett, a németet és magyart is anyanyelvi szinten bíró és különösen az Orvosegyesület megalakítása után különböző nemzetiségű kollégákkal szoros kapcsolatba kerülő Szuhány szlovák öntudata azonban – e kapcsolatoknak is köszönhetően – „ha nem is bizonytalankodó – némileg más színezetű, mint a Kolláré”.⁵⁵⁰ Szuhány érdekes átmeneti típus – állítja Sziklay – egyrészt aktívan részt vesz a szlovák nemzeti ébredés mozgalmaiban, másrészt magyar kapcsola-

⁵⁴⁸ Gortvay György: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp., 1953. Akadémiai. p. 114., pp. 118–119.

⁵⁴⁹ Sziklay László: Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten. In: Sziklay László: Szomszédainkról. Bp., 1974. Szépirodalmi. pp. 118–149. (Az idézett rész: p. 131.)

⁵⁵⁰ Sziklay id műve p. 131.

taival „megteremti annak lehetőségét, hogy barátja, Kollár se szigetelődjék el teljesen Pest egyéb nemzetiségű kulturális mozgalmaitól”. S ha a hungarus (ungarlandisch, uhorský) patriotizmusa (lásd disszertációja címlapját: Hungarus Rochfalvensis) nem is alakult át teljesen magyar nemzeti öntudattá – amint ez a magyar ornitológia megalapítója, Petényi (Petian) Salamon esetében történt⁵⁵² –, a nemzeti hozzátartozásról folyó vitát talán ezzel zárhatnánk le: Szuhány szlovák származású és anyanyelvű magyar orvos volt. Képviselője annak a jelenségnek, melyet Rudolf Chmel „kettős irodalmiságnak” (biliterárnost’) nevezett el.⁵⁵³ Szuhány esetében ez hatványozottan igaz, hiszen élete során négy nyelven publikált. A fogfájásról írt, már említett, orvosavató értekezését még latin nyelven jelentette meg 1821-ben. Az 1831-es kolerajárvánnyal kapcsolatos észleleteit már német nyelven publikálta – „epidemisch-contagiöse”-nek, azaz „járványos-ragályos” kórnak tekintve az „indiai kolerát”.⁵⁵⁴ Egy évvel korábban viszont „szlovákul” (bibliai cseh nyelven) adta ki a „Magyarhonban élő szláv nép zongorára átdolgozott világi énekeit”. Ezt követően, 1835-ben a „Zora almanach” 1. évfolyamában tett közzé három, szlovák nyelven írt prózai írást. Közben magyarul is publikál. Jelenlegi ismereteink szerint már 1827-ben „Az Orvosi Tudományt illető rövid értekezést”-t tesz közzé a „Tudományos Gyűjtemény” V. kötetében. 1834-ben a „Társalkodó” hasábjain „A nőnem neveléséről” értekezik. Szinnyei is említi talán legfontosabb munkáját, melyet röviddel az elnöki posztról való lemondása után publikált az „Orvosi Tár” hasábjain 1840 elején. Jól tudta, hogy „a külön gyógyszerek s külön gyógymódok” bírálatával darázs-fészekbe nyúl, hiszen ez idő tájt éli fénykorát a kor divatos „külön gyógymódja”, a homeopátia (hasonszenvi gyógymód). Szuhány véleménye a homeopátiáról egyértelmű:⁵⁵⁵

„A szereknek dörgöltetésen s feloldoztatáson épült hiedelmet felülhaladó nagyobb erőre való emeltetése ellenkezik a mindennapi tapasztalással, s bizonylag elragadtatott képzelődés szüleménye”.

Ezzel szemben a régi hippokrateszi, megfigyelésen és tapasztaláson alapuló gyógymódot ajánlja kollégái figyelmébe.⁵⁵⁶

⁵⁵² Sziklay id. műve p. 133.

⁵⁵³ Fried István: Eredmények és feladatok a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatásában. = Irodalmi Szemle, 1980. No. 1. pp. 70–75. (Az ide vonatkozó rész: p. 71.)

⁵⁵⁴ Szuhány, Mart.: Aus Erfahrung geschöpfte Ueberlieferungen die im Monat Juli und August 1831. in der königl. Freystadt Pesth herrschende epidemisch-contagiöse cholera morbus betreffend. Pesth, 1831. Druck v. Trattner-Károlyi. 36 p. + Szuhány, Mart.: Eine Skizze der indischen cholera morbus zur Beurtheilung der Natur der Krankheit und Würdigung der anempfohlenen Heilmethoden. Pest, 1831. Druck v. Trattner-Károlyi. 27 p.

⁵⁵⁵ Szuhány Márton: A külön gyógyszerek s külön gyógymódokrul. = Orvosi Tár. Új Folyamat. IV. félév. (1840) No. 2. pp. 17–25. (Az idézet helye: p. 25.)

⁵⁵⁶ Uo.

„Iparkodjunk igaz hippocrati figyelemmel, testi s lelki tehetségünk szerint, a nyavalyáknak, de különösen az élő-világgal összeköttetésben álló okait megösmerni; – keressük fel a betegségek fészket; – tanuljuk ki természetöket, – alakukat, – bélyegeiket – s lefolyásukat; – lessük meg, s kövessük a természet gyógybeli törekedéseit...”.

Eckstein úgy emlékezett Szuhányra, hogy „az előttünk ismert s még nekünk ismeretlen iratokat, könnyűséggel s örömmel fogalmazá”. Kései utódokként csak sajnálhatjuk, hogy korai halála megakadályozta őt e munkák közreadásában. Ám az a „kevés”, amit publikált, kiegészítve azzal a „sokkal”, amit a magyar orvosi közéletért tett, az Orvosegyesület egyik alapítójaként és első elnökeként, bőven elég ahhoz, hogy emlékezete mindkét nemzetnél, magyarnál és szlováknál egyaránt, örökre fényes maradjon.

Egy orvosdinasztia atyja: Gömöri Dávid (1708–1795)

A régmúlt orvosainak életútját kutatva, gyakran tapasztaljuk a gyermek- és ifjúkorra vonatkozó adatok hiányát. E szabály alól kivételt képeznek a németországi lutheránus (evangélikus) egyetemeken diplomázó „peregrinálók” (vándordiakok), ezeken az egyetemeken ugyanis – ellentétben a bécsi, itáliai katolikus, ill. svájci, németalföldi református egyetemekkel – „divat” volt az orvosavató értekezéshez (disszertációhoz) hozzacsatolni az értekező rövid életrajzát is.⁵⁵⁷ E szokásnak köszönhetően jól ismerjük a 18. század egyik híres orvosa, Gömöri Dávid életútjának 1733-ig terjedő szakaszát. Gömöri Dávid ugyanis 1733. december 30-án védte meg Jénában a „peripneumóniáról” (mellhártyagyulladásról) írt értekezését. A disszertáció nyomtatásban is megjelent,⁵⁵⁸ ehhez csatolt az orvosi kar dékánja, P. Hilscher, egy Gömöri-életrajzot is tartalmazó bevezetőt.⁵⁵⁹ Hilscher szerint Gömöri „1708. július havában” – a pontos dátum: 1708. május 5. – született Rozsnyón, ahol Dávid nevű atyja „a közügyekben nagy érdemeket szerzett polgár”,⁵⁶⁰ anyja pedig „az előkelő származású Vachzmann Katalin” volt. Alig múlt kétéves, amikor atyja, a II. Rákóczi Ferenc felkelésének sikertelenségében is nagy szerepet játszó pestisjárvány áldozata lett. Így a kis Dávid neveltetéséről, iskoláztatásáról anyja gondoskodott: „Késmárk, Sopron és Pozsony sz. kir. városaiban talált számára megbízható és felkészült tanárokat”.

A legtöbbet a késmárki gimnázium tudós rektorának, Buchholtz Györgynek⁵⁶¹ köszönhet. Buchholtz nemcsak „saját házának falí között a geometria alapjaira” tanította Gömörit, hanem beajánlotta őt a Szepes vármegye és Késmárk rendes orvosa, Fischer Dániel⁵⁶² által tartott „orvosi tanfolyamra” is. Két éven át

⁵⁵⁷ Magyar László András: Előszó. In: Dörnyei Sándor (vál. és szerk.): Peregrinálók. Negyvenhárom magyarországi és erdélyi orvostanhallgató életrajza, 1683–1783. Ford. és előszó: Magyar László András. Zebegény, 2006. Borda Antikvárium. p. 22.

⁵⁵⁸ Gömöry, David: Dissertatio inauguralis medica de peripneumonia ... praeside Ioanne Adolpho Wedelio ... examini submissa a – –. Ienae, 1733. Litteris Ritterianis. 26, [6] p.

⁵⁵⁹ Magyar László András által magyarra fordított szövegét közli Dörnyei: Peregrinálók, pp. 69–72.

⁵⁶⁰ A közeli Rochfalváról származó Gömöri Dávidot 1688-ban fogadták a város polgárává. Lásd: Tököly Gábor: Ki kicsoda Rozsnyón. Somorja, 1999. Méry Ratio. p. 122. (Gömör-Kishonti téka)

⁵⁶¹ Buchholtz György, ifj. (1688–1737) 1723-tól késmárki rektor, természetbúvár, a barlangászat egyik magyarországi úttörője, Tátra-kutató.

⁵⁶² Fischer Dániel (1695–1746) Késmárk tudós orvosa, a még nem létező magyarországi egyetemi orvostudományok pótlására orvosképző magániskolát nyitott, 1730-ban tudós társaság, ill. orvosi lap alapítására tett – sikertelen – kísérletet.

volt Fischer szorgalmas tanítványa – olyan jó elméleti és gyakorlati alapokat szerzett nála, hogy 1731 őszén „könnyű szívvel” jelentkezhetett a jénai egyetem orvosi karára. A kiváló, Fischernél szerzett alapoknak köszönhetőn, már kétévnyi egyetemi tanulás után „a két szigorlatra bocsáttatott... szép sikerrel kiállta őket”. Így kapott engedélyt a már említett disszertáció megvédésére 1733 végén.

A jénai professzor közlését kiegészítjük a nagy kortárs, Weszprémi István híres orvosi biográfiája „Gömöri Dávid” szócikke adataival.⁵⁶³ Weszprémi szerint Gömöri elébb Csetneken⁵⁶⁴ tanult, aztán Késmárkon, Sopronban – itt Deccard⁵⁶⁵ – majd Pozsonyban – itt Beer⁵⁶⁶ volt az „iskolaigazgató”. Ezek után tért vissza Késmárkra, a már említett Fischer magániskolájába s innen „félíg már kész orvosként” Jénába.

„Kész” orvos tehát Jénában lett belőle. Ez alkalomból I. D. Anisfeldt német nyelvű „Kárpáti éljen!” c. röpiratban köszöntötte az újdonsült orvosdoktor.⁵⁶⁷ A címlapon doktorunk „Gömöry” néven szerepel. Pontosabban az ipszilon fölé helyezett két egymás melletti ponttal, azaz „tréma”-val.⁵⁶⁸ Valószínűleg erre a köszöntőre válaszolt ékes latin nyelven a „tiszelt orvosi rendhez” címzett „Laurum Apollonis ab inlyto medicorum ordine...” c. röpiratában az ünnepelt. S mivel jómaga is az „y”-nos változatot használta, ez téveszthette meg Győry Tibort, aki a „Magyarország orvosi bibliographiájá”-ban ez utóbbi munkát az ifjabb Gömöry Dávid, tehát doktorunk fiának művei közé sorolta.⁵⁶⁹ A két Gömöri/Gömöry körüli bibliográfiai zűrzavarra Szállási Árpád hívta fel a figyelmet.⁵⁷⁰

A jénai oklevéllel kezében Gömöri hazatért Rozsnyóra, ám „alighogy megkezdte orvosi működését szülővárosában, olyan becsületet szerzett magának egy év alatt, hogy barátainak és más jó embereinek kérelmére Győrbe költözött. Itt aztán nemcsak a városban és a róla elnevezett megyében, hanem a Dunán innen fekvő messze területen is olyan ügyes orvosi működést fejt ki negyvennél is több év óta – írja 1778-ban Weszprémi⁵⁷¹ –, hogy gyógyításbeli nagy érdemeit Eszterházy herceg fényes udvarában⁵⁷² s más főurak és nemesek családjában is elismerik és nagyra becsülik”. A költözés valószínűleg 1735-ben történhetett és rövid idő alatt Győrben is keresett orvos. Ugyancsak a kor- és kortárs debreceni városi orvos jegyezte fel róla, hogy 1737-ben „kötött házasságot Halvachs János és Schneider Zsuzsanna egyetlen örökösével, a derék és kedves Mária Zsuzsanna hajadonnal”.⁵⁷³ Frigyükből tíz gyermek született, 1778-ban két lánya és négy fia (Dávid, János, István és József) volt életben. Jogosan nevezi tehát őt e dolgozat címe „dinasztia-alapítónak”! Nemcsak a legidősebb fiú Dávid (1741–1794), hanem öccse, István (1752–1794 után) is atyja nyomdokaiba lépett. Mindketten már „ipszilonos” vezetéknevvel, hiszen Mária Terézia 1741-ben atyjukat, testvérével Jánossal együtt nemesi rangra emelte.⁵⁷⁴ Az előbbi, tehát

ifj. Gömörly Dávid 1765-ben, a közeli Bécsben szerzett licenciátust (működési engedélyt)⁵⁷⁵ Magyarország levegőjéről írt értekezésével.⁵⁷⁶ Előbb Somogy megyei főorvos lett,⁵⁷⁷ majd Győrben, ill. Pozsonyban gyógyította betegeit. Öccse, Gömörly István már az első hazai, nagyszombati orvosi karon szerzett oklevelet 1777-ben Bakonyszentlászló (Veszprém megye) gyógyvizéről írt értekezésével,⁵⁷⁸ doktorálása után szintén Győrben működött.

A 18. század második felében Győrben tehát egy Gömörly (apa) és két Gömörly (fiai) doktor is működhetett egyszerre. Izgalmas dolog lenne e család felkutatása. Jelenleg csak annyit tudunk, hogy „Gömörly (!) Dávid híres alkémistától származó férfiágnak utolsó sarja, Gömörly Gusztáv (szül. 1822)” 1894-ben még élt. Utolsónak tekinthető, mivel egyetlen fia, Antal 1894-ben Korfu

Beer Frigyes Vilmos (1691–1764), 1715–21 konrektor, 1721–47 prorektor, aztán rektor a pozsonyi evangélikus liceumban, ahol hangsúlyt fektetett a gyakorlati tárgyak (számтан, földrajz, építészet...) és az élő nyelvek (francia) oktatására

⁵⁶⁷ Az Országos Széchényi Könyvtárban található négyoldalas kisnyomtatványra Dörnyei Sándor hívta fel a figyelmemet – ez úton is köszönöm baráti gesztusát.

⁵⁶⁸ A tréma ún. diakritikus jel, melyet régi családneveink arra használtak, hogy jelezzék a név helyes kiejtését, pl. a Kiszely „y”-ja fölött szereplő két pont azt jelzi, hogy a kiejtés „kiszeli” és nem „kiszey”. Lásd: Szuhay-Havas Ervin: Meglepetések enciklopédiája. 2. átdolg. kiad. Bp., 1988. Kossuth. p. 158.

⁵⁶⁹ Laurum Apollinis ab inclyto medicorum ordine ... Duo Davidi Gömörly medicinae candidato in alma salana solenni ritu collatum fortunatum precabatur cives hungarici 1734. mense Januario. Janae. Vö.: Györy Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája (1472–1899). A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. Bp., 1900. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.

⁵⁷⁰ Szállási Árpád: Gömörly Dávid és Gömörly Dávid. = Orvosi Hetilap 130 (1989) No. 6. pp. 299–301. (Az ide vonatkozó rész: p. 299.)

⁵⁷¹ Weszprémi id. műve p. 155.

⁵⁷² A hercegi címet kiérdemlő Esterházy Pál (1635–1713) kismartoni kastélyáról, ill. unokája, Esterházy Miklós József herceg (1714–1790) által épített eszterházi (ma fertődi) kastélyról lehet szó.

⁵⁷³ Weszprémi id. mű p. 161.

⁵⁷⁴ Tököly id. mű p. 123.

⁵⁷⁵ Nem lévén katolikus, csak licenciátust kaphatott, vagyis működhetett orvosként, de pl. nem lehetett belőle professzor katolikus egyetemen.

⁵⁷⁶ Gömörly, David [jun.]: Dissertatio inauguralis physico-medica sistens tentamen de indole aeris Hungarici quam ... publicae disquisitioni submittit. Vindobonae, 1765. Typis Joannis Thomae de Trattnern. 107 p. – Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Bécs: Egyetem és Josephinum, 1729–1848. 3. köt. Zebegény, 2010. Borda Antikvárium. pp. 81–82.

⁵⁷⁷ Frankl József: Adatok Somogy megye egészségügyének XVIII–XIX. századi történetéből. = Communicationes de Historia Artis Medicinae. – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 54. (1970) pp. 123–137.

⁵⁷⁸ Gömörly, Stephanus: Dissertatio inauguralis medica de aqua soteria Sancto Ladislaiensi. Posenii, 1777. Litteris Francisci Patzko. 24 p. – Lásd: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Nagyszombat, Buda, Pest, 1772–1849. Első kötet. Bp., 1998. Borda Antikvárium. p. 193.

szigetén elhunyt.⁵⁷⁹ Sajnos a Gömöri/Gömör doktorok győri tevékenységének részleteiről szinte semmit sem tudunk. A helyileg illetékes lexikonból is csupán az derül ki, hogy Gömöri Dávid lakása a mai Kazinczy utca 6. szám alatt volt.⁵⁸⁰ Visszatérve a dinasztia-alapítóhoz: győri működésének és egyben életművének legjelentősebb munkája 1739-ben, a helybeli „királyi és püspöki könyv-nyomtató” által jelent meg.⁵⁸¹ Az orvostörténészek „a hazai magyar nyelvű pestis-irodalom korai remeké”-nek⁵⁸² és Köleséri Sámuel (Kolozsvár, 1738), Buzinkai György (Debrecen, 1739), Madai Dávid (Halle, 1739) és Perliczi János Dániel (Buda, 1740) szintén magyar nyelvű „pestis-traktátumaival”⁵⁸³ egyenrangúnak tartják e kis kötetet. Megírására Gömörinek a „Dögletes Nyavalyának” 1710 utáni újabb megjelenésén túl lehetett személyes indoka is: anyjától tudhatta, hogy atyját az 1710-es járvány vitte el. A gróf erdői Pálffy Jánosnak,⁵⁸⁴ a királyi kúria bírájának és a Helytartótanácsban belül 1738-ban létesített egészségügyi bizottság „Praesesenek” (elől ülőjének, azaz elnökének) ajánlott értekezés elemzésétől eltekintünk, hiszen azt már 1989-ben megtette a nemrégiben elhunyt kitűnő esztergomi orvostörténész Szállási Árpád.⁵⁸⁵ A három részre tagolt 108 oldalas könyvből, a középső, a pestis megelőzésével foglalkozó a legterjedelmesebb (54 oldal). Ebből érdemes szó szerint idézni, már csak nyelv szépsége miatt is.⁵⁸⁶

„... midőn az Istentől reánk ütött haragját, szívbeli fohászkodásinkkal meg-engeszteljük, léssen Prophylaxis Theologica, Istenes praeservatio; midőn az inficiált eszközöket Országunkban bé-hozatni tilalmazzuk, Prophylaxis Politica, Politikai praeservatio; midőn pedig az egészséges testet jó kívánt állapotban meg-akarjuk tartani, Prophylaxis Medica, Orvosi praeservatio, az-az Diaeta, Chirurgia és Pharmacia által egészségünknek meg-óltalmaztatása...”

⁵⁷⁹ A Pallas Nagy Lexikona. VIII. köt. Bp., 1894. Pallas. pp. 149–150.

⁵⁸⁰ Biczó Zalán (összegyűjt.): Győri Orvoséletrajzi Lexikon. Győr, 2006. Szerző kiad. p. 26.

⁵⁸¹ A pestisről való orvosi tanátlás, a’ mellyben miképpen ki-ki okos értelmének és az orvosi tudomány fundamentomának utmutatása szerint, magának, mind az egészséges testnek megoltalmazásában, mind pedig az dögletes nyavalyában önnön maga orvosa lehet... meg-magyaráztattot, és ki-botsátott Gömöri Dávid által. Győr, 1739. Ny. Streibig János Gergely. XIV, 108, [1] p.

⁵⁸² Szállási id. munkája p. 299.

⁵⁸³ Friedrich Ildikó: Egészségügyi felvilágosítás a 18. századi Magyarországon. Bp., 2002. SOMK. p. 97, 101, 106. (Libri Historiae Medicae).

⁵⁸⁴ Pálffy János, erdői, gróf (1664–1751), 1732-től Pozsony vármegye örökös főispánja és Pozsony várának főkapitánya.

⁵⁸⁵ Lásd Szállási Árpád id. munkáját!

⁵⁸⁶ Gömöri: A pestisről való orvosi tanátlás, pp. 13–14.

Érdekesen alakult Gömörink további sorsa. Erről Weszprémi tapintatosan így tudósít:

„Mivel pedig – hogy ezt is odakapcsolhassa az orvostudomány többi részéhez – a kémia tudományát szinte gyerekkora óta igen szerette s szakadatlan s lankadatlan buzgalommal művelte állandóan... sőt az aranycsináló alkémista tudomány csábításának is engedett...”⁵⁸⁷

Ez a csábítás öreg korára olyan erős lett, hogy barátja, Kiss János szuperintendens visszaemlékezésiben azt írta róla, hogy Gömörivel „másról, mint alkémiáról és alkémistákról nem tudott beszélni”.⁵⁸⁸

Alkémiaíróról írt dolgozatai kéziratban maradtak – címeik, s rövid jellemzésük megtalálható Weszprémi kötetében. A kiadás elmaradásában bizonyára a Mária Terézia által 1768. április 25-én kiadott, az alkémia művelését tiltó törvény is közrejátszott. „A makrokozmoszról és mikrokozmoszról” szóló értekezését az 1764-es emlékezetes – s Komárom mellett Győrben is – nagy károkat okozó földrengés idején írta, s valószínűleg ezért szól VIII. fejezete „a természetes és természetfölötti földrengésről”. Majd húsz évig, 1755 és 1773 között írogatta „A titkos természetnek Gömöri Dávid orvos- és bölcséletdoktorától s Hermész tudományának művelőjétől kiokoskodott... háromságos és zavaros, de elrendezett káosza...” c. munkáját. Ezt a kéziratot kiegészítette „a történelemben eddig ismert valamennyi dolognak általánosan elrendezett újjáalakítása” című részzel. Ez utóbbi kéziratot medikus fiának, Istvánnak ajánlotta e szavakkal.⁵⁸⁹

„Rövid szóval és kísérletekkel vagy azért nem tudom bemutatni az elméletet, mert az istenség súlyos büntetést helyezett kilátásba Hermész titkainak a feltöriére, vagy mert kockáztatom vele egészségemet, életemet és örök üdvösségemet. Rövid és igazán méltó szavakkal mégis megvilágítottam a tárgyat is, megoldást is... a szellem, a lélek és a különálló test közti különbséget az istenségben és a Kő alapanyagaiban istenbölcséletileg és orvosilag fel fogod ismerni. A tűz segítségével új eget és új földet fogsz látni, külön saját elemeiből teremtve, ha finomm ítélettel és alázatos szívvel kutatod e könyv tartalmát.”

Nem tudjuk, hasznosította-e atyja teozófikus (vallásbölcséleti) és alkémista ajánlásait Gömörly István? Kétkedésünk azért is helyénvaló, mert az alkémia történetének kitűnő kutatója, Szathmáry László is azt írta:⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Weszprémi id. műve p. 157.

⁵⁸⁸ Szathmáry László: Magyar alkémisták. Fónagy Iván előtanulmányával, Móra László utószavával és a szerző kisebb alkémia történeti írásaival. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 1986. Könyvtér-tesztelő Vállalat. pp. 161–162. (Tudománytár)

⁵⁸⁹ Weszprémi id. műve pp. 167–169.

„Nagyon nehéz megérteni és átérezni az ő gondolatmenetét... Az alkémiának rendkívül szorgalmas munkása volt ő, de egyetlen egy (műve) sem kivonatolható, annyira át és át van szöve vallási vonatkozásokkal és semmit sem jelentő szavakkal.”

Gömöry István inkább profitálhatott atyjának egy 1770-ben magyarul írt, ám szintén kéziratban maradt munkájából. A Weszprémi által „nagyszerű”-nek véleményezett kézirat a Fejér megyei Bodajk vízeről szól: „A Bodajki Ferdő orvosi Víznek eredetéről, és azzal való hasznos Éléséről rövid Értelem”. Mint már jeleztük, Gömöry István 1777-ben szintén egy „orvosi vizet” mutatott be orvosavató értekezésében. Szathmáry jegyezte fel doktorunkról, hogy egy legenda szerint megérezte halálát és sírjára maga készítette el a latin nyelvű feliratot. Magyar László András fordításában így szól:

„Gömöry Dávid, 1708. május 5-én született bölcsész- és orvosdoktor állati testének megérett s az anyaföldnek visszaadott magvát, amelyet Isten és a természet alakít majd újjá, ezen a helyen, 1795. október 14-én bízták sorsára.”

Zárójelben jegyezzük meg: sajnós Szathmáry elírta a halál évét: a helyes 1795 helyett 1759-et írt. Valószínű, hogy tőle vette át téves halálozási adatot a legfrissebb, az alkémia szlovákiai történetét tárgyaló monográfia is.⁵⁹¹ Szathmáry idézi Kazinczy Ferenc sajnálkozását „a legbecsületesebb és legműveltebb magyar alkémista”, Báróczi Sándor felett: „...milyen kárára volna litteratúránknak, hogy az a nagy ember az Alchymia által lopatta el minden óráját a hazai nyelv csinosításától”.⁵⁹² Nos – mutatis mutandis – ezt mondhatjuk el Gömöri Dávidról is, aki fentebb említett „pestis-könyvében” azt ígérte, hogy – könyve sikere esetén – „azon lések... mi módon az Orvosi Tudomány egyéb nyelvnek példájára, az mi nyelvünkön-is egyszer immár világosságra jöhessen”. Ennek ellenére, pestis-irata és több évtizedes gyógyító munkája alapján mindenképpen illik emlékezni rá, különösen szülőföldjén, hiszen Gömör megyét idéző nevével nem hozott szégyent a jó palócok földjére.

⁵⁹⁰ Szathmáry id. műve p. 176.

⁵⁹¹ Jesenský, Miloš: História alchymie na Slovensku. Bratislava, 2009. Balneotherma. p. 147.

⁵⁹² Szathmáry id. műve p. 185.

Bácsmegyei István Pál (1690 körül – 1735), Gömör vármegye első ismert orvosa

Mária Terézia 1752. október 20-án császári rendeletben utasította a vármegyét, hogy kötelesek állandó, fizetett orvost alkalmazni a közegészségügyi feladatok ellátására – ez elsősorban a járványok elleni védekezést jelentette –, ill. a szegény adózónép gyógyítására. A rendelet szerint a megyei orvosnak – a korabeli megnevezéssel: „physicusnak” – a megyében, általában a megyeszékhelyen kellett laknia.⁵⁹³ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy 1752 előtt egyáltalán nem voltak még megyei orvosok. A nagy kiterjedésű és „gazdagabb” megyék már a 18. század elején alkalmaztak fizetett, állandó orvost, lásd például az 1731-től Nógrád megye szolgálatában működő Perliczi Jánost.⁵⁹⁴ Van példa azonban az ellenkező végre is, a kisebb, „szegényebb” megyék még jóval a rendelet megjelenése után sem engedhették meg az állandó orvos „luxusát” – Moson megye például még 1769-ben is csak „esetenként” díjazta, a megyén kívül, Pozsonyban lakó physicusát.⁵⁹⁵

Gömör megye e téren az első csoportba sorolható: a rendelet megjelenésekor már több évtizedes tapasztalattal dicsekedhetett az „orvos-tartást” illetően. Jelenlegi ismereteink szerint a megyének már 1716-tól volt fizetett orvosa: Bácsmegyei István Pál. Gömör megyei működéséről a szakirodalomban elsőként Weszprémi István tett említést orvoséletrajzi művében:⁵⁹⁶

„Mikor már alkalmassá vált közhivatal betöltésére, először tekintetes Gömör megyében viselte öt évig a megyei orvos tisztét, 1720-ban azonban... tábori fizikusi állást vállalt.”

⁵⁹³ Bokesová-Uherová, Mária: Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu. Bratislava, 1973. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. p. 148.

⁵⁹⁴ Kiss László: Hazai orvosképzésről álmódott: Perliczi János Dániel. (Palócföld orvosai 11.) = Gömörország [Rimaszombat] 11 (2010) No. 3. pp. 28–30. – Lásd róla a jelen kötetben is!

⁵⁹⁵ Kiss László: Hermann András (1693–1764), a híres balneológus. (Palócföld orvosai 21.) = Gömörország [Rimaszombat] 14 (2013) No. 1. pp. 32–34. (Az ide vonatkozó rész: p. 34.) – Lásd róla a jelen kötetben is!

⁵⁹⁶ Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Második száz. [Succincta medicorum Hungariae et transilvaniae biographia. Centuria altera. Pars prior.] Ford.: Kővári Aladár. Bp., 1962. Medicina. pp. 57–63. (Orvostörténeti könyvek – Libri historiae medicae) (Az idézet helye: p. 57.)

Sajnos, az egyébként alapforrásnak számító Borovszky-féle vármegyemonográfia-sorozat Gömör vármegyével foglalkozó kötete még csak a nevét sem említi Bácsmegeinek. A kötet „Gömör-Kishont vármegye közegészségügye” című fejezete pedig csak a 19. század derekától foglalkozik a témával⁵⁹⁷ – így a megye orvosi archontológiáját⁵⁹⁸ illetően itt sem találunk fogódzót. Tudomásunk szerint Gömör-Kishont orvosi archontológiájának vázolására eddig egyetlen kísérlet történt csak: a budapesti Országos Széchényi Könyvtár nyugalmazott munkatársa, Dörnyei Sándor részéről.⁵⁹⁹ Kutatásai szerint is Gömör vármegye első fizetett, megyei orvosa 1716–1720 között Bácsmegei István Pál volt.⁶⁰⁰ A korabeli források szerint évi fizetése 100 rénes forint,⁶⁰¹ 12 szapu⁶⁰² búza, 12 veder sör, egy pár sertés (vagy helyette 10 rénes forint) volt.⁶⁰³ Bácsmegei életrajzát illetően is mindmáig Weszprémi biográfiája az alapvető forrás, erre épít a 2002-ben megjelent „Szlovákia életrajzi lexikona” is.⁶⁰⁴ Bácsmegei/Bachmegei István Pál 1690 körül „Trencsén szabad királyi városában született nemes szülőktől” – írja Weszprémi. Alap- és középfokú kiképzést szülővárosában, Pozsonyban, Rozsnyón (!) és Eperjesen kapott. Mivel az idő tájt Magyarországon még nem folyt orvosképzés, ő is „vándorolni” kénytelen. Peregrinációjának első állomása Wittenberg – ide 1709. október 3-án iratkozik be –, de már 1710. április 19-én Jénában található.⁶⁰⁵ Hogy végül is hol szerzett orvosi oklevelet, nem tudjuk. A korábbi bibliográfiák neki tulajdonítják az „Observationes de morbo Csömör Hungariae endemio” (Megfigyelések a Magyarországon honos csömör⁶⁰⁶ beteg-

⁵⁹⁷ Löcherer Tamás: Gömör-Kishont vármegye közegészségügye In: Borovszky Samu (szerk.): Gömör-Kishont vármegye. Bp., 1903. Országos Monográfia Társaság. pp. 306–321. (Magyarország vármegyéi és városai)

⁵⁹⁸ Az archontológia a történettudománynak az a segédtudománya, amely a tisztség- és hivatalviselőkkel foglalkozik, időrendi sorrendbe állítva azokat. Speciális formája az egészségügyi-orvosi archontológia, amely pl. egy megye főorvosainak, orvosainak kronológiai névsorát állítja fel.

⁵⁹⁹ Dörnyei Sándor kutatásai eredményét nem publikálta, kérésre azonban rendelkezésemre bocsátotta a Gömör megyéről gyűjtött adatait, amit ez úton is köszönök.

⁶⁰⁰ Dörnyei Sándor személyes közlése 2009. szeptember elsején.

⁶⁰¹ Rénes vagy rhénusi, azaz rajnai forint.

⁶⁰² A szapu vagy mérő szemcsés anyagok (pl. gabona) mérése szolgáló űrmérték/faedény. Egy szapu két vékának felelt meg, egy véka pedig kb. 25–30 liter.

⁶⁰³ Tököly Gábor: Ki kicsoda Rozsnyón. Somorja, 1999. Méry Ratio. p. 26–27. (Gömör-Kishonti téka)

⁶⁰⁴ Maťovčík, Augustín (red.): Biografický lexikón Slovenska. I. A-B. Slovenská národná knižnica. Martin, 2002. Národný biografický ústav. pp. 140–141.

⁶⁰⁵ Bokesová-Uherová, Mária: Štefan Pavol Bácsmegei (1689–1735). In: Tibenský, Ján et al.: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku I. Bratislava, 1986. Obzor. pp. 167–168. (Az ide vonatkozó rész: p. 167.)

⁶⁰⁶ „A csömör igen bő étkezés után fellépő, akut gyomorkatarus... a gyomor kiürülése után rendszerint gyors javulás következik be” – írja A Pallas Nagy Lexikona 1893-ban (IV. köt. pp. 785–786.). Amennyiben a Milleter által leírt csömör egyezik a 19. század végén csömörnek, „gyomorrontás”-nak tekintett megbetegedéssel, semmiképpen sem lehet endemikus (honos) kórnak tekinteni.

ségről) című disszertációt. „Ez bele van szöve Milleter Jánosnak Leydenben 1717-ben... kiadott orvosavató értekezésébe” – írja Weszprémi. Weszprémi Milleter/Maleter Jánosról is írt önálló szócikket, melyben az említett csömörről szóló kis munkát Milleter orvosavató értekezésének tekinti csak, s nem tesz említést Bácsmegyei esetleges „társszerzőségéről”.⁶⁰⁷ Ez utóbbi már csak azért sem valószínű, hiszen – amint ezt maga Weszprémi állítja – a szóban forgó disszertáció idején Bácsmegyei már Gömör megye orvosa.

A már említett okok miatt Bácsmegyei Gömör megyében végzett tevékenységéről meglehetősen keveset tudunk. Azt viszont tudjuk, hogy nemcsak gyógyított, hanem jó megfigyelő és tapasztalatainak gondos közreadója is. Észleleteit német nyelven tette közzé a „Boroszlói⁶⁰⁸ természet- és orvostudományi évkönyvek” (Sammlung von Natur- und Medicin... Kunst- und Literatur Geschichten) hasábjain. A rozsnýói működése alatt publikált kilenc dolgozatának bibliográfiai adatait az 1976-os „Biobibliografia”⁶⁰⁹ tette közzé, de az első kivételével megtalálhatók – latin címmel – Weszprémi kötetében is. A kilenc észlelet közül – egyértelmű gömöri vonatkozásuk miatt – az alábbiak érdemelnek figyelmet.⁶¹⁰

1. A foltos/kiütéses lázról (Fleck-Fiebern) a magyarországi Rozsnýón. (1717)
6. A felsőmagyarországi Rozsnýó levegőjének 1720 januárjában megfigyelt járványos állapotáról s az ebből származott betegségekről és azok gyógyításáról. (1720)
7. 1720 júliusának egy szakadó esővel, folytonos villámlással és mennydörgéssel kísért zivataráról. (1720)
8. Egy villámról, amely ugyanazon év augusztus 8-án vágott le Rozsnýón, s ennek csodás tünetényeiről és hatásairól. (1720)
9. A felsőmagyarországi Rozsnýón 1720-ban és 1721-ben előfordult betegségekről. (1721)

Ez utolsó észlelet ellent mondani látszik Weszprémi azon állításának, hogy Bácsmegyei 1720-ban katonaoorvosnak állt, hiszen tábori orvosként alig lett volna alkalma leírni még 1721-ben is a Rozsnýón előforduló kórokat. Érdemes lenne tehát az említett „észleleteket” magyarra lefordítani, hiszen bizonyára értékes (hely)történeti vonatkozásokat is tartalmaz(hat)nak a 18. század elejei Rozsnýóról.

⁶⁰⁷ Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. [Succincta medicorum Hungariae et transilvaniae biographia. Centuria prima.] Ford.: Kővári Aladár. [1. köt.] Bp., 1960. Medicina. p. 229. (Orvostörténeti könyvek – Libri historiae medicae)

⁶⁰⁸ Boroszló = Alsó-Szilézia központja (a porosz Breslau), ma: Wrocław (Lengyelország)

⁶⁰⁹ Tibenský, J. – Hrochová, M. – Mauerová, M.: Biobibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku do roku 1850. I. Martin, 1976. Autorská časť. p. 52.

⁶¹⁰ Weszprémi id. mű 2. köt. (1962) p. 61.

Kövessük azonban tovább Bácsmegyeit változatos életútján – „idegenvezetőnk” továbbra is Weszprémi. Nyolc éven át „dicséretesen” látta el Magyarországon és Erdélyben „tábori physicus” állását – írja Weszprémi – majd utána két évig gróf Csáky Imre bíboros hercegprímásnak volt személyi és udvari orvosa”. Bácsmegyei életútjának ez az „állomása” több szempontból is figyelmet érdemel. Az 1710-től kalocsai érsek, majd 1717-től bíboros Csáky Imre grófnak (1672–1732) kb. 1720-tól Hermann András (1693–1764) volt a személyi orvosa – amint ezt Weszprémi is közli.⁶¹¹ Ugyancsak tőle tudjuk, hogy Hermann „az alkémiát is kiválóan művelte: szinte mindenféle és fajta magyar ásványt szorgalmasan összegyűjtött”. Ismerve Bácsmegyei vonzalmát az alkémiához, nem kizárt, hogy Hermann „fertőzte őt meg” e titkos tudomány kedvelésével. Sajnos Weszprémi idézett Hermann-, ill. Bácsmegyei-szócikkéből nem deríthető ki, személyi/udvari doktorkodásuk pontos ideje és tisztségük szintje – így nem tudjuk egyszerre voltak-e a „Csáky-udvar” orvosai, s ha igen, melyikük volt a „főbb”? Csupán annyit tételezhetünk fel, hogy Bácsmegyei a nyolcéves katonai szolgálat után, 1728-ban vagy 1729-ben léphetett Csáky szolgálatába és talán ott is maradt annak haláláig, tehát 1732-ig. Bácsmegyei életútjának utolsó állomása Nagyszombat, erről így ír Weszprémi: „...legutoljára pedig a tisztelendő esztergomi főkáptalannak és több nagyszombati egyházi testületnek volt orvosa életének utolsó napjáig...”. Ehhez tartozik egy fontos adalék, amely a Bácsmegyei művei közt negyedikként említett „Otia Bachmegeiana...” c. latin nyelvű, teológiai tartalmú vitairathoz kapcsolódik. A vitairat Barbacsi Ferenc szentábrahámi Boldogságos Szűz Mária-egyházi apát, nagyváradi kanonoknak, a királyi ítélőtábla prelátusának a költségén jelent meg Nagyszombatban, 1733-ban. Magyarra fordított címe: „Bachmegyei (!) szüneti munkája, mely a római katolikus vallás igazságának bizonyítékait egy lutheránus és egy katolikus közt folyó barátságos beszélgetés formájában adja elő”.⁶¹² A címhez Weszprémi a következő megjegyzést fűzte:

„Ez az oszthatatlan Szentháromságnak ajánlott vitairat... ebben a szerző annak az okait adja elő elég bő szóval, miért tért át az ágostai hitvalláson levők szertartásairól a római-katolikus egyház kebelébe, mért akar inkább abban üdvözülni és meghalni is, példát mutatni akarva főleg testvérenek, Bachmegyei (!) Jánosnak...”

Ismét csak sóhajtunk: jó lenne ezt a munkát is magyarra fordítva olvasni, amelyből talán az is kiderülne, hogy a katolikus egyházfejedelem, Csáky bíboros miért alkalmazott előszeretettel „nem katolikus” orvosokat (mind Hermann,

⁶¹¹ Weszprémi id. mű 1. köt. (1960) p. 137.

⁶¹² Kővári Aladár fordítása.

mind Bácsmegeyi más hitet vallott). Egyébként Bácsmegeyi nagyszombati orvosi tevékenységéről is maradt fenn nyomtatott forrás.

A „Noricum Tudományos Eszmecsere” (Commercium Litterarium Noricum)⁶¹³ 1733-ban megjelent XIV. füzeté közli Bácsmegeyi latin nyelvű dolgozatát, melynek magyar címe: „Az 1733-i nagyszombati járványállapotról, amely kezdetben huruttal és lázas torokgyulladásal és mellhártyagyulladással jelentkezett”. A Nagyszombat feudalizmus korabeli közegészségügyét tárgyaló tanulmány nem említi sem Bácsmegeit, sem a városban dülő járvánnyal foglalkozó – most említett – dolgozatát.⁶¹⁴

Érdekes adatot közöl – sajnos a forrás megadása nélkül – a Tibenský-féle Biobibliográfia: eszerint Bácsmegeyi 1730-ban magyarországi orvosi kar felállítást indítványozó javaslatot nyújtott be a Helytartótanácsához.

Nem tudunk sokkal többet Bácsmegeinek, valószínűleg Pozsonyban kezdődött – Hermann hatására? – és Nagyszombatban kiteljesedett „hobbijáról”, az alkémia/alkímia iránti vonzalmáról sem. Erről így ír Weszprémi, hivatkozva Kramer János György Henrik orvosnak az említett bécsi lapban megjelent levelére:⁶¹⁵

„Azok a tudós emberek, akik még ma is tisztelik emlékét, jól tudják, hogy mindenesetre a magasabb matézisben s helyes szóval főleg az alkémiában találta legnagyobb örömét. Ez a nemes tudományág okozta vesztét is. Mikor ugyanis egyszer a sors végzése folytán kissé vigyázatlanul bánt a vegyműveleti tűzzel, az erős tűz szétrobbantotta az üvegedényeket, s emiatt úgy megsérült az arca közepén, hogy hirtelen támadt sebei ráadásul megüszkösödtek s a végzet következtében keserves kínok közt kényszerült befejezni életét.”

Kramer 1735. június 24-én írta említett levelét – Bácsmegeyi tehát e dátum előtt vesztette életét – Tököly Gábor szerint április 30-án. A legfrissebb, az alkémia történetét Szlovákiában tárgyaló monográfia sem közöl új adatot Bácsmegeyi alkímista működéséről,⁶¹⁶ s ugyanez érvényes az 1986-ban, az alkémia legismertebb magyar kutatójának, Szathmáry Lászlónak újra kiadott könyvére is – csupán Weszprémi adatait ismétli, ráadásul pontatlanul: pl. Bácsmegeyi gömöri

⁶¹³ A „Noricum” egy Duna-melléki, bányászataról híres római tartomány neve. Az említett lap Bécsben jelent meg.

⁶¹⁴ Šimončič, Jozef: Z dejin verejného zdravotníctva v Trnave v období feudalizmu. In: Ugor, Pavol (red.): Z histórie trnavského zdravotníctva. 150 rokov nemocnice v Trnave. Trnava, 1974. pp. 11–42.

⁶¹⁵ 1735. No. 33. p. 258.

⁶¹⁶ Jesenský, Miloš: História alchymie na Slovensku. Bratislava, 2009. Balneotherma. p. 147.

működésének tartamát öt évre teszi.⁶¹⁷ Bácsmegyei után – az említett folyóiratbeli publikációkon kívül – nem maradt fenn tudományos munka. Ennek ellenére kortársai tudósként tisztelték őt. Erre utal a már említett Kramer levele is, mely szerint Fischer Dániel (1695–1746), a híres késmárki orvos őt is meghívta a tervezett „Acta eruditorum Pannonica” c. tudományos lap szerkesztőbizottságába.⁶¹⁸ Ez volt az első nemcsak orvosi, hanem egyáltalán, az első hazai tudományos lapalapítási kísérlet 1730 és 1732 között – sajnos, sikertelen.⁶¹⁹

Magánéletéről szinte semmit sem tudunk. Ami biztos: volt egy öccse, Bácsmegyei János, amint már teológiai munkájával kapcsolatban megjegyeztük – ezt neki ajánlotta Bácsmegyei István. János is orvos volt, oklevelét Erfurtban szerezte meg 1726-ban a „De podagram juxta genuinam optimamque artis methodum curandam” (Az igazi jó tudományos módszer a köszvény gyógyítására) című disszertációjával.⁶²⁰ Orvosi értekezését Nógrád és Túróc vármegye táblabírájának, Révay Péternek, Eperjes város orvosának, Raymann Ádám Jánosnak, valamint legkedvesebb bátyjának és pártfogójának, a Schoenborn gróf vezette császári katonaság híres tábori orvosának, Bácsmegyei Istvánnak ajánlja. Bácsmegyei János könyve 1988-ban az eredeti latin szöveg reprintjével és Gabriel Horváth szlovák fordításával újra megjelent.⁶²¹

⁶¹⁷ Szathmáry László: Magyar alkémisták. Fónagy Iván előtanulmányával, Móra László utószavával és a szerző kisebb alkémiatörténeti írásaival. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 1986. Könyvértékesítő Vállalat. pp. 88–89. (Tudománytár)

⁶¹⁸ Bokesová-Uherová 1986-os id. tanulmánya p. 167.

⁶¹⁹ Dörnyei Sándor: Elvetélt orvosifolyóirat-tervek az Orvosi Hetilap megindulásáig. = Orvosi Hetilap, 154 (2013) No. 24. pp. 958–960.

⁶²⁰ Bácsmegyei, Joannes: Dissertatio inauguralis medica sistens podagram juxta genuinam optimamque artis methodum curandam. Erfordia, 1726. Typ. Groschianis. 28 p.

⁶²¹ Bacsmegeyi, Ján: O podagre. Martin, 1988. Osveta.

A „minden jót és szükségest” közreadó honti főorvos: Lübeck János Károly (1776–1814)

Lübeck János Károly 1776-ban született a Pozsonyhoz közeli Bazinban.⁶²² A növények ismerete, a természet iránti vonzalma már a szülői házban kialakult, hiszen atyja gyógyszerész volt. A másik fontos impulzus a pozsonyi evangélikus líceum diákjaként érte az ifjú Lübecket. Pozsonyban működött orvosként a selmecbányai születésű Lumnitzer István (1749–1806) – a híres Lumnitzer/Lumniczer-orvosdinasztia első tagja –, aki ez idő tájt már szorgalmasan botanizált. Növénygyűjtő kirándulásaira magával vitte a líceum diákjait is. E kirándulások eredménye Lumnitzer számára a Pozsony és környéke növényvilágát bemutató több mint ötszáz oldalas „Flora Posoniensis” c. könyve,⁶²³ Lübeck számára pedig botanikai ismereteinek elmélyülése és a lumnitzeri utat követő „pályamódosítása” volt. Otthagyta ugyanis atyja gyógyszerárát, ahol gyógyszerész-gyakornok volt, és Jénában majd Bécsben végzett egyetemi tanulmányok után orvosi oklevelet szerzett 1798-ban.

Líceumi évei alatt még egy fontos hatás érte Lübecket: irodalomtanára, Tekusch János Mihály (1764–1813), az első irodalmi zsebkönyv, a „Pressburger Musenalmanach” szerkesztő-kiadója megkedveltette vele a költészetet, az írást, a szerkesztést. Pozsonyi évei alatt Lübeck nemcsak verselgetett, hanem 1800-ban 40 saját, német nyelvű költeményét is tartalmazó „irodalmi zsebkönyvet” jelentetett meg. A szerkesztéssel szerzett tapasztalatait később is kamatoztatja majd. Az új század első éveiben előbb a Győr megyei Sövényházán, Neuhold cs. kir. udvari tanácsos háziórvosa, majd ugyanilyen funkcióban (vagy talán uradalmi orvosként?) a Torontál megyei Nagyszentmiklósrá,⁶²⁴ a Nákó-család birtokára költözött. Bánsági kenyéradója a macedón sertéskereskedőből lett torontáli nagybirtokos, Nákó Kristóf intenzíven érdeklődött a modern gazdálkodási módok iránt. 1782-ben például elsőként próbálkozott Magyarországon a „pamut termő tsemeték”, azaz a gyapotcserje termesztésével. 1802-ben pedig, a Békés megyei Szarvason már hasonló jellegű iskolát működtető evangélikus lelkész, Tessedik Sámuel (1742–1820) tervei alapján „gyakorlati szorgalmatossági iskolát” nyitott uradalmában. Feltételezhető, hogy a gazdaság iránt már ekkor intenzíven érdeklődő uradalmi orvos, Lübeck tanított is a Nákó által alapított iskolá-

⁶²² Bazin = ma: Pezinok (Szlovákia)

⁶²³ Steph. Lumnitzer: Flora Posoniensis exhibens plantas circa Posonivm sponte crescentes secvndvm systema sexvale Linneanvm digestas. Lipsiae, 1791. Siegf. Lebr. Crvsivs. VIII, 557 p., 1 t.

⁶²⁴ Nagyszentmiklós = ma: Sânnicolau Mare (Románia)

ban és járt Tessediknél is Szarvason.⁶²⁵ Lübeck Nagyszentmiklósról való távozásának oka és ideje jelenleg ismeretlen. 1803 nyarán azonban már Pesten volt. Háromrészes kultúrtörténeti tanulmánya jelent meg a Schedius Lajos által kiadott „Zeitschrift von und für Ungern” c. folyóiratban.

A szakirodalomban és a gyakorlatban egyaránt jártas orvosdoktor hamar meglátta, hogy Schedius lapja nem tudja egyedül betölteni azt az űrt, amely a magyar nyelvű folyóiratok hiányából keletkezett. Az első magyar gazdasági szakfolyóirat, a Pethe Ferenc (1763–1832) által Bécsben 1796-ban indított s előbb „Gazdaságot Tzélozó Újság”, majd „Visgálódó Magyar Gazda” nevet viselő folyóírás már 1797 végén megszűnt. Ezért különösen a gazdasági jellegű munkák kis száma az, amely Lübecket arra ösztönzi, hogy saját lapot indítson.

1803. augusztus 3-án Pesten keltezett tervezetében tíz „rubrikát” jelöl meg a „minden jót és szükségest” a „minden rangú olvasó” számára nyújtani kívánó lapjában. A gazdasági ismeretek, a termények és manufaktúrális készítmények leírása, bel- és külhoni újítások, felfedezések ismertetése mellett helyt kíván adni a népi gyógyászat tapasztalatainak, ill. a gyógyvizek bemutatásának is. A hetilap „Patriotisches Wochenblatt für Ungern” (PWU), azaz „Patrióta (Haza-fias) Hetilap Magyarország számára” címen 1804-ben jelent meg, egy évfolyam erejéig. Lübeck munkatársnak megnyerte a korabeli Magyarország német nyelven (is) publikáló számos gazdaságát, orvosát, lelkészét. Íme – ízelítőül – néhány szerző és néhány téma a PWU hasábjairól.

A lapban tette közzé Tessedik Sámuel szarvasi iskolája vizsgaanyagát, ill. tanulmányt írt a lucerna termesztéséről, valamint a szikes földek műveléséről. Gömör megye főorvosa, Marikovszky György a rozsnói méhészetéről adott jelentést, ill. a Gömör megyei termény-kereskedelemtől tájékoztatta a PWU olvasóit. Egy másik főorvos, a később egyetemi tanárrá, sőt protomedikussá (ország-orvossá) előlépő Lenhossék Mihály az esztergomi keserű vízről érkezett. Németh László, a győri evangélikus gimnázium rektora a már akkor méltán híres keszthelyi Georgikonba kalauzolta olvasóit, mellékelve a gazdaság térképét is. Lübeck lapjában jelentek meg a híres eperjesi gyógyszerész, Gertinger János Sámuel alapvető jelentőségű tanulmányai a répacukor-gyártásról csakúgy, mint a magyarországi pomológia úttörőjének, idősebb Leibitzer János lőcsei tanárnak értekezése „a kertészet állapotáról Magyarországon”. Leibitzer Lübeck lapjában 13 almafajtát írt le, köztük a táblabíróvilág legismertebb almáját, az ún. Boszmán almát.⁶²⁶ A tokaji szőlővel és borral szerzett tapasztalatait szintén e lapban tette közzé egy tállyai gyakorló orvos, Fucker Frigyes Jakab. A még gyermekcipőben járó ipar is képviseltette magát: Farkas András, a rozsnói evangé-

⁶²⁵ Kiss László: Költő, lapszerkesztő, gazdasági és borászati szakíró és – melleleg? – Hont vármegye főorvosa: Lübeck János Károly. In: Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: Zsinórpadlás. Tudomány- és művelődéstörténeti kalandozások. Šamorín [Somorja], 2013. Méry Ratio. pp. 22–27.

⁶²⁶ Rapaius Raymund: A magyar gyümölcs. Bp., 1940. KMTT. p. 207.

likus főgimnázium rektora meggyéje, Gömör iparáról adott áttekintést. Maga a szerkesztő, Lübeck írt a komló nélküli sörről, a kávéról, a gyümölcsfák átültetéséről, a lucerna termesztéséről, úti rajzot tett közzé szarvasi élményeiről. Lübeck hivatásához sem lett hűtlen: a lap egyik legértékesebb írása egy 19 oldalas Lübeck-tanulmány „Über den Gebrauch der Gesundbrunnen, besonders über den Gebrauch der Bäder” (A gyógyforrásokról s különösen a fürdők hasznáról). Magyarországi viszonylatban ez volt az első kísérlet elméleti, tudományos alapokra fektetni az addig csak tapasztalatokra hagyatkozó balneológiát, fürdőtant.⁶²⁷ Egy másik közlésében a Hont megyei szalátnyai savanyúvizet ajánlja a várandósok hányingerének csökkentésére, kiemelve, hogy ez a víz egyenrangú a híres selteri vízzel.

Nem tudjuk, hogy az újságkiadás milyen befolyással volt Lübeck anyagi helyzetére, tény azonban, hogy egy év után felhagyott a szerkesztéssel és „fix” fizetéssel járó állás után nézett. Így került 1805 tavaszán Ipolyságra, hogy elfoglalja La Rose Ferenc (1738–1805) megyei orvos elhalálózásával megüresedett physicus-i posztot. Sajnos Hont megye Ipolyságon őrzött levéltárát a II. világháború folyamán feldúlták, így a töredékben található levéltári dokumentumokból csak vázlatos képet alkothatunk Lübeck főorvosi tevékenységéről.

Igyekezett felkarolni az 1802-ben Hontban is beindult himlő elleni védőoltást, a vakcinálást. 1808-ban évi fizetését száz forinttal emelték a megyei rendjei, figyelembe véve Lübecknek „az egészségnek a Megye egész kiterjedésin való ügyellés”-ben való fáradozásait. A rendek azért is voltak ilyen készségesek, mert kiderült, hogy Lübeck megpályázta Pesten a sebészek részére rendelt klinikai medicina megüresült tanszékét – Hont számára szerencsére eredménytelenül.⁶²⁸ Ha sikeres, ő lett volna a harmadik professzor – Stoll Miksa és Stipsics Ferdinánd után –, aki Hont megyéből került egyetemi katedrára. Lübeck tehát maradt és 1811-ben meg kellett tapasztalnia a rendek elégedetlenségét is: „nem volt képes” megfékezni a megyében dúló marhadög-járványt. A járványt végül is a tél beállta szüntette meg.

A marhadög elleni szélmalom-harc, az évente kötelező patikavizitalás, a vakcinálásra, a járási seborvosok és a bábák munkájára való felügyelés, olykor-olykor a megye tehetősebbjeinek gyógyítása – megannyi szürke, nem sok tudományt igénylő tevékenység egy jól képzett, íráskészséggel is megáldott/megvert orvos számára. Nem csoda tehát, hogy Lübeck a Pozsonyhoz vagy Pesthez képest sokkal szegényesebb körülmények közt is az írásban, szerkesztésben leli örömet. Ipolyságról már nem tudná szerkeszteni „hetilapját”, ám ismerve annak pozitív fogadtatását, 1807-ben – négy kötetben – „Patriotische

⁶²⁷ Kiss, László: Ján Karol Lübeck z Pezinka a jeho práca o vodoliečbe a klasifikácii liečivých vôd z roku 1804. = Lekársky obzor 38 (1989) pp. 467–471.

⁶²⁸ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története. 1770–1935. Bp., 1936. Pázmány Péter Tudományegyetem. p. 269.

Rathgeber” címen újra kiadja az egész évfolyamot.⁶²⁹ Ugyanakkor már 1805-ben, Ipolyságon való letelepedése első évében, újra lapkiadásán töri a fejét. Túl szűknek érzi előző lapja kereteit, hiszen kiszorult belőle pl. a szépirodalom és a történelem. Ezért „Ungrische Miscellen zur Beförderung der Industrie und Kultur” (UM), azaz „Magyar sokfélék az ipar és a kultúra előmozdításához” címmel egy szélesebb spektrumú folyóirattal folytatja szerkesztői tevékenységét. Az új lap irodalom rovata Magyarországon az elsők közt követeli az író személyétől eltekintő, csak a művet bíráló kritikai szellemet. Magyarul, jó tíz évvel később, Kisfaludy Károly vall majd hasonló elvet. Az Ungrische Miscellen első három füzete verseivel, útleírásaival, Rössler Kristóf fiatal költőket tanító utasításaival visszaesést jelent a PWU tudományos igényt is kielégítő szakcikkeivel szemben. A 4. és 5. füzet – ezek csak 1807-ben jelennek meg – egyben Lübeck szerkesztői tevékenységének utolsó megnyilvánulásai.

Távol a nyomdától, könyvtártól, kiadóktól Lübeck 1807 után nem kísérletezik tovább lapszerkesztéssel. Felhasználva Győr és Torontál megyében összegyűlt tapasztalatait, kiegészítve a Hont megyeiekkel, no meg a folyóiratokból és szakkönyvekből állandóan frissített ismeretekkel, 1812-ben kétkötetes „Allgemeines ökonomisches Lexikon” (Általános Gazdászati Lexikont) ad ki.⁶³⁰ Az Ipolyságon 1811 márciusában keltezett előszavában így határozta meg újabb vállalkozása fő céljait: összegyűjteni, csokorba fűzni mindazon gazdászati ismereteket, tapasztalatokat, újdonságokat, amelyek elszórva találhatók a különféle folyóiratokban. Megkülönböztetett figyelmet kíván szentelni a honi mezőgazdaszat azon fellendülőben lévő ágazatainak, a dinnye-, bor-, dohánytermesztesnek, melyekről a külhoni munkákban alig esik említés. Ugyancsak az Előszó sorolja fel a kor szinte valamennyi jelentős – német nyelvű – gazdászati munkájának bibliográfiai adatait. Tisztában van munkája fő érdemével: az összes ismeretek egy helyen való tárolásával. A több mint 850 oldalnyi, abécésorrendben tált ismeretanyagot Lübeck a földbirtokosoknak, mezőgazdáknak, bérlőknek, kincstári és uradalmi tisztviselőknek ajánlotta.

A gazdászati lexikon szerves kiegészítője az a szintén kétkötetes munka, amelynek első kötete 1812-ben, a második egy évvel később jelent meg a pesti

⁶²⁹ Patriotischer Rathgeber für den ungarischen Stadt- und Landwirth. Zweite Ausgabe des »Patriotischen Wochenblattes«. Für Leser aus allen Ständen herausgegeben dr. Joh. Karl Lübeck, erstem Physikus des löbl. Honter Comitats. 4 Bde. Pesth, 1807. Conrad Adolph Hartleben.

⁶³⁰ Lübeck, Johann Karl: Allgemeines ökonomisches Lexikon oder Erklärung der Worte und Belehrung über alle Gegenstände welche bey vollständigen Landwirtschaft im Allgemeinen [...] vorkommen. Mit Beschreibung der Kennzeichen, Eigenschaften, Pflege und des Nutzens aller in der Ökonomie brauchbaren Pflanzen, Thiere, Mineralien, Baumaterialien und anderer verschiedenen zu benutzender Dinge für Gutsbesitzer, Ökonomen, Arendatoren, Kameral- und herrschaftliche Beamte. 2 Bd. Pesth, 1812. Konrad Adolph Hartleben. VIII, 456 p.; 1 lev., 432 p., 14 t.

Hartleben kiadónál.⁶³¹ Mint neve mutatja – „Der allgemeine ökonomische Sammler” – olyan „gyűjteményről” van szó, amely a gazdaszat, a gazdálkodás tárgyköréből válogatja ki a legújabb ismereteket. Mai szemmel nézve, amolyan referáló folyóiratnak is tekinthető. Talajtan, kertészet, gyümölcsstermesztés, erdészet, borgazdálkodás, ló-, szarvasmarha-, juhtenyésztés, méhészet, pálinkafőzés, gazdasági épületek építészete, új „masinák” ismertetése – íme, a fő fejezetcímek. A munka érdekessége egyébként, hogy Lübeck a Karol August Hellenthal írói álnév mögé rejtőzve adta közre „gyűjteményét”. Lübeck, mint ismertett munkái is jelzik, elsősorban az egyetemességre, a sokoldalúságra törekedett „ökonómiai” szerkesztett munkáival. Utolsó – már csak halála után megjelenő – gazdaszati jellegű műve azonban azt bizonyítja, hogy képes volt az önálló alkotásra is. Ezt azért is kell hangsúlyoznunk, mert pl. Szinnyei azt állítja, hogy Lübeck „kiadta” Hellenthal munkáját. Lübeck nem kiadója, hanem szerzője volt a Hellenthal-féle segédkönyvnek, amint ezt annak címdala is tanúsítja. 1822-ben már negyedszer adják ki, s volt egy ötödik kiadás is, ez jelent meg magyarul 1830-ban, Némethy József fordításában „Hellenthal's segítő könyve a borosgazdák és borkereskedők számára” cím alatt.⁶³² S mivel e tanácsok szerzője végül is orvosdoktor volt, nézzük meg, mint vélekedett Lübeck orvosként a borokról:

„Az édesek [ti. az édes borok] lágy székét csinálnak, jól táplálnak és kiváltképpen azoknak ajánlhatók, akik sovány complexiójuak és köhögősök. A savanyú borok mérséklík a test hevét, megakadályoztatják a vér felbuzdulásait és ellent állnak a rothadásnak; de szeleket, belekben való nyughatatlanságot és hasrágást okoznak. A fanyar, kemény, erős boroknak öszve húzó erejek van, erősítik a gyomrot és egyszersmind a beleket, ugyan ezért a szorulás és ingerlés által könnyen okot szolgáltatnak a tüdő nyavalyáira.”

S ezzel el is érkezünk Lübeck életútjának utolsó állomásához. A már régóta betegeskedő physicus állapota 1814 tavaszán válságosra fordult. A két nappal halála előtt barátjának és könyve kiadójának, a pesti Hartlebennek írt leveléből arra következtetünk, hogy valószínűleg a tuberkulózis áldozata lett. 1814 szeptemberében lemondott főorvosi hivataláról, Besztercebányára készült átköltözni, de a halál gyorsabb volt. 38 éves korában, 1814. november 14-én Ipolyságon ért véget Lübeck életútja. Valószínű, hogy Besztercebányán rokonai élhettek, hi-

⁶³¹ Hellenthal, Carl August [Lübeck, Johann Karl]: Der allgemeine ökonomische Sammler, oder Auswahl der neuesten, besten und vorzüglichsten Abhandlungen und Aufsätze über das Ganze der Landwirthschaft für Guterbesitzer, Pächter und Oekonomen überhaupt in den österreichisch kaiserlichen Staaten. Bd. 2. Pesth, 1813–14. Hartleben.

⁶³² K. A. Hellenthal's segítő könyve a borosgazdák és borkereskedők számára, vagy a tökéletesített Pintze-mester... Saját megpróbálásai után Chaptal, Rosier, Parmentier, Fabroni, Demachy, Hahnemann, Gotthard és több híres szerzők szerint készítette Lübeck J. Károly. Az 5. kiadás szerint ford. Némethy József. Pest, 1830. Hartleben K. A. 133 p.

szen az 1809-ben ott született orvos és juhtenyésztő, Czilchert Róbert Lübeckben nagybátyját tisztelte.⁶³³

Barátja, Rössler meleg szavakkal búcsúztatta doktorunkat a Pest-budai német lap mellékletének hasábjain: „... er starb zu früh für diese Welt” – túl korán halt meg e világ számára – konstataulta. Nem nehéz elképzelni, milyen irányban, milyen területen alkotott volna tovább Lübeck, ha meggyógyul és az Ipolyságtól lényegesen magasabb színvonalú szellemi központban, Besztercebányán élhet tovább. Rösslerrel együtt szomorúan konstatáljuk, hogy Lübeck nagy kézírata, a „Darstellung der ungarischen Landwirtschaft” (A magyarországi mezőgazdaság ismertetése) már örökre befejezetlen marad.

Ám, ami megmaradt, a megjelent gazdasági gyűjteményes munkák, a több kiadást megért borászati „segítőkönyve”, elegendő indok arra, hogy Lübecket a századelő egyik jelentős mezőgazdasági írójaként, a „homo oeconomicus” egyik jeles képviselőjeként tartsuk számon. Nem kevésbé jelentős szerepe a gazdasági, ill. természettudományos sajtó úttörői közt sem. Folyóirataira is érvényesek orvoskollégája, Toldy (Schedel) Ferenc szavai a századelő német tudományos lapjairól:

„... előkészítették a magyar tudományos időszak sajtót. Ti. megvoltak az emberek, elkészülve az elmék, működésük irányára kifejezetten nemzeti: csak a toll volt német.”

Doktorunk ilyen jellegű tevékenységét elismeri az utókor is: az 1800 körüli évek német nyelvű irodalmából válogató kötet több, Lübeck lapjaiban megjelent írást adott újra közzé 2000-ben.⁶³⁴ Lübeck emléke mindenképpen több tiszteletet érdemelne leghosszabb működési helyén, Ipolyságon.

⁶³³ Kiss László: A Nyitra megyei orvosegyesület rövid, de tanulságos története (1839–184?) – Czilchert Róbert (1809–1884). Orvosi Hetilap 150 (2009) No. 14. pp. 663–665.

⁶³⁴ Vö.: Balogh László – Tarnói László: Literatur und Kultur im Königreich Ungarn um 1800 im Spiegel deutschsprachiger Prosatexte. Bp., 2000. Argumentum. 672 p., [12] t. (Deutschsprachige Texte aus Ungarn 3.)

Névmutató

A

Alexandrosz, III. (Nagy Sándor) 95
Andrád Sámuel 7
Andrássy Antal, br. 30
Anisfeldt, I. D. 144
Antall József 68
Arany János 82
Arisztotelész 95
Arujela, spanyol orvos 117

B

Bach, Alexander von 104
Bácsmegyei István Pál 149–154
Bácsmegyei János 152, 154
Baintner Ferenc 51–52, 126–130
Baintner János 127–128
Baintner Károly 126–127
Balassa Ferenc, gr. 118
Ballus Károly 93, 102
Barbacsí Ferenc 152
Barkóczy László 98
Báróczy Sándor 148
Bartók Imre 42
Batiszfalvy Mariássy Albert 90
Batthyány József György, gr. 65
Becker, Gottfried Wilhelm 108
Beer Frigyes Vilmos 144
Bél Mátyás 22, 132, 135
Bene Ferenc 31, 60, 92
Benkóti István 63
Bérczy (Stand) János 60–61, 113–118,
128–129
Bérczy Károly 113
Bezerédy Gyula 87
Bilnicza Pál 138
Boda Mátyás 118

Boerhaave, Herman 63
Bokesová-Uherová, Mária 131
Borovszky Samu 9–10, 32, 52,
113–115, 130–131, 150
Böhm Móric 80
Brinkmann Antal 84
Brinkmann Mária 84
Brtnáň, Rudo 132
Brückmann, Franz Ernst 135
Buchholtz György 143
Bugát Pál 11, 47–48, 50, 93, 107, 111
Bugyi Balázs 35
Buzinkai György 146

C

Careno, Aloysio 115–116
Chmel, Rudolf 141
Cicero (Marcus Tullius Cicero) 107
Czetter Sámuel 120
Czilchert Róbert 160
Czinke Ferenc 20

Cs

Csabanszky Marianna 120
Csáky Imre, gr. 131, 133–134, 152
Csáky Károly 113
Cseresnyés Sándor 41, 43
Csernák György 12–13
Csesznok Pál 104
Csillag István 15
Csimesik Pál 13

D

Daday András 18, 25, 42–43
Dambetz Pál 66

Darvas Ferenc 65
Deák Ferenc 82
Deccard János Kristóf 144
Decsy Sámuel 7, 19, 22–27, 36, 38–39,
58, 66
Dercsényi (Weiss) János 7, 56, 123–124
Dianiska András 12–13
Dobšinský, Pavel 139
Döbrentei Gábor 40
Dörnyei Sándor 8, 10, 17, 29, 53, 76,
92, 103, 121, 127, 140, 150
Draskóczy Sámuel 93
Duka-Zólyomi Norbert 15, 17, 29–30,
65–66, 74–75, 81

E

Eckstein Frigyes 137, 139–140
Esmarch, Friedrich von 84
Eszterházy József Miklós, hg. 145

F

Fábián György 13
Fabini Gottlieb János 43
Fabri István 138
Farkas András 156
Farkas László 84
Farkas, tanár 138
Feichtinger Sándor 48
Fischer Dániel 143–144, 154
Flór Ferenc 11, 50, 54, 93
Forgách János Ádám 70
Franciscus Sylvius (Franz de la Boë,
Franciscus de le Boë Sylvius,
Francois Dubois) 65
Frank, Ludwig Friedrich 108, 110
Frigyes, brandenburg-bayreuthi örgróf
63
Frigyes, II. (Nagy) 59
Fucker Frigyes Jakab 119, 156

G

Gábrriel János Sámuel 79
Galénosz (Claudius Galenus) 76, 105
Galgóczi János 30

Garay János 82
Gazda István 42
Gebhardt Ferenc 107
Gertinger János Sámuel 156
Gömöri Dávid 143–148
Gömöri Dávid, id. 143
Gömöry Antal 145
Gömöry Dávid, ifj. 144–145
Gömöry Gusztáv 145
Gömöry István 145, 147–148
Gömöry János 145
Gömöry József 145
Graefe, Albrecht von 100
Grassalkovich Antal, gr. 72
Grósz János 138
Grósz Sámuel 24

Gy

Győry Tibor 103, 144
Gyürky Lajos 93

H

Hajnóczy József 123
Halvachs János 145
Halvachs Mária Zsuzsanna 145
Hattwanski, Anna 16
Havass Ignác 90
Hermann András 77, 131–136, 152
Hermann András, id. 132
Hermann Erzsébet 121
Hermann János 121
Hermann Zsuzsanna 132
Herschl János 62
Hilscher, P. 143
Hippokratész (Hippocrates) 95, 121
Hlavacsek Ágoston 97
Horvát József 107–112
Horváth Antal 93
Horváth Borbála 113
Horváth Danó 126
Horváth István 125
Horváth, Gabriel 154
Horvatovszky Zsigmond 28
Hőgyes Endre 10, 33, 114
Hrúz György 59

Hrúz Mária 59
Hubói Hubay Bertalan 88
Hueber György János 63
Hufeland, Christoph Wilhelm 47

I

Illésházy István, gr. 128

J

Jenner, Edward 26, 31, 45, 89, 115–116
Jeszenák János, br. 103
Jókai Mór 82, 85
Jordán Tamás 134
József, II. 10, 57–58, 122
Junas, Ján 103

K

Kapronczay Károly 15, 103, 138–139
Karakas István 66
Karlovsky Zsigmond 138
Kastenholtz János András 134
Kasztenholtz Vilmos 134
Katona Gejza 99
Kazinczy Ferenc 23, 40, 43, 119–120,
123–125, 148
Kék József 88
Kelinyi Amadé 56–61, 67, 114
Kempelen Farkas 115, 118
Keszner Ferenc 11
Kis Witzay József 68, 119–125
Kis Witzay József, id. 120–122
Kis Witzay Menyhért 120
Kis Witzay Péter, id. 120
Kis Witzay Péter, ifj. 120
Kisfaludy Károly 158
Kiss Antal 44, 47, 49, 91–94, 96–100
Kiss János 147
Kitaibel Pál 66
Knie Márton 53
Knogler Helena 62
Koch, Robert 86
Kochlatsch István András 133
Kollár Sámuel 9–11
Kollár, Ján 59, 140–141

Konkoly Thege László 53
Kósa Károly 88–94, 102
Kóssa Gyula lásd:
Magyary-Kossa Gyula
Kothaj, Peter 103
Kovács Sebestény Endre (1814–1878)
82–83, 105
Kovács Sebestény Endre (1861–1915)
82–87
Kovács Sebestény József 83
Kovács Gábor 38
Köleséri Sámuel 146
Kramer János György Henrik 153–154
Krammer István János 135
Krász Lilla 18
Kreil Károly 95
Krischár Mária 17
Kriska György 42
Kropilák, Miroslav 127
Kulcsár Imre 135

L

La Rose Ferenc 157
Laessius, patikus 135
Lajcsák Ferenc 92
Leblancné Kelemen Mária 115, 129
Leibitzer János 156
Lengyel Ferenc 11
Lenhossék Mihály 140, 156
Letanovszky Márton 48
Létius Johanna 61
Linzbauer Xavér Ferenc 14, 104
Lipót, I. 75
Lipszky János (téreképész) 62, 67
Lipszky János, id. 62
Lipszky János, ifj. 67
Lipszky József 67
Lipszky Pál 60, 62–68, 114
Lipszky Péter 67
Lister, Joseph 83–84
Loidl Mihály 93
Lumniczer Júlia 83
Lumniczer Sándor 83–84
Lumnitzer István 155
Lübeck János Károly 7, 47, 155–160

M

Madách Imre 55, 82, 113
Madács (Madáts) Péter 9–10, 15–21,
24–26, 28–30, 33–35, 39, 46, 68, 73
Madács, Georgius 16
Madai Dávid 146
Magyar László András 63, 76, 148
Magyary-Kossa Gyula 14
Majer Lajos 90
Major, Ralph H. 117
Majthényi László 84
Malpighi, Marcello 76
Mályusz Elemér 123
Marbelli Ferenc 24
Marcus Aurelius 76
Mária Terézia 28, 30, 68, 71, 121, 123,
145, 147, 149
Mariantsek Gottfried 31
Marikovszky Gusztáv 11, 90, 93, 102,
104
Marikovszky György 10, 30–32, 39,
44–49, 90, 92, 156
Marikovszky Jónás 44
Marikovszky Márton 44, 63
Markusovszky Lajos 96
Mayer Ernő Lajos 122
Mezger Márton Kristóf 80
Michalides Pál 66
Mihalovics Alojza 94
Milleter (Maleter) János 151
Mojžišovič, Ján 59
Moller Anna Katalin 70, 73
Moller Gottfried 134
Moller Károly Ottó 70–71, 132, 134
Molnár Béla 120, 123–125
Molnár Juliánna 114
Molnár László 114
Móra Ferenc 110
Muslay Antal 65
Müller, seborvos 116
Müllner Móric 66
Münczerin Katalin 18
Münüch Ferenc 66

N

Nákó Kristóf 155
Nékám Lajos 80
Németh László 156
Némethy József 159
Neuhold János Jakab 70, 75–81, 132
Neuhold, cs. kir. udvari tanácsos 155
Niedermann Imre 116

O

Oehme Károly 135
Okolicsányi János 73
Okolicsányi János, ifj. 73

P

Palin, Michael 49
Pállfy János, gr. 146
Pálóczi Horváth Ádám 119
Pameria Zsuzsánna Mária 77
Pánczél (Pántzél) Dániel 23, 27
Pardupa Péter 13
Patzek József 103
Patzek Mór 11, 93, 101–106
Pázmány Péter 28
Pazurik József 93
Pécsy János 93
Perbegg József Károly 69
Pereth Ferenc 24
Perjesy Mihály 93
Perliczi János Dániel 68–74, 80, 146,
149
Perliczi Károly 73
Petényi Salamon János 141
Pethe Ferenc 156
Petőfi Sándor 59
Pezelt Jeromos 135
Pfisterer András 40, 140
Pillmann István Lőrinc 28–34, 45–46, 68
Pillmann Vince 31–32
Plinius (Caius Plinius Secundus) 110–111
Plinius, idősebb (Caius Plinius Secundus
Maior) 111
Pólya József 54
Pongrácz Elek 55

Pongrácz Erzsébet 73
Pongrácz János 52, 55
Pongrácz Mihály 50–55, 129
Portner Károly 122
Procháska, Georg (Jiří) 42
Procopius János 63

R

Rádély Mihály 90, 93
Raisz Gedeon 86
Rákóczi Ferenc, II. 71, 89, 125, 143
Raymann Ádám János 154
Réaumur, Ferchault de 47
Reiter László 60, 114
Révay Péter 154
Rhoeder Vince 93
Richter Dániel 102, 104
Richter N. 93
Ricord, Philippe 54
Riegler Miklós 28, 33
Rigó Emília 106
Rippa, Blažej Konštantín 59
Rippeli Ferenc 97
Rivinus, Augustus Quirinus (August
Bachmann) 76
Royer Pál 134
Rózsa Zsigmond 86
Rössler Kristóf 158, 160
Rupp János 47

S

Salter, Henry Hyde 78
Sándor Lipót főherceg 123
Sárkány, tanár 138
Schacher, Polycarp Gottlieb 76
Schedius Lajos 45, 47, 59, 156
Schneider Zsuzsanna 145
Schoenborn, gr. 154
Schopper György 94
Schoretics Mihály 28, 34
Schraud Ferenc 116, 140
Schuster János 54–55
Schwarz Sámuel 63
Semmelweis Ignác Fülöp 52
Sertürner, F. W. Adam 128

Sihulsky Frigyes 123
Sihulsky Jakab 123
Sinapius Dániel 132
Sinapius Zsuzsanna 132
Škarvan, Albert 127
Škoda, Joseph 105
Soltész Károly 84
Stáhly György 113, 115
Stáhly Ignác 42, 53–54, 115
Stand János lásd:
Bérczy (Stand) János
Stand László 113
Stanislaides Dániel 138
Stech N. 93
Stéger János 111
Stipsics Ferdinánd Károly 28, 33–37,
68, 157
Stoll, Maximillian (Stoll Miksa) 34, 157
Stróbl Alajos 127
Štúr, Ludovít 140
Superville, Daniel von 63
Swieten, Gerard van 63, 123

Sz

Szabó András 50
Szállási Árpád 144, 146
Szathmáry László 147–148, 153
Széchenyi István, gr. 107, 113
Szelestei N. László 69
Szent-Györgyi Albert 140
Szentgyörgyi József 123–124
Sziklay László 140
Szinyei József, id. 22, 33, 57, 62, 72,
108, 113, 125, 139–141, 159
Szirmay Pál 123
Szuhány Márton 137–142
Szulyovszky Menyhért 123

T

Tamássy Károly 97
Tekusch János Mihály 155
Terentianus Maurus 50
Tessedik Sámuel 64, 155–156
Textoris András 93
Thorwald, Jürgen 50
Tibenský, Ján 153

Tissot, Simon Auguste 44
Toldy (Schedel) Ferenc 108–110, 160
Tompa Mihály 82, 105
Torkos Justus János 29, 135–136
Tormássy Lajos 55
Tóth István 52
Tóth Pápai János 38–43, 110
Tóth-Pápay Mihály 43
Tököly Gábor 98, 153
Török Lajos, gr. 123–124

U

Ujhelyi Ferenc 9–12, 14, 38, 56, 59

V

Vachzmann Katalin 143
Vadkerty Katalin 20
Valla Katalin 67
Vayer Lajos, id. 111

Verne, Jules 49
Veza (Vezza) Gábor 36, 140
Vinkovich Vince 85
Voltaire 27

W

Werthmüller János 11
Weszprémi István 69, 72–73, 77, 80,
131–134, 144–145, 147–153
Windisch Lipót 36
Winterl József Jakab 34

Z

Zalabai Zsigmond 82
Zbraslavská, Ludmila 139
Zbraslavský, Václav 139–140
Zétény Győző (Antal Géza) 98, 104

**A Magyar Tudománytörténeti Intézet
orvostörténeti kiadványaiból**

AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC EGÉSZSÉGÜGYE ÉS HONVÉDORVOSAI.
ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KAPRONCZAY KÁROLY, ÁCS TIBOR,
SZÁLLÁSI ÁRPÁD. AZ ELŐSZÓT ÍRTA: SCHULTHEISZ EMIL.
SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. 1–2. KÖT. (2000)

SEMMELWEIS IGNÁC EMLÉKEZETE. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: SZÁLLÁSI ÁRPÁD,
KAPRONCZAY KÁROLY. AZ ELŐSZÓT ÍRTA: PAPP ZOLTÁN. AZ UTÓSZÓT ÍRTA:
LAMPÉ LÁSZLÓ. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. 1–2. KÖT. (2001)

A MÚLT MAGYAR ORVOSTÖRTÉNÉSZEI. A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA:
SCHULTHEISZ EMIL. AZ ÖSSZEÁLLÍTÁSBAN KÖZREMŰKÖDÖTT: SZÁLLÁSI ÁRPÁD ÉS
KAPRONCZAY KÁROLY. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2002)

DÖRNYEI SÁNDOR: A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNETI IRODALOM 1715–1944.
AZ ELŐSZÓT ÍRTA: VIZI E. SZILVESZTER. (2002)

SCHULTHEISZ EMIL: AZ EURÓPAI ORVOSI OKTATÁS TÖRTÉNETÉBŐL.
STÚDIUMOK A KÖZÉPKORBAN ÉS KORAÚJKORBAN. (2003)

TAKÁTS LÁSZLÓ: A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC EGÉSZSÉGÜGYE.
A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA: R. VÁRKONYI ÁGNES.
AZ EREDETI MUNKA KIEGÉSZÍTVE: TAKÁTS ENDRE TANULMÁNYÁVAL. (2003)

DÖRNYEI SÁNDOR: A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI IRODALOM 1944-IG.
(2005)

FEICHTINGER SÁNDOR DOKTOR ÖNÉLETÍRÁSA. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: SZÁLLÁSI ÁRPÁD.
SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2005)

SCHULTHEISZ EMIL – MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: ORVOSKÉPZÉS A NAGYSZOMBATI
EGYETEMEN 1769–1777. AZ AJÁNLÁST ÍRTA: VIZI E. SZILVESZTER. (2005)

KAPRONCZAY KÁROLY – DEBRŐDI GÁBOR – MOLNÁR LÁSZLÓ – VARGA BENEDEK:
A SZABADSÁG VÉRE. A FŐVÁROS EGÉSZSÉGÜGYE AZ '56-OS FORRADALOM ÉS
A MEGTORLÁSOK IDEJÉN. (2006)

SCHULTHEISZ EMIL: FEJEZETEK AZ ORVOSI MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBŐL.
AZ ELŐSZÓT ÍRTA: SÓTONYI PÉTER. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2006)

BALÁZS PÉTER: MÁRIA TERÉZIA 1770-ES EGÉSZSÉGÜGYI ALAPRENDELETE.
AZ ELŐSZÓT ÍRTA: KAPRONCZAY KÁROLY. A FORDÍTÁST A LATIN EREDETIVEL
EGYBEVETETTE: MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS. A ZÁRÓFEJEZETET ÍRTA:
KAPRONCZAY KATALIN. 1–2. KÖT. (2007)

DITOR UT DITEM. TANULMÁNYOK SCHULTHEISZ EMIL PROFESSZOR
85. SZÜLETÉSNAPIÁRA. (2008)

KAPRONCZAY KÁROLY: A MAGYARORSZÁGI KÖZEGÉSZSÉGÜGY TÖRTÉNETE 1770–1944. JOGALKOTÁS, KÖZEGÉSZSÉGÜGYI INTÉZMÉNYEK, SZAKIRODALOM. (2008)

TARDY LAJOS ORVOSTÖRTÉNETI VIZSGÁLÓDÁSAI. KAPCSOLATTÖRTÉNETI KUTATÁSOK. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: TARDY JÁNOS. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. UTÓSZÓ: SCHULTHEISZ EMIL. AZ OROSZ SZÖVEGRÉSZEKET FORDÍTOTTA: V. MOLNÁR LÁSZLÓ. (2009)

VEKERDI LÁSZLÓ: MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI PESTISJÁRVÁNYOK A XVIII. SZÁZADBAN. JÁRVÁNYTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIAI FÜGGELÉKKEL. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2009)

HÁROM ORVOSTÖRTÉNÉSZ KÖSZÖNTÉSE. TANULMÁNYKÖTET BIRTALAN GYŐZŐ, KARASSZON DÉNES ÉS SZÁLLÁSI ÁRPÁD TISZTELETÉRE. SZERKESZTETTE: KAPRONCZAY KÁROLY, MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS, SCHULTHEISZ EMIL, SÓTONYI PÉTER, VARGA BENEDEK. (2010)

KISS LÁSZLÓ: AZ ORVOSTUDOMÁNY FELVIDÉKI TÖRTÉNETÉBŐL. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2010)

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: MAGYAR ÍRÓK ORVOSAIRÓL ÉS A MAGYAR ORVOSÍRÓKRÓL. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2010)

CSAJKÁS BÓDOG: SZEGED EGÉSZSÉGÜGYÉNEK TÖRTÉNETE A XVIII. SZÁZADBAN. SZERKESZTETTE: PERJÁMOSI SÁNDOR. (2011)

MAGYAR ORVOSI TÖRTÉNETTAN. FEKETE LAJOS DOKTOR 1872-ES KÉZIRATÁNAK SZERKESZTETT, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTOTT VÁLTOZATA. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KAPRONCZAY KATALIN. (2011)

PATAKI JENŐ: AZ ERDÉLYI ORVOSLÁS TÖRTÉNETÉBŐL. AZ UTÓSZÓT ÍRTA ÉS A BIBLIOGRÁFIAI FÜGGELÉKET ÖSSZEÁLLÍTOTTA: PERJÁMOSI SÁNDOR. A LATIN SZÖVEGRÉSZEKET FORDÍTOTTA: MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2011)

AZ ORVOSTÖRTÉNÉSZ, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNÉSZ ÉS TUDOMÁNSZERVEZŐ ANTALL JÓZSEF ÍRÁSAIBÓL. SZÜLETÉSE 80. ÉVFORDULÓJA TISZTELETÉRE. ÖSSZEÁLLÍTOTTA ÉS AZ ÉLETRAJZI BEVEZETŐT ÍRTA: KAPRONCZAY KÁROLY. AZ ELŐSZÓT ÍRTA: VARGA BENEDEK. SZERKESZTETTE ÉS SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2012)

AZ ORVOSTUDOMÁNY TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON 1467–1867. KOVÁCH IMRE ORVOSDOKTOR ADATTÁRI JELLEGŰ ORVOS- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI FELDOLGOZÁSA. EGY 1881-ES PÁLYAMŰ SZERKESZTETT, TÖMÖRÍTETT ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTOTT VÁLTOZATA. ÖSSZEÁLLÍTOTTA ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA: KAPRONCZAY KATALIN. (2013)

KAPRONCZAY KÁROLY: A MAGYAR–LENGYEL ÉS LENGYEL–MAGYAR ORVOSI–KÖZEGÉSZSÉGÜGYI KAPCSOLATOK MÚLTJÁBÓL (1945-IG). (2013)

SEMMELWEIS IGNÁC MAGYAR NYELVŰ SZAKTANULMÁNYAI AZ ORVOSI HETILAP 1858–1865-ÖS ÉVFOLYAMAIBAN. BEVEZETŐ: GYÖRÝ TIBOR. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: GAZDA ISTVÁN. (2013)

HÁBORÚ ÉS ORVOSLÁS. AZ I. VILÁGHÁBORÚ KATONAEGÉSZSÉGÜGYE, ANNAK NÉHÁNY ELŐZMÉNYE ÉS UTÓÉLETE. ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KAPRONCZAY KÁROLY. SZERKESZTETTE: KAPRONCZAY KATALIN. (2015)